

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияти илмию таҳлилии Пажӯишгоҳи илмӣ – тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот / Сармуҳаррир Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2020. – № 1 (49). – 128 с.

Муассиси маҷалла:
Пажӯишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

САРМУҲАРРИР:

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент,
директори Пажӯишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимӣ Дилшод

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

номзади илмҳои филологӣ, муовини
директори ПИТФИ оид ба корҳои методӣ

Муродов Мурод Бердиевич

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
мудири шуъбаи ахбори омма ва таъбу
нашри ПИТФИ

Раҳмонзода Абдучаббор Азиз

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
академики АИ ҶТ, ёрдамчи Президент
Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои
рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа

Муллоаҳмадов Мирзо

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
узви вобастаи АИ ҶТ

Ўлмасов Фирӯз

доктори илмҳои санъатшиносӣ,
профессори кафедраи таърих ва назарияи
музикаи ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

Камолов Ҳамзаҳон

доктори илмҳои таърих, сарҳодими
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши
АИ ҶТ

Бӯриев Қурбоналӣ

номзади илмҳои таърих, дотсент,
директори Хонаи китоби Тоҷикистон

Зубайдов Абӯбакр

номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини
директори ПИТФИ оид ба илм

Раҳимов Кароматулло

номзади илмҳои санъатшиносӣ, директори
Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба
номи А. Ҷураев.

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №101/МҶ-97 аз 11 март
соли 2019 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17
(ошёнаи 2). Сомонаи пажӯишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 12 сентябри соли
2013 дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам
дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид
менамояд.

Дараҷаи илмии мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст.
Бознашри мавод танҳо бо ризоияти идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат
мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда
шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2тадж)+63.3 (2тадж)+85.313 (2тадж)+78.34 (2тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / Гл. редактор Ш. Комилзода; ответственный редактор М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2020. – № 1 (49). – 128 с.

Учредитель журнала:
Научно-исследовательский институт культуры и информации
Республики Таджикистан

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

кандидат педагогических наук, доцент,
директор Научно-исследовательского института
культуры и информации Республики
Таджикистан

Рахими Дилшод

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

кандидат филологических наук, заместитель
директора НИИКИ по методической работе

Муродов Мурод Бердиевич

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

доктор филологических наук, профессор,
зав. отделом СМИ и издательского дела
НИИКИ.

Рахмонзода Абдуджаббор Азиз

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

доктор филологических наук, профессор,
академик АН РТ, помощник Президента
Республики Таджикистан по вопросам
социального развития и связям с
общественностью

Муллоахмадов Мирзо

доктор филологических наук, профессор,
член корреспондент АН РТ

Улмасов Фируз

доктор искусствоведения, профессор
кафедры история и теории музыки ТГИКИ
им. М. Турсунзаде

Камолов Хамзахон

доктор исторических наук, главный
научный сотрудник Института истории,
археологии и этнографии им. Ахмада
Дониша АН РТ

Буриев Курбонали

кандидат исторических наук, директор
Дома книги Таджикистана

Зубайдов Абубакр

кандидат исторических наук, доцент,
заместитель директора НИИКИ по научной
работе

Рахимов Кароматулло

кандидат искусствоведения, директор
Государственной филармонии Таджи-
кистана им. А. Джураева.

Журнал основан в 2000 г.

Журнал с ново зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №101/Ж-97 от 11 марта 2019 г.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: frayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Почтовый индекс: 77728.

Журнал, на основе лицензионный договора №532-09/2013 от 12 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за научный уровень материалов, правильность фактов и цитат своих статей. Перепечатка возможна при условии согласования с редакцией и ссылки на журнал.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются в официальной сайте журнала.

ISSN 2306–6423

© НИИКИ, 2020

DC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
3C – 71.0+71.4 (2Taj)+63.3 (2Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2Taj)
H-11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / Editor in Chief Sh. Komilzoda; responsible editor M. Murodov. – Dushanbe: Arzhang, 2020. – № 1 (49). – 128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

EDITOR IN CHIEF,

Candidate of pedagogical sciences, docent,
Director of the Research Institute of Culture
and Information of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

DEPUTY EDITOR

Candidate of philological sciences, Deputy
Director of the RICI for methodical issues.

Murodov Murod Berdievich

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor,
Head of the Department of Mass Media and
Publishing issues of the RICI.

Rahmonzoda Abdujabbor Aziz

EDITORIAL BOARD:

Doctor of philological sciences, Professor,
Academician of the AS RT, Assistant of the
President of the Republic of Tajikistan on Issues
of Social Development and Public Relation.

Mulloahmadov Mirzo

Doctor of philological sciences, Professor,
Correspondent member of the AS RT.

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the
Department of history and theory of the TSICA
named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific
fellow of the Ahmad Donish Institute of history,
archeology and ethnography, AS RT.

Buriev Kurbonali

Candidate of historical sciences, Director of the
Book Chamber of Tajikistan.

Zubaydov Abubakr

Candidate of historical sciences, Deputy Director
of the RICI for science.

Rahimov Karmatullo

Candidate of art sciences, Director of the State
Philharmony of Tajikistan named after
A. Juraev.

The journal established in 2000.

The journal with new was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №101/jr in march 11, 2019.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;
Website of organization: www.pitfi.tj; Website of journal: www.farhangnoma.tj; e-mail:
fpayom@gmail.com. Indeks pochty: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 12, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

Authors are responsible for scientific level of the materials, correctness of facts and quotations of their articles. Publishing materials will take place according to editorial conclusion.

The full text version of the published materials will be placed at its official website.

ТДУ 37тоҷик+008+398тоҷик+75+8тоҷик2
Раҳимӣ Д.

ИФОДАИ НОМИ РАНГҲО ДАР ГУФТОРИ ҲУНАРМАНДОН

Ин мақола ба суннати номгузорию рангҳо дар фарҳанги тоҷикон, махсусан, дар гуфтори ҳунармандон, бахшида шудааст. Дар лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ баъзе рангҳо ва тобишҳои онҳо ба таври гуногун ва пурмухтаво инъикос шудаанд, ки омӯзишиашон ҳам аҳаммияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад.

Мардум номи рангҳоро вобаста ба маводу масолеҳи рангтайёркунӣ, нисбат ба ранги ягон ашё, ки дар муҳити иҷтимоӣ ва табиати атрофашон мебинанд, номгузорӣ мекунанд. Чунончи ранги гули каду, зарди шамъӣ, зангор, сурхи лолагӣ ва гайра. Тарзи дигари ифодаи тобишҳои ин ё он ранг тавассути сифатҳои банур, бенур, паст, баланд, серранг, беранг, камранг, равшан, торик ва амсоли инҳо дар шакли ибора сохта мешаванд, ки дараҷаву категорияҳои ранги матлубро нишон медиҳанд. Масалан, сурхи баланд, сурхи паст, сабзи банур, сабзи серранг, кабудӣ торик.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳо, тоҷикон рангҳоро ба сайёраҳо, мизочҳои сарду гарм, бахосияту бехосият низ ҷудо кардаанд. Масалан, зард – ранги офтоб, мизочии гарм, дорои хосияти нек шумурда шудааст. Ниёгони мо ҳар як рангро инчунин ба иду ҷашн, маросимҳои азодорӣ, ҳатто воҳӯриҳои муҳим хос медонистанд. Аз он ҷумла, ранги баҳору Наврӯз – сабз, Меҳргон – сурху арғувонӣ ва норанҷӣ будааст; дар тӯю маърақаҳои шодӣ мардум либосҳои ранга, махсусан, сурхи гулдор ба бар мекарданд. Ранги либос ва рамзи маросимҳои азодорӣ рангҳои хокистарӣ, кабуд ва қисман сиёҳ ба шумор мерафт.

Мо бояд барои ифодаи тобишҳои рангҳо ба лугатҳо, лаҳҷаву шеваҳои гуногуни забони тоҷикӣ ва фарҳанги мардум беиштар муроҷиат кунем ва номҳои мувофиқро интихоб намоем, зеро лаҳҷаҳо ганҷинаи пурғановати мазмуну маъниҳои асил мебошанд.

Калидвожаҳо: ранг, фарҳанг, забон, лаҳҷаҳо, ном, тобиши рангҳо, ҳунар, ҳунарманд.

Рангҳо ҳамчун маҳлули табиӣ ва сунӣ аз маҳсулоти зарурии касбу ҳунарҳои суннати тоҷикон ба шумор мераванд. Рангҳоро дар ҳунарҳои абрбандӣ, гулбандӣ, қолинбофӣ, гилембофӣ, гулдӯзӣ, чармгарӣ, кулолӣ, наққошӣ, кундалнигорӣ, ҷӯбкорӣ, меъморӣ ва даҳҳо ҳунари дигар дар ороиши масолеҳи хом ва маҳсулоти тайёр ба таври васеъ истифода мебаранд.

Ранг чист? Ранг як мафҳуми физикист. Он хосияти сифатии афканиши электромагнитии диапазони оптикӣ буда, аз қобилияти эҳсоси бинои организм ва якчанд омилҳои физиологӣ, физикӣ ва равонӣ вобаста мебошад. Дарки рангҳо ба қобилиятҳои инфиродии ҳар як инсон, инчунин ба таркиби спектрӣ, андозаҳои рангӣ, равшанӣ ва низ ҷисмҳои бенур марбут аст.

Бо суханони одӣ, ранг – эҳсосест, ки инсон ҳангоми ба чашмаш афтидани нурҳо ҳосил мекунад. Чараёни афтиши нурҳо ва таркиби

спектри ба одамони гуногун эҳсосоти мухталифро ба вучуд меорад ва ҳар як шахс хусусиятҳои рангҳоро ба таври худ мебинад.

Муҳаққиқон (масалан, Йоханнес Иттен) зимни пажӯҳишҳояшон дар бораи хосиятҳои физикии рангҳо қайд кардаанд, ки рангҳои асили табиӣ 3 навъ (зард, сурх, кабуд) мебошанд ва тобишу рангҳои дигар аз омехтагии онҳо ба вучуд меоянд. Баъзе олимони рангҳои асосиро 4 ва 6 намуд шумурдаанд, аммо ҳадафи мо аз таълифи ин мақола таҳқиқи физикии рангҳо набуда, танҳо номи онҳо дар суннати номгузории рангҳо дар лаҳҷаву гӯйишҳо ва забони адабии тоҷикӣ мебошад.

Дар таърихи забону адабиёт, санъату ҳунар, фалсафа, асотиру боварҳо ва эътиқодоти динии тоҷикон ва дар маҷмӯъ кулли форсизабонон ба рангҳои асосию дараҷаву тобишҳои онҳо аҳамияти махсус зоҳир мекарданд. Тибқи пажӯҳишҳои адабиётшиносии тоҷик Варқа Охониёзов, дар таркиби расму ойинҳо, ҷашнҳо, адабиёти тасаввуфӣ ҳар як ранг мавқеи корбурди худро дошта, бори маъноӣ ва эътиқодиро мекашидааст. Ба рӯҳи ҷисми инсон пайваستاгӣ доштани дарк ва рамзи рангҳо сабабгори пайдоиши вазоиф ва махсусияти онҳо дар олами зоҳир ва ботини одамон гардидааст [9, с. 226].

Дар фарҳанги суннати тоҷикон рангҳоро ба сайёраҳо, навъҳои сарду гарм, бахосияту беҳосият ва рамзҳо марбут шуморидаанд. Масалан, зард – ранги офтоб, мизочаш гарм, дорои хосияти нек буд. Ниёғони мо ҳар як рангро инчунин ба иду ҷашн, маросимҳои азодорӣ, ҳатто вохӯриҳои муҳим хос медонистанд. Аз он ҷумла, ранги баҳору Наврӯз – сабз, Меҳргон – сурху арғувонӣ ва норанҷӣ будааст; дар тӯю маърақаҳои шодӣ мардум либосҳои ранга, махсусан, сурхи гулдор ба бар мекарданд. Ранги либос ва рамзи маросимҳои азодорӣ рангҳои хокистарӣ, кабуд ва қисман сиёҳ ба шумор мерафт.

Дар асарҳои адабӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва луғатнигории асрҳои миёна доир ба ифодаи рангҳо ва тобишҳо калимаву ибороти зиёде зикр шудаанд. Чунончи дар “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин рангҳои *абраш* – ба маънии ранги сурху сафеди ба ҳам омехта, *абяз* – сафедранг, *аиҳаб* – сиёҳранг, *аиҳар* – сурхе, ки рангаш зардӣ ва сиёҳӣ занад, *зайтунӣ* – сурхи ба зардӣ моил, *шукрат* – зарди моил ба сурхӣ ва ё рангест миёни сурхиву зардӣ, шаҳоб – ранги сурхи маъруф ва ғайра шарҳ ёфтаанд [2, с. 32, 62, 63, 403, 467, 476].

Мардумшиносии рус О. А. Сухарева дар асараш «Сӯзанӣ – гулдӯзии ороиши осеёмииёнагӣ» ба моҳияти рангҳо низ таваҷҷуҳ намудааст. Ӯ сӯзаниҳои тоҷикони Самарқанду Бухоро, Тошканду Фарғона, Хуҷанд ва Нураторо баррасӣ намуда, номи як қатор рангҳоро закр мекунад, ки ҳамаашон номҳои тоҷикиянд. Чунончи *гулоб*, *гунапи* (бунафш), *долчинӣ* (дорчинӣ, ҷигарии моил ба қаҳвай), *зайнабӣ* (сабзи паст), *зангор* (сабзи равшан), *зангори пистакӣ* (сабз), *малле*, *мала* (қаҳвагии ба зард моил), *нелобӣ* (кабуд), *нофармон* (бунафш), *пистакӣ*, *пистокӣ* (ранги нос, сабзи торик), *пушти гули баланд*, *пушти гули паст* (арғувонӣ, марминҷонӣ), *пушти пиёзӣ* (норанҷӣ), *сурхи ҳиногӣ* (сурхи равшан), *ҷирки дандон* (қаймоқии тира), *шамъӣ* (норанҷии ба сурх моил) ва ғайра [11, с. 116-117].

Ҳунари таҳияи рангҳо, ки дар гузашта *рангрезӣ* ва *саббогӣ* меномиданд, хеле рушд ёфта буд. Санъати рангрезӣ ҳам дар шаҳрҳои калону хурд ва ҳам дар деҳаҳо маъмул буд. Косибон ва устоҳои рангрез тибқи дастуру усулҳои суннатӣ аз гулу барг, мева, пӯстлохи

мева, сабзавот, тухм, поя, решаи растаниҳо ва дарахтон, аз маъданҳои табиӣ ва баъзе маводи дигар ранг тайёр мекарданд.

Чунончи то инқилоби ибтидои садаи ХХ дар Ҳисор рангрёзо аз нил, гиёҳи рӯян (марена) испанок, решаи анор ранг тайёр мекардаанд. Ранги садбаргӣ, намуди чигарии баланд аст, ки он аз гиёҳи рӯян ҳосил карда мешуд. Решаи ин гиёҳро дар бозорҳо мефурӯхтанд. Оҳанпораи зангзадаро дар оби биринҷ шуста, каме равғани зағир ҳамроҳ карда, чанд муддат дар гармии офтоб гузошта, чанд донаи гиёҳи татумро ҳамроҳ карда, ранги сиёҳ ҳосил мекарданд. Боз аз пӯстлохи анор, ҳамчунин ранги сиёҳ тайёр менамуданд. Барои ҳосил кардани ранги кабудӣ баланд, кабудӣ сиёҳтоб нил истифода мешуд. Нилро бештар туркманҳо аз соҳили Амударё меоварданд. Баъд аз рангубор қардан аз ин риштаҳо барои дӯхтани гулдӯзиҳо истифода мебуданд [7, с. 8].

Дар солҳои охир ходимони илмӣ Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот тибқи мавзӯҳои илмӣ мунтазам ба экспедитсияҳои илмӣ баромада, дар ин сафарҳо мероси фарҳанги ғайримодии халқи тоҷикро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додаанд. Аз он ҷумла, ба мо низ муяссар гашт, ки дар 3-4 соли охир ба якҷанд шаҳру навоҳии кишвар рафта, нозуқиҳои баъзе касбу ҳунархоро аз наздик омӯзем ва бо ҳунармандон мусоҳибаҳои мардумшиносӣ анҷом диҳем. Дар чараёни сафарҳои қорӣ дар қатори масъалаҳои дигар таваччуқи моро тарзи баёни забонии рангҳо аз ҷониби ҳунармандон ба худ ҷалб мекард.

Ифодаи номи рангҳои гуногун, албатта, сад дар сад ихтироии ҳунармандон набуда, балки эҷоду хулосаи мардуми ин ё он минтақа мебошанд. Мардум номи рангҳоро вобаста ба маводу масолеҳи рангтаёркунӣ, чунончи, нил – *нилӣ*, испарак – *испаракӣ*, лочувард – *лочувардӣ*; нисбат ба ранги ягон ашё, масалан, чигар – *чигарӣ*, гули каду – *гуликадугӣ*, гулоб – *гулобӣ* ва ғайра, ки дар муҳити иҷтимоӣ ва табиати атрофшон мебинанд, номгузорӣ мекунанд.

Дар поён, нахуст аз таҳлили номи рангҳои асосӣ шурӯъ карда, баъдан рангҳои фаръӣ ё тобиширо дар баёни мардум баррасӣ менамоем.

Ранги сафеду сиёҳ дар ҳамаи лаҳҷаҳо ва манотиқи кишвар, бо тағйироти андаки лаҳҷавӣ ба ҳам монанд талаффуз мешаванд. Чунончи *сфед*, *сафид*, *сияҳ*, *сия*, *сиё*. Аз решаи асосии номи ин рангҳо бо иловаи пасванди “-ча” номи тобишҳои рангҳои мазкур сохта шудаанд: *сиёҳча*, *сафедча*, инчунин бо ин гуна калимасозӣ сифатҳои *сурхча*, *зардча*, *кабудча* низ ифода ёфтаанд. Инчунин тавассути пасванди сифатсози “-тоб” номҳои сурхтоб, сияхтоб ва ғайра сохта мешаванд.

Тарзи дигари ифодаи тобишҳои ин ё он ранг тавассути сифатҳои банур, паст, баланд, серранг, беранг, камранг, равшан, торик ва амсоли инҳо дар шакли ибора сохта мешаванд, ки дарачаву категорияҳои ранги матлубро нишон медиҳанд, масалан, сурхи баланд, сурхи паст, сабзи банур, сабзи серранг, кабудӣ торик.

Ранги сурх ранги асли буда, онро дар муқоиса бо тобишҳои дигар *сурхи равшан* (Ашт, Исфара), *сурхи лолагӣ* (Ҳисор, Норак, Леваконт), *сурхи сафедхеста* (Панҷ), *сурхи гулнорӣ* (Тоҷикобод) меноманд. «Гулнор – рангест, ки ба гули анор монандӣ дорад» – навиштааст

устод С. Айнӣ дар «Луғати нимтафсилии забонии адабии тоҷик» [1, с. 78].

Дар ноҳияи Деваштич онро ба ташбеҳ “*ранги хуни бинӣ*” ном гузоштаанд. Ин ном ҳарчанд омиёна бошад ҳам, мантиқан дуруст аст ва дар он назари мардум таҷассум ёфтааст.

Дар шаҳри Исфара бонувони хунарманд ранги сурхи баландро дар шакли *қароқизил* ном бурданд, ўзбекӣ буда, маънояш сурхи сиёҳнамо мебошад. Ҳамин рангро баъзе хунармандони ш. Норақ *қирмизӣ* меноманд, ки он ҳам аз забонҳои туркӣ аст.

Ранги сабз низ дараҷаву тобишҳои зиёд дорад ва онро низ дар гуфтори хунармандон бо ифодаҳои ачибу чолиб ба қайд гирифтаем. Масалан, барои ифодаи ранги сабзи баланд калимаву ибораҳои *сабзи серранг* (Восеъ, Тоҷикобод), *сабзи алафӣ* (Ҳисор), *зангор*, *носранг* (Исфара), *сабзи сияҳдук* (Панҷ), *сабзи сиёҳча* (Кубодиён) истифода мешаванд. Сабзи пастро *сабзи барғӣ* (Норақ), *сабзи беранг* (Восеъ, Тоҷикобод, Леваконт, Деваштич), *сабзи камранг* (Панҷ) ва *сабзи лимонӣ* (Восеъ, Леваконт, Ҳисор) *биреишми сабз* (н. Носири Хусрав) меноманд.

Дар шаҳри Хучанд баъзе хунармандон тобиши ранги сабзи моил ба кабудро *зангор* ном гузоштаанд, ки ба ранги занг овардани мис марбут мебошад. Дар ноҳияи Шаҳритӯс ранги зарди тираро *пистоқӣ* ном мебаранд, ки он ба пӯстлохи саҳти писта монанд мебошад. Ба андешаи мо шакли дурусти ин калима бояд «пистағӣ» бошад, ки баъдан таҳриф шудааст.

Ба ин монанд ранги кабуду зард низ дараҷаҳои тобиш дошта, бо ёрии сифатҳои паст, баланд, серранг, беранг, камранг ифодаи забонӣ ёфтаанд. Чунончи *зарди банур* ва *беңур* (Ашт), *зарди беранг* ва *серранг* (Панҷ) *кабудӣ торик* (Кубодиён) ва ғайра.

Бонувони гулдӯзи деҳаи Тоҷирони ш. Леваконт ранги зардро бо ибораи *зарди доруи тавӣ* (табиб) меноманд, ки хеле чолиб аст. Инчунин дар баъзе лаҳҷаҳо ранги зарди равшанро – *испаракӣ* (Норақ, Леваконт) меноманд, ки он номи растании “испарағ” гирифта шудааст. Бинобар шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он «як навъ гиёҳи ёбоист, ки аз он ранги зард тайёр мекунанд» [12, с. 495]. Маълум мешавад, ки дар гузашта мардуми Хатлон аз гиёҳи испарағ ранги зард ҳосил мекардаанд ва ин номвожа далели роиҷ будани ин анъана мебошад.

Дар Тоҷикобод занҳои деҳаи Сари Пули ч.д. Нушор зарди баландро – *зарди офтобӣ*, зарди одиро – *зарди гичак* ва зарди пастро *зарди шамӣ* номгузорӣ кардаанд, ки аз завқу биниши дақиқи онҳо шаҳодат медиҳад. Ҳамчунин дар Шаҳритӯс ранги зарди банурро *заррин* меноманд. Ранги зарди паст инчунин дар гуфтори мардуми ноҳияи Панҷ бо номи *зарди ҷаҳвар* [ҷавҳар] ва *зарди сафедхеста* ба қайд гирифта шудааст.

Кабудӣ паст ё равшанро дар бисёр минтақаҳои ҷумҳурӣ *кабудӣ осмонӣ* меноманд, ки ташбеҳи маъмулӣ аст, аммо дар шаҳри Исфара онро *ҳаворанг* ва *фирӯза* мегӯянд, тасвири хеле зебову шоирона мебошад. Дар Шаҳритӯс мардум ин рангро *кабутӣ нилобӣ* ном ниҳодаанд. Барои кабудӣ баланд мардуми Исфара истилоҳи “*тутақӣ*”-ро ба қор мебаранд, маънои аслияш ошкор нашуд. Ранги кабудӣ баландро баъзе бонувони дар ноҳияи Панҷ *ранги чирнил* ва *сиёҳдук* меноманд.

Ранги норанҷӣ аз рангҳои маъруфу серистеъмол аст ва возеҳан номи он аз калимаи “норанг” – як навъ меваи ситрусии оташранг гирифта шудааст. Ҳатто дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ низ аз ҳамин калимаи ҳиндии *норанг* гирифта, дар забони англисӣ – *orange* ва дар русӣ – *оранжевый* ном мебаранд. Азбаски дар рӯзгори тоҷикон меваи норанг дастрас набуд ва мардум онро намедонистанд, ба гунаи худ номгузорӣ кардаанд.

Ранги норанҷиро дар якҷанд шаҳру ноҳияҳои кишвар *зарди сурхча* (Норак, Восеъ, Леваконт, Кубодиён, Фарм, Тоҷикобод) ё *зарди сурхчатоб* (Деваштич) меноманд, ки табиатан он дар спектри рангҳо ҳамин тавр дар байни рангҳои сурху зард ҷойгир шудааст. Сокинони деҳаи Меҳрободи ш. Леваконт ин рангро андаке дигар – *сурхи беранг* номидаанд, ки низ ҳамон мафҳумро ифода мекунад.

Барои ифодаи норанҷӣ дар ноҳияҳои Ашт, Шаҳритӯс ва ш. Исфара ибораи *зарди гули каду*, дар деҳаи Тоҷирони Леваконт – *мандаринӣ*, дар н. Панҷ – *зарди шамъӣ* ба қор меравад. Возеҳан манзур аз *зарди шамъӣ* ранги шуълаи оташи шамъ аст, ки ранги норанҷӣ дорад. Номи *мандаринӣ* гузоштан ба ранги норанҷӣ, албатта, ноогоҳона аз калимаҳои англисии *orange* ва ё русии – *оранжевый* сохта шудааст ва ҳунармандони ин деҳаи кӯҳистон ранги мазкурро ба пӯсти меваи мандарин шабоҳат дода, номи онро сохтаанд. Лозим ба қайд аст, ки ҳунармандони шаҳрҳои калон ва қисман ноҳияҳо барои ифодаи ранги норанҷӣ калимаи русиро дар шакли *аранжевий* истифода мебаранд.

Ранги ҷигарӣ дар забони адабӣ бо ҳамин ном қабул шудааст ва дар бисёр минтақаҳои кишвар айнан ҳамин тавр ё бо андаке дигаргунӣ – *ҷигаранг* (Ашт), *сурхи ҷигарӣ* (Кубодиён, Лахш) номгузорӣ шудааст. Дар навоҳии ҷануби кишвар ин рангро – *сурхи сияҳдуқ* (Восеъ, Кӯлоб, Панҷ), *сиёҳдиқ* (Леваконт), *сурхи сияҳлош* (Панҷ) ва *сиёҳхеста* ё *сурхи сиёҳхеста* (Кубодиён, Тоҷикобод) меноманд. Ҳамаи ин ифодаҳо ишора ба ранги сурхи ба сиёҳ моил мебошанд, ки аз назари мардуми ҳунарманд дур намондааст.

Ранги гулобӣ низ хеле маъмул буда, дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ онро дар шаклҳои *гулобак* (Норак, Фарм, Тоҷикобод, Лахш), *гулобӣ* (Тоҷикобод), *гулоб* (Панҷакент), *пуштиранг* (Ашт), *шолпуштӣ* (Исфара), *ширҷойӣ* (Леваконт, Ҳисор), *сурхи ширҷойиранг* (Деваштич) ва ғайра ном мебаранд. Баъзе ҳунармандон дараҷаҳои онро низ муайян кардаанд. Чунончи дар ноҳияи Ашт мардум ранги гулобии баланд, яъне арғувониро – *пушти банур* ва гулобии равшанро *пушти бенур* ном гузоштаанд. Дар Ҳисор онро *пуштигулӣ* мегӯянд. Ҳунарманд Сайёҳат Ташбекова (д. Ҷиргатол, н. Лахш, с.т. 1982,) ҳангомаи мусоҳиба ишора намуд, ки *гулобак*, яъне гулобӣ се дараҷа дорад: баланд, паст ва равшан.

Ранги ҷигариро мардум ба ранги узви муҳимми бадан – ҷигар ташбеҳ доданд ва он дар гуфторҳо ба гунаи *ҷигаранг* (Исфара, Ашт, Ҳисор), *сурхи ҷигарӣ* (Фарм, Тоҷикобод), *сурхи сиёҳдиқ*, *сияҳдуқ* (Норак, Восеъ, Панҷ), *сиёҳхеста* (Кубодиён) ифода ёфтааст.

Ба ин наздик ранги бунафш дар соҳаҳои ҳунармандӣ ва, умуман дар рӯзгори мардум мавқеъ дорад, ки онро низ бо калимаҳои гуногун ифода мекунанд. Онро дар якҷанд навоҳии вилояти Суғд – *сапсар* (Ашт, Исфара, Деваштич) меноманд, ки роҷеъ ба этимологияи ин ном ҳанӯз ягон андеша ба миён наомадааст. Дар водихои Ҳисору Рашт ва қисман вилоятҳои Суғду Хатлон барои ифодаи ин ранг вожаи *нофармон*

истифода мешавад. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» этимологияи калимаи нофармонро ба номи гуле рабт медиҳад, ки онро забонбақафо низ мегуфтаанд. «Гули нофармон, чаро ки дар паси гули мазкур чизе ба сурати забони гунчишк дида мешавад. Ва ба ҳамин чихат онро нофармон гӯянд, чаро ки шахсе, ки фармони султон қабул накунад, барои таъзибаш забони ӯ аз паси гардан берун мекашанд» [2, с. 388].

Дар баъзе навоҳи вилояти Хатлон ранги бунафшро бо номи *ранги чирнил ё чирнилі* (Восеъ, Леваконт) ном мебаранд, ки возеҳан аз ранги қалам, ки дар замони Шӯравӣ маъмул буд, гирифта шудааст. Ин рангро дар ноҳияҳои Айнӣ, Қубодиён, Панҷ *лочвардӣ* меноманд, ки яқинан ба санги лочвард рабт дорад. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” омадааст, ки “лочвард сангест кабудранг, ки аз он нигини ангуштарин месозанд ва соида, хока карда, дар наққошӣ ва лавҳакориҳо ба кор мебаранд ... “[12, с. 608].

Ҳамчунин дар фарҳанги мазкур ранги лочвардӣ чунин шарҳ ёфтааст: “лочвардӣ – осмониранг, кабудранг”. Аз ин шарҳ бармеояд, ки лочвардӣ аз ранги бунафш дида, ба кабуд моилтар будааст, зеро дар адабиёт низ ранги осмонро ба он ташбеҳ додаанд. Вале чанд хунарманди ноҳияи Панҷ онро кабудӣ моил ба бунафш мешуморанд, ки ба ҳақиқат наздиктар аст.

Ранги қаҳвай тобишҳои равшану торик дорад ва дараҷаи равшани онро, ки ба зард моил аст, дар забони адабӣ *малла* меноманд. Ин ранг дар гӯйишҳо чунин ифода ёфтааст: *малларанг* (Исфара), *маллағӣ* (Норак), *малаҳӣ* (Леваконт, н. Рӯдакӣ).

Ранги қаҳвай дар гуфтори мардуми шаҳру шаҳракҳо бо калимаи русӣ *каришинивӣ* (аз *коречивый*) корбурд мешавад. Дар ноҳияҳои Тоҷикобод, Сангвор, Панҷ онро – *бур*, дар Деваштич – *бурак* меноманд. Дар ҷамоати деҳоти Нушори ноҳияи Тоҷикобод хангоми мусоҳиба бо бонувон якҷанд дараҷаву тобиши ин рангро ба қайд гирифтаем, чунончи: *бур* – қаҳвай, *бури сафедроғ* – қаҳвагии паст, *бури сиёхроғ* – қаҳвагии торик, *бури равшан* – хокистаранг, *бури хокистарӣ* – хокистаранг.

Инро ҳам қайд кардан лозим аст, ки ранги қаҳвагии торик дар баъзе ҷойҳо ба саргини гурба (Ашт, Фарм, Ҳисор) монанд карда шудааст. Дар шаҳри Хучанд қаҳвагии торикро *гӯламоқ* меноманд, ки онро хунармандон аз ҷӯшонидани карки (пӯсти сабзи) чормағз ҳосил мекунанд.

Чанде аз тобиши рангҳоро дар гуфтори мардум мушоҳида намудем, ки метавонанд, дар оянда аз ҷониби олимони таҳқиқ шаванд. Масалан, дар Самарқанду Хучанд ранги сафеди пастро *ранги чирки дандон* (ба русӣ – слоно́вая ко́сть) меноманд. Онро ба забони адабӣ «ранги оҳари дандон» номидан мумкин аст. Дар Исфара ранги сабзи равшанро *мағзи тиста* мегӯянд, ки дар Эрон ҳам ин истилоҳ маъруф аст. Дар ноҳияҳои Шаҳритӯс, Носири Хусрав ва Қубодиён хунармандон бо ҷӯшонидани пӯстлохи анор ранги сиёхчатоб ҳосил мекунанд, ки бо номи *катоб* маъруф мебошад.

Дар навоҳии Бадахшон номи рангҳо аз чихати баромад ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: (1) номҳое, ки аз забони тоҷикӣ-форсӣ ба гӯйишҳои мардуми ин минтақа гузаштаанд; (2) номи рангҳое, ки ҳуди мардум таърихан эҷод кардаанд. Ба гурӯҳи дувум ному сифатҳои зиёди рангҳо дохиланд, зеро ҳуди лаҳҷаву гӯйишҳои мардуми шаҳру ноҳияҳои

Бадахшон, вобаста ба маҳдудияти коммуникатсия дар гузашта, ба таври худ рушд кардаанд ва имрӯзо дар лексикаи онҳо тафовутҳо мушоҳида мешавад. Ҳамин тариқ, дар Шугнону Рӯшон ранги зардро *зирд* (*zīrd*), сурхро – *рушт* (*rūšt*), дар Роштқалъа – *рошт* (*rāšt*) меноманд, ки мазмуни номи ин ноҳия низ “Қалъаи сурх” мебошад. Ранги сабزو дар Шугнон – *савз* (*sāvz*), дар Рӯшон – *шарсоб* (*šarḡōb*) мегӯянд [4, с. 39].

Бояд қайд намуд, ки эронӣҳо барои ифодаи тобиши рангҳо калимаву истилоҳоти зиёде сохтаанд ва онҳо ба тафовут аз тоҷикон ранги сурхро *қирмизӣ*, кабудро *обӣ*, гулобиро *суратӣ* (мисли рӯйи одам) меноманд.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки дар лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ тобишҳои рангҳои асосӣ ба 2-3 дараҷа ё категорияҳо тақсим мешаванд. Чунончи баланд – паст – равшан; беранг – камранг – серранг; банур – бенур, равшан – торик. Барои ифодаи тобишҳои рангҳо мардум калимаву ибораҳои муносиб пайдо кардаанд, ки асосан аз мушоҳидаҳои табиати атроф хулоса шудаанд. Пажӯҳиши мо маълум намуд, ки хунармандон бештар аз рангҳои сафед, сиёҳ, сурх, норанҷӣ, зард, сабз, кабуд, бунафш, чигарӣ, гулобӣ, қаҳвай ва тобишу дараҷаҳои онҳо истифода мебардаанд.

Дар забони адабии тоҷикӣ на ҳамаи рангҳо ва тобишҳои онҳо ифодаи забонии худро доранд, аммо дар лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ баъзе тобишҳои рангҳо инъикос шудаанд. Имрӯзо донишмандони ном ва ифодаи рангҳо, пеш аз ҳама, барои наққошон, рассомон, бофандагону дӯзандагон, қолинбофон, чуроббофон ва, махсусан, барои омӯзгорон, донишҷӯёни донишқадаву коллеҷҳо ва мактабҳои махсуси соҳаи санъату ҳунар зарур мебошад. Бинобар ин мо ҳам хостем, дар ин мақола чанде аз номҳои мардумии рангҳо баррасӣ намоем. Аз байни ин номи рангҳо метавон баъзеяшонро интихоб намуда, дар қорҳои илмӣ истифода бурд ва ҳатто барои ворид кардан ба захираи луғавии забони адабии тоҷикӣ ба Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд.

Баъзе номи рангҳои тоҷикӣ, аз он чумла, *фирӯза*, *хокӣ*, *зумурадӣ* ба забонҳои русӣ англисӣ ва дигар забонҳои ҷаҳон роҳ ёфтаанд. Мо низ бояд дар номгузории тобиши рангҳои аслии номҳои қадимиرو эҳё намоем.

Имрӯзо баъзе тарҷумонҳову рӯзноманигорон ва ашхоси дигар дар навиштаҳои худ, барои ифодаи баъзе мафҳумҳо мустақилона калима месозанд, ки на ҳамеша онҳо қобили қабул мебошанд. Бояд ҳар кас аз худ калима насозад, балки ба луғатҳо, лаҳҷаву шеваҳои гуногуни забони тоҷикӣ ва фарҳанги мардум муроҷиат шавад, зеро онҳо ганҷинаи пурғановати мазмуну маъниҳои асил мебошанд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии забонии адабии тоҷик: Куллийт. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. 12. – 772 с.
2. Ғиёсуддин, М. Ғиёс-ул-луғот / таҳияи матн бо пешгӯфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуоров. – Душанбе: Адиб, 1986. – Ҷ. 1. – 480 с.
3. Дадабоева, М. Технологияи рангубори ресмонҳо ва намудҳои дӯхт. – Хучанд: Авангард – принт АРТ, 2012. – 26 с.

4. Зоолишоева, Ш.Ф. Символика цвета в шугнано-рушанской национальной одежде // Языки и этнография «Крыша мира». – СПб., 2005. – С. 38-45.
5. Иброхимов, М.Ф., Раджабова, Д.К. Традиционные технологии приготовления красок и крашения в текстильном производстве таджиков // Вестник Таджикского технического университета. – 2012. – №18. – С. 114-117.
6. Ивенс, Р. М. Введение в теорию цвета, пер. с англ. – М., 1964.
7. Искандарова, М. Зебу зинати арӯсони Ҳисор. – Душанбе, 2005. – 42 с.
8. Миронова, Л. Н. Цветоведение. – Минск, 1984. – 286 с.
9. Охониезов, В. Мафхум ва рамзи рангҳо дар назми классикии форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2010. – 244 с.
10. Рахимов, Д., Касбу ҳунарҳои анъанавии тоҷикон / маълумоти мухтасари этнографӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 152 с.
11. Сухарева, О. А. Сузани: Среднеазиатская декоративная вышивка (Sukhareva O. A. Suzani: Central Asian Decorative Embroidery). – Ташкент: МИЦАИ, SMI-ASIA, 2013. –120 с. – Матн ба забони англисӣ.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Сов.энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 952 с.
13. Флоренский, П. А. Небесные знамения: размышления о символике цветов // Избранные труды по искусству. – СПб.: Мифрил-Русская книга, 1993. – С. 309-316.
14. Яковлев, Б. Цвет в живописи // Художник.– 1961. – № 3. – С. 27-31.

Рахими Д.

ВЫРАЖЕНИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЦВЕТОВ И ИХ ОТТЕНКОВ НА ЯЗЫКЕ РЕМЕСЛЕННИКОВ

В этой статье обсуждается традиции наименования цветов и цветовых оттенков в таджикской культуре. На диалектах таджикского языка отражены имена многих цветов и их оттенки, изучение которых имеет большое теоретическое и практическое значение.

Обычно люди, в том числе ремесленники, называли цветы в соответствии с их цветовыми оттенками, их окружением с природой. Например, цвет *цветка тыквы* – яркий, желтый, оранжевый; *желтая свеча*, *красный тюльпан* и т. д. Другой формой выражения оттенков цвета является использование прилагательных, таких как высокие, низкие, красочные, бесцветные, светлые, темные.

Согласно историческим источникам, в таджикской культуре цвета связаны с планетами, они по натуре бывают горячими и холодными, с хорошими и плохими чертами. Например, желтый - цвет Солнца, с горячей природой и хорошими чертами. Предки таджиков приписывали каждому празднику, праздничным и даже погребальным обрядам особые колориты.

Таким образом, цвет весны и праздника Навруз – зеленый, у праздника Мехргон – красный, оранжевый и пурпурный; на свадьбах люди одевали яркие одежды, особенно платья с узорами разных цветов. Цветами похоронных ритуалов и одежды являлись – серый, синий и частично черный.

В результате проведенного нами исследования стало ясно, что таджикские мастера чаще используют белый, черный, красный, оранжевый, желтый, зеленый, синий, фиолетовый, пурпурный, розовый,

коричневый цвета и их категории оттенков в своей повседневной деятельности.

В заключении автор предлагает, для обозначения категорий цветов и цветовых оттенков необходимо всесторонне изучать исторические и лингвистические источники, особенно местные диалекты таджикского языка, которые считаются богатым сокровищем слов и значений.

Ключевые слова: цвет, культура, таджикский язык, диалекты, название, цветовые оттенки, ремесла, ремесленники.

Rahimi D.

EXPRESSION OF THE COLOR NAMES AND THEIR TINTS IN LANGUAGE OF TAJIK CRAFTSMEN

In this article are discussed the naming tradition of colors and their tints in Tajik culture. In Tajik language dialects are reflected names of many colors and their tints, the study of which has a great theoretical and practical significance.

Ordinary people, including folk craftsmen, named the colors according to colors' materials, and their surrounding social settings and the nature. For example, color of the pumpkin's flower – bright, yellow, orange; candle yellow, tulip's red and etc. Other form of color's tint expression is using adjectives like high, low, colorful, colorless, light, and dark.

According to historical sources, in the Tajik culture the colors are connected to the planets, hot and cold natures, with good and bad characteristics. For example, yellow – color of the Sun, with hot nature and good features. Ancestors of Tajiks ascribed to each festival, holiday and even funeral rituals special colors. Thus, the color of spring and Navruz holiday is green. Mehrgan's is red, orange and purple; in the weddings people dress colorful clothes, especially decorated with flowers dresses. The color and symbol of funeral rituals and dresses are gray, blue and partly black.

In the result of our accomplished research it was clear that Tajik craftsmen more use white, black, red, orange, yellow, green, blue, purple, pink, brown colors and their categories and tints in their everyday activities.

Author suggests that for naming colors categories and tints we should study the historical and linguistic sources, especially local dialects of the Tajik language, which is considered as a rich treasure of the words and meanings.

Keywords: color, traditional culture, Tajik language, dialects, name, colors tints, crafts, craftsmen.

УДК Тадж:57+001+008+339+336.66+657.424
Бердиева Ш.

ТЕОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ЕГО КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Автор статьи рассматривает основы появления, развития и усовершенствования человеческого капитала в его культурологических аспектах, анализирует теорию человеческого капитала и социальное положение общества. Основной целью изучения теории появления человеческого капитала заключается в поиске его культурного положения в обществе. Культура и экономика взаимосвязаны через людей и общество, а объектами их исследования одновременно является человек. В данной статье автор предлагает пути решения некоторых экономических проблем через повышение культурной квалификации.

На основе собранного материала анализируется и исследуется система экономической культуры, рассматривается каким образом экономика и культура влияют друг на друга и какими способами они взаимодействуют между собой, повышая уровень образованности людей.

Экономика, в широком её понимании, является частью культуры, как и всего того, что создано людьми, их физическим и умственным трудом. Иными словами, культура рассматривается в современном обществе как одна из базовых регуляторов, определяющих социально-экономическое развитие региона. Отмеченные и другие явления свидетельствуют о том, что наряду с традиционным экономическим подходом к культуре все большее значение приобретает культурологический взгляд на экономические процессы, становится все более очевидным, что экономический рост и развитие региона неотделимы от культуры и культурного развития.

Статья отражает актуальность рассмотрения культуры — как ресурса, инструмента экономического развития страны, регионов. Роль культурного человека, смысл его жизни — правильно воспринимать инновации, эксперименты, выдвигать проекты лучшего будущего.

Ключевые слова: экономика, культура, образование, культурология, инвестиции, капитал, ресурсы, потенциал, общество, труд, человек, духовность, развитие, финансирование, фактор, производство, знание, экономическая культура, «человеческий капитал».

Теория человеческого капитала накопила в себе достаточных научных показателей для четкого определения сущности, содержания, видов, способов оценки и регулирования основной активной части капитала любого предприятия. Человеческий капитал содержит в себе проблематику, которая широко используется и обсуждается в научной, прикладной и учебной литературе. Человеческий капитал как экономическая категория стал одним из общеэкономических стержневых понятий, позволяющих описать и объяснить через призму человеческих интересов и действий многие экономические процессы. В экономической науке с использованием категории «человеческий капитал», состав производительных сил и капитала, образование и распределение доходов, экономический рост и национальное богатство получают адекватное отображение.

Человеческий капитал в широком определении — это интенсивный производительный фактор развития экономики, общества и семьи, включающий образованную часть трудовых ресурсов, знания, инструментарий интеллектуального и управленческого труда, среду обитания и трудовой деятельности, обеспечивающие эффективное и рациональное функционирование ЧК как производительного фактора развития.

В своей книге Бабаджанов Р.М «Формирование человеческого капитала и проблемы его использования в Республике Таджикистан» указывает, что: «Для того чтобы рассматривать теорию человеческого капитала, необходимо для начала выяснить суть некоторых понятий» [3, с.151].

Человеческий капитал в экономической науке это способность человека к участию в процессе производства благ, товаров и услуг. Он подразделяется на три части:

1. Общий человеческий капитал – накопление знаний, умений, навыков, реализующихся на разных рабочих местах, в различных фирмах и организациях;

2. Специфический человеческий капитал – знания, умения, навыки, используемые только на определённом рабочем месте в конкретной организации и фирмы;

3. Человеческий интеллектуальный капитал – капитал, воплощённый в человеке в виде образования, квалификации, профессиональных знаний переподготовки опыта.

Различают физический капитал, финансовый капитал, природный капитал, интеллектуальный капитал и человеческий капитал, а также некоторые другие виды капитала. Национальное богатство включает физический, человеческий, финансовый и природный капиталы.

Человеческий капитал формируется за счёт инвестиций в повышение уровня и качества жизни населения, в интеллектуальную деятельность. В том числе — в воспитание, образование, здоровье, знания (науку), предпринимательскую способность и климат, в информационное обеспечение труда, в формирование эффективной элиты, в безопасность граждан и бизнеса и экономическую свободу, а также в культуру, искусство и другие составляющие. Формируется ЧК и за счёт притока из других стран. Или убывает за счёт его оттока, что и наблюдается пока в России.

В состав ЧК входят инвестиции и отдача от них в инструментарий интеллектуального и управленческого труда, а также инвестиции в среду функционирования ЧК, обеспечивающие его эффективность.

ЧК является сложным и распределённым интенсивным фактором развития. Он, словно кровеносные сосуды в живом организме, пронизывает всю экономику и общество. И обеспечивает их функционирование и развитие. Или, напротив, угнетает при низком его качестве. Поэтому существуют объективные методологические трудности с оценкой его отдельной экономической эффективности, его отдельной производительности, его отдельного вклада в рост ВВП и в повышение качества жизни. ЧК через специалистов и ИТ вносит вклад в развитие и рост экономики всюду, во всех видах экономической и производственной деятельности.

ЧК вносит свой вклад в повышение качества и производительности труда во всех видах жизнедеятельности и жизнеобеспечения. Во всех видах экономической деятельности, управления образованные профессионалы определяют производительность и эффективность труда. А знания, качественный труд, квалификация специалистов играют решающую роль в эф-

фективности функционирования и работы институтов и организации всех форм и видов.

Основными драйверами развития ЧК являются конкуренция, инвестиции, инновации.

Инновация само собой является одним из аспектов экономики и имеет творческий характер. Само слово творение вносит себе характер времени и труда. Так и инновация имеет эти две важные элементы. В период бурного развития техники технологии в 20 веке вся система социальной сферы подверглась толчку. Развитие техники и технологии исторически определилось с 50 годами 19 века. В этот период бурно развивались промышленные отрасли и собственные предприятия. Можно сказать, что они являются предками сегодняшнего развития технологии и техники. Считается, что именно в данный период люди усердно стремились создавать и творить что то новое, чтобы достичь прибыли, дохода. Умение творить и создавать имеет каждый человек. Но так как на это влияют разные факторы, человек в период всей своей жизни не получает то, что нужно для достижения своих целей. При этом это не считается угрозой, а наоборот является проблемой, которую можно решить с помощью знаний и познания всего сущего. Для этого необходимо создать новшество в сфере образования. Потому что именно новшество имеет характер разработки ряда целей, которые дадут человеческому потенциалу наработать еще больше успехов во всех системах социальной жизни. Выше упоминали, что период бурного развития технологии и техники в 20 веке вся система социальной отрасли подверглась толчку. Это произошло так, потому что люди начали больше работать в этой сфере. Это стало научно – технической революцией.

По мере возможности появилось два класса: первый – это рабочий класс, который даёт результаты в положительном образе. Второй – это управление, в который входит владелец и его соучастники, и имеет тоже результат, но в двух аспектах. И положительный и отрицательный. Все это было в прошлой жизни. На данном этапе инновация повлияла на всё сущее и таким образом вся житейская жизнь подверглась ей. Больше всего ей дало осуществиться и реализоваться глобализация и интеграция. По моему мнению эти два процесса дали всему миру и отдельным странам шанс предложить своё творчество. Творчество и творение полностью стали свободным и само реализующим фактором человека. Экономика, являясь социальной наукой, имеет тесную связь с инновацией. И инновация в свою очередь делает из старого необходимого новое необходимое. Инновационная экономика даёт экономике больше шанса и пути достижения ряда нужных целей. Основоположником инновационной экономики является информационная экономика. Информация в экономике имеет общую цель доставления человеку условий рекламировать свои способности.

В своей книге Бабаджанов Р.М. указывает, что «Следующим шагом развития так называемой постиндустриального общества является информационная экономика. Она появилась вслед за инновационной экономикой. В рамках инновационной экономики, выросшей на основе научно технического прогресса и научно технической революции, называемая Третья промышленная революция, развивается благодаря высокой степени организации и распространению знаний. Инновационная экономика может развиваться только в контексте «экономики, основанной на знаниях», носителем которых в настоящее время по прежнему является человек, а не

киборг или же компьютер нового поколения, или робот (элементы цифровой экономики)» [4, с. 49].

Инновационный сектор экономики, креативная часть элиты, общества, государства являются источниками накопления высококачественного ЧК, который и определяет направление и темпы развития страны, региона, МО, организаций. С другой стороны, накопленный и качественный ЧК лежит в основе инновационной системы и экономики (ИЭ).

Процессы развития ЧК и ИЭ составляют единый процесс формирования и развития инновационного информационного общества и его экономики.

Чем же отличается человеческий капитал от человеческого потенциала? Индекс человеческого потенциала страны или региона рассчитывается по трём показателям: ВВП (или ВРП), продолжительности жизни и грамотности населения. То есть это более узкое понятие, чем ЧК. Последний, поглощает понятие человеческого потенциала как свою укрупнённую составляющую.

Чем отличается человеческий капитал от трудовых ресурсов? Трудовые ресурсы — это непосредственно люди, образованные и необразованные, определяющие квалифицированный и неквалифицированный труд. Человеческий капитал — понятие гораздо более широкое и включает помимо трудовых ресурсов накопленные инвестиции (с учётом их амортизации) в образование, науку, здоровье, безопасность, в качество жизни, в инструментарий интеллектуального труда и в среду, обеспечивающую эффективное функционирование ЧК.

Так как человеческий капитал человеческий потенциал и человеческий ресурс являются категорией для обследования. Тогда инвестиции в этих категориях являются особенно нужными.

Инвестиции в развитие гражданского общества и в экономическую свободу способствуют повышению креативности и законопослушности граждан, формированию оптимистической и конструктивной, и одновременно, рациональной идеологии, формированию гос. институтов, стимулирующих рост качества жизни. Способствуют формированию здорового образа жизни. И, в итоге, ведут к росту эффективности труда и экономики.

Эти инвестиции формируют коллективный гражданский разум, коллективный интеллект, направленный на созидание. В состав ЧК необходимо включать также инвестиции в создание среды, обеспечивающей его эффективное функционирование. В развивающейся стране невозможно повсеместно создать конкурентоспособные комфортные условия для специалистов высшей квалификации, необходимых для формирования эффективной инновационной системы и сектора инновационной экономики. Поэтому создаются ОЭЗ, технополисы и технопарки (пример — Китай, Индия). В них реализуется особый режим проживания, повышенная безопасность, улучшенная инфраструктура, повышенное качество жизни. Создаются комфортные условия для общения учёных и инженеров с целью реализации синергетических эффектов усиления творческой мощи научных и инновационных коллективов.

Здоровье, образование, человеческое саморазвитие на прямую связаны с человеческим капиталом. Формируя одного человека в полной мере, мы создаём человеческий потенциал. То есть инвестиция, которая вложена в человеческий капитал напрямую, даёт перспективы для будущего поколения. Это удаётся путём повышения эффективности рабочей силы – чело-

веческого ресурса. Таким образом, можно создать условие в создании нормального развития.

Таким образом, можно сказать, что тема человеческого капитала как ряда, других показателей является основным критерием исследования в сфере экономики. Экономика может поднять или же снизить уровень человеческого капитала, но и в то же время человеческий капитал может повлиять на повышение эффективности экономики.

Здесь нужно отметить, что человеческий капитал является главным элементом страны, так как именно с помощью способностей, знаний и личных качеств индивида он может развивать все сферы жизнедеятельности страны. Человек, повышая свои навыки, способности, знание и здоровье, повышает не только свои доходы, но и может влиять на рост экономики страны в целом. Таким образом, можно обобщить, что теория человеческого капитала имеет долгую историю становления и развития. В основе каждой интерпретации понятия «человеческий капитал» лежат принципы научных исследований и оригинальность интерпретации автора.

Экономика, в широком её понимании, является частью культуры, как и всего того, что создано людьми, их физическим и умственным трудом. Иными словами, культура рассматривается в современном обществе как один из базовых регуляторов, определяющих социально-экономическое развитие региона.

Во-вторых, изменилось управление в сфере культуры; оно стало более сложным и специальным видом деятельности. Появились менеджмент и маркетинг в сфере культуры, программно-целевой метод управления, стратегический менеджмент и социокультурное программирование.

В-третьих, возросла роль прикладных исследований как необходимого компонента для выстраивания стратегии развития отрасли, в том числе в части прогнозирования развития услуг в сфере культуры.

В-четвёртых, изменились принципы финансирования отрасли (бюджетирование, ориентированное на результат), создана многоканальная система финансирования сферы культуры за счёт республиканского, федерального бюджетов, привлечённых средств международных фондов, увеличения собственных доходов учреждений культуры и спонсорских средств.

В-пятых, начался процесс формирования новой инфраструктуры отрасли, способной обеспечить выполнение целей и задач государственной политики в сфере культуры в условиях продолжающихся реформ в экономике и социальной сфере.

Культура как человеческий интеллектуальный капитал

В конце 1950-х гг. норвежский экономист О. Аукруст в результате проведенных исследований одним из первых сделал вывод, что рост производства нельзя объяснить одним только количественным увеличением капитала и рабочей силы. Надо учитывать третий, человеческий фактор производства, который включает в себя улучшение качества рабочей силы, качества капитала, условий жизни и труда. Производительную функцию нельзя выводить из простой комбинации труда и капитала. Связь между капиталом и производством имеет не только технологическую природу. Нельзя рассматривать экономический рост вне зависимости от качеств человека, его квалификации, компетенций, умений, способностей, вне человеческих ресурсов, которые в своей природе являются культурными. Все три фактора тесно связаны между собой, они взаимно дополняют и усили-

вают друг друга. Поэтому инвестиции в образование, науку и культуру означают инвестиции в экономику.

В 1960-е гг. концепция человеческого фактора получила дальнейшее развитие в теории человеческого капитала, которую выдвинули американские экономисты Т. Шульц и Г. Беккер. Человеческий капитал представляет собой воплощенную в человеке способность приносить доход, он включает врожденные способности и талант, образование и приобретенную квалификацию, а также здоровье и общую культуру. В начале 1990-х годов американский ученый Т. Стюарт ввел в научный оборот понятие интеллектуального капитала, который является одной из составляющих человеческого капитала и представляет наиболее образованную часть населения, выступающую носителем интеллектуального, духовного и культурного потенциала общества. Человеческий и интеллектуальный капитал образуют совокупность нематериальных активов. Растущее число ученых и экономистов считает, что в третьем тысячелетии главное богатство предприятий и общества заключается именно в нематериальных активах, которые неразрывно связаны с культурой.

Отмеченные и другие явления свидетельствуют о том, что наряду с традиционным экономическим подходом к культуре все большее значение приобретает культурологический взгляд на экономические процессы. Становится все более очевидным, что экономический рост и развитие региона неотделимы от культуры и культурного развития. Культура все более ощутимо способствует экономическому росту, хотя ее вклад не всегда поддается количественному измерению. Культурное измерение в развитии является важным фактором. В современном мире вопрос о том, каким предстанет будущее человечества, становится одним из наиважнейших. Определение инновационных форм и путей развития культуры как ресурса, инструмента экономического развития приобретает особое значение на фоне существенных социокультурных изменений современности. В XXI веке всё большее внимание в качестве детерминанты социального развития уделяется экономическим факторам и экономическому устройству общества.

Сегодня научно обоснована важность сферы культуры как ресурса социально-экономического развития регионов. Культурная сфера выступает как совокупность условий, которые определяют методы и формы использования ресурсов, входящих в культурный потенциал определённой территории. Под воздействием экономических и социальных факторов культурная среда превращает ресурсы культурного потенциала в условия развития культуры как экономической отрасли.

Сфера культуры самая прогрессивная часть развития экономики. Эта отрасль, являясь самой актуальной, в то же время находящаяся на задворках науки. Однако многие зарубежные и отечественные учёные, исследуя культуру и экономику, указывали на их взаимосвязь. Как выше упоминалась здоровье, образования, человеческое развитие на прямую – связаны с человеческом капиталом. Формируя одного человека, в полной мере мы создаём человеческий потенциал. Человеческий потенциал создаётся в лучшем образе, когда экономика (инвестиции) и культура действуют во взаимосвязи. В связи с этим появляется человеческий капитал региона, который может повлиять на развитие самого человеческого капитала страны. В теории формирования человеческого капитала обнаруживается то, что в создании благоприятной среды и повышения их деятельности необ-

ходимо урегулировать эти два направления. Таким образом, эти отрасли науки взаимосвязаны и влияют друг на друга.

Статья отражает актуальность рассмотрения культуры — как ресурса, инструмента экономического развития страны, регионов. Роль культурного человека, смысл его жизни — правильно воспринимать инновации, эксперименты, выдвигать проекты лучшего будущего. В свою очередь, зная, что экономика является частью культуры, их можно считать базовыми регуляторами социально-экономического развития регионов. Культура воздействует не только на образ, мысли людей, но и на выбор новых путей организации общественной жизни, политического и экономического уклада общества.

Следует отметить, что культура, являясь базовым понятием для экономики в развитии и формировании ЧК, влияет на развитие экономики, но также развитие самой культуры в основном, зависит от экономики. Из этого следует, что уровень культуры, в основе которого лежат творческие способности её участников, работа исполнителей, материально-вещественные и финансовые ресурсы, которыми располагают институты культуры, выступают определёнными факторами производства валового внутреннего продукта региона и национального дохода. Обеспечивая производство духовных ценностей, культура выступает в качестве фактора развития творческих способностей людей. В силу этого она играет такую же роль в экономике страны, как и образование. На основе её развития происходят активизация человеческих сил и культурных ресурсов, повышение квалификации производителей материальных и духовных благ, совершенствование навыков труда.

Экономика, в широком её понимании, является частью культуры, как и всего, что создано людьми, их физическим и умственным трудом. Иными словами, культура рассматривается в современном обществе как один из базовых регуляторов, определяющих социально-экономическое развитие региона. Во-вторых, изменилось управление в сфере культуры; оно стало более сложным и специальным видом деятельности. Появились менеджмент и маркетинг в сфере культуры, программно-целевой метод управления, стратегический менеджмент и социокультурное программирование.

Культура собственности зачастую остается вне поля зрения экономической науки и хозяйственной практики в условиях эволюционного развития системы экономических отношений, поскольку ее элементы приобретают видимость вечных, естественных и неисчерпаемых ресурсов хозяйственного процесса. Однако, условия социально-экономических трансформаций выдвигают культуру собственности на передний план, поскольку вновь возникающие отношения собственности с трудом, методом проб и ошибок накапливают свой собственный капитал культуры присвоения и отчуждения, владения и пользования, экономического поведения и статусных взаимодействий между субъектами собственности. Соответственно, актуализируется поиск способов эффективного формирования, утверждения в массовой практике и интенсивного накопления, а также передачи элементов культуры собственности.

В-третьих, возросла роль прикладных исследований как необходимого компонента для выстраивания стратегии развития отрасли, в том числе в части прогнозирования развития услуг в сфере культуры.

В-четвёртых, изменились принципы финансирования отрасли, бюджетирования, ориентированные на результат, создана многоканальная си-

стема финансирования сферы культуры за счёт республиканского, федерального бюджетов, привлечённых средств международных фондов, увеличения собственных доходов учреждений культуры и спонсорских средств.

В-пятых, начался процесс формирования новой инфраструктуры отрасли, способной обеспечить выполнение целей и задач государственной политики в сфере культуры в условиях продолжающихся реформ в экономике и социальной сфере.

Например, если культура человека развита, и он имеет высшую самооценку, то он проявляет себя в обществе наилучшим образом, то есть он повышает эффективность труда для себя и общества в целом, помогая себе и своей семье улучшать жизнедеятельность.

Развитие индивида и его личных качеств напрямую зависят от духовного состояния. Духовное состояние – внутреннее культурное содержание человека имеет глубокое основание, которое очень сильно влияет на внешние проявления человека. Для развития духовного состояния, которое отражается во внешних проявлениях человека нужно инвестировать в его культуру. Именно инвестиции в сфере культуры могут отражаться на экономике. Это происходит путём саморазвития человека. То есть человек, имеющий богатое духовное расположение может рационально преподнести свой ум и свой вклад в развитие всего человечества. Этому конечно способствуют различные факторы, но основным из них является семья.

Как отмечает Кадыров Ф. Семья – это, прежде всего, составная и главная ячейка человеческого общества, она выполняет свои задачи перед обществом, то есть имеет свои определённые функции. В связи с новыми социально – экономическими отношениями у семьи появились и новые функции. К числу которых можно отнести такие как сохранение семейных традиций, родовых ценностей в условиях глобализации культурного пространства, так и подготовка ребёнка к самостоятельной жизни в новых экономических условиях и социальной активности на пользу общества.[7, с.72]

Кроме того человек с высшим культурным интеллектом является ресурсом и потенциалом. Такой человек, по сути, является полноценным человеческим капиталом.

Тесная связь экономики и культуры заключается в том, что во – первых, объектом экономики и культуры является люди, то есть человеческий капитал. Во вторых традиция является одним из элементов отношений, которые из века в век передаётся наследникам. И именно традиции являются созидательными элементами социальных отношений, которые в свою очередь создают непосредственно атмосферу торговли. Ведь атмосфера торговли имеет корни экономического и культурного характера.

В своём исследовании Брацлавская Е.Ф о системе экономической культуры пишет: Система экономической культуры занимает двойственную позицию в процессе развития экономических отношений. С одной стороны, экономическая культура отражает существенные характеристики реальных экономических отношений, то есть представляет собой их виртуальное воплощение, отраженный результат [6, с.14-15].

С другой стороны, она служит естественным исходным пунктом формирования экономических отношений в каждом новом цикле их воспроизводства, как для каждого хозяйственного процесса, так и для каждого поколения его участников. Учитывая обе указанные стороны, экономическая культура может

быть квалифицирована как система устойчивых, общественно признанных нормативов, регулирующих внутри процесс общественного воспроизводства.

Экономическая культура – это совокупность всех знаний, норм и правил, с помощью которых можно сформировать у человека экономическое воззрение, определяющее в целом его экономическое поведение.

В широком понимании надо заметить, что экономическая культура – это уровень образованности населения в вопросах экономики. Так, если раньше, буквально несколько десятков лет назад суть процессов экономики волновала лишь небольшую группу людей, то на сегодняшний день, каждый гражданин должен знать основы экономических действий и операций, так как с этим связана жизнь каждого человека.

1. Всеобщая экономическая неграмотность населения. Да, на сегодняшний день во всех странах мира есть общеобразовательные учреждения: школы, институты, университеты, центры повышения квалификации и др. Но, надо заметить, что общая тенденция образования идет на снижение показателей уровня знаний и умений. Молодежь не хочет получать знания, в основном это связано с мировой тенденцией, так как устройство на работу теперь слабо зависит от качества образования и уровня знаний; Ценятся умения и навыки труда, его производительность.

2. Слабая информированность граждан об экономических процессах. Большая часть населения получает информацию экономического характера через телевизор или интернет, но надо отметить, что не всегда эти источники являются достоверными и полными. Более глубокие экономические знания можно получить только из достоверных научных источников, которые мало кто изучает и читает;

3. Нестабильность экономических отношений. Если сравнивать экономику Советского Союза и современный рынок, то надо заметить, что в период СССР экономическая ситуация была достаточно стабильной и прогнозируемой, а теперь рыночные отношения создают новый характер экономики. Она изменчива: меняются внутренние и внешние процессы, принципы экономики, задачи и цели, причем эти изменения носят непрерывный и частый характер, ввиду чего обычному гражданину сложно владеть ситуацией и отслеживать тенденции.

Таким образом, в заключении можно сказать, что тема человеческого капитала как ряда других показателей является основным критерием исследования в сфере экономики. Экономика может поднять или же снизить уровень человеческого капитала, но и в то же время человеческий капитал может повлиять на повышение эффективности экономики. А культура в свою очередь всегда остаётся аспектом влияния на экономику в целом.

В современном мире вышеуказанные проблемы развития экономической культуры стоят достаточно остро, но если разработать государственную программу развития человеческого капитала, с мероприятиями по повышению культурного уровня и грамотно преподнести эту информацию населению, то вполне можно значительно расширить экономические познания людей и как следствие этого их экономический культурный уровень.

Литература

1. Абакшина, Т. В. Социальный маркетинг: подходы и стратегии [Электронный ресурс] // 60 параллель: [вебсайт]. Электрон. дан., 2003. № 1 (8) март. – Режим доступа: URL: 60parallel.org/ru/magazine/2003/3/10.html
2. Арефьева, Н. Т. Прогнозирование социокультурного развития: теоретико-методологические подходы : автореф. дис. на соиск. учен. степ. док. философ. наук: 24.00.01 – теории и история культуры. – М., 2004. – 26 с.
3. Бабаджанов, Р.М. «Человеческое развитие» Учебник (издание 2-е, дополненное и переработанное). – Душанбе, 2014.
4. Бабаджанов, Р.М. Формирование человеческого капитала и проблемы использования в Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017.
5. Безуглова, Н.П. культура как экономический феномен (зачем экономике нужна культура). Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kultura-kak-ekonomicheskiy-fenomen-zachem-ekonomike-nuzhna-kultura>
6. Брацлавская, Е. Я. Диссертация: заключение по теме "Экономическая теория"
7. Кодиров, Ф.С. Социально – культурные факторы сохранения и развития народного декоративно – прикладного творчества Таджикистана: Монография. – Душанбе: Эчод, 2006 – 124 с.
8. Ломакин, В.К. Мировая экономика. – М.: Юнити Дана, 2007. – 545 с.
9. Мельвиль, Е. Х. Правовые и экономические модели деятельности в сфере культуры и творческого предпринимательства / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ. – М.: Дело, 2010. - 189 с.
10. Сарычева, П. В. Влияние сферы культуры на социально-экономическое развитие региона // Социально-экономические явления и процессы. – 2010. – № 6 (022). – С. 158-161.
11. Луховская, О. К. Управление развитием культурного потенциала регионов России в современной экономике: монография. – М.: МГУКИ, 2008. – 240 с.
12. Фукуяма, Ё.Ф. Доверие: социальные добродетели и пути к процветанию. – М.: АСТ, 2004. – 577 с.

Бердиева Ш.**НАЗАРИЯИ ТАШАККУЛИ НЕРУИ ИНСОНӢ
ВА ЧАНБАҲОИ ФАРҲАНГИИ ОН**

Дар мақола заминаҳои пайдоиш, ташаккул ва инкишофи нуруи инсонӣ ва чанбаҳои фарҳангии он вобаста ба вазъи иҷтимоии замон таҳлилу баррасӣ гардидааст. Ҳадафи асосии назарияи нуруи инсонӣ омӯзиш ва дарёфти чанбаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии он мебошад. Фарҳанг ва иқтисодият бо инсон ва ҷомеа робитаи мутақобила дошта, объекти таҳқиқи ҳар ду соҳа, асосан инсон аст. Яке аз роҳҳои ҳалли мушкилоти иқтисодӣ баланд бардоштани маърифати фарҳангии ҷомеа маҳсуб меёбад.

Дар асоси маводи гирдоваршуда системаи фарҳанги иқтисодиёт, масъалаи таъсири мутақобилаи иқтисодиёт ва фарҳанг, усулҳои баланд бардоштани савияи дониши ҷомеа баррасӣ гардидааст.

Иқтисодиёт ба маънои васеъ як қисми фарҳанг аст. Ба монанди он, ки инсон ҳама чизро тавассути нуруи ҷисмониву зеҳнӣ худ

тавҷам офаридааст, иқтисодиёту фарҳанг низ маҳз дар ҳамин шакл аз ҷониби инсон ба вучуд омадааст.

Дар ҷомеаи имрӯза фарҳанг пойдевори асосӣ ва танзимкунандае мебошад, ки рушди фазои иҷтимоӣ-иқтисодиро муайян месозад. Аз нуқтаи назари дигар, имрӯз дар баробари муносибатҳои анъанавии иқтисодӣ ба соҳаи фарҳанг, аз нигоҳи фарҳангӣ ба соҳаи иқтисодиёт тавачҷух намудан низ манфиатбор аст. Рушди иқтисодиёт аз пешрафти фарҳанг вобаста буда, дар маҷмӯъ ин ду мафҳум ҷудонашаванданд.

Дар рушди фазои иқтисодиёти мамлакат нақши фарҳанг низ муҳим аст. Нақши инсонии бофарҳанг, ҳадафи зиндагонии вай – дарки дурусти навгонӣ ё инноватсия, таҷрибаҳо, тарҳи лоиҳаҳои дуруст барои рушди ояндаи иқтисод низ замина мегардад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, фарҳанг, илм, сармоягузорӣ, неру, захираҳо, иқтидор, ҷамъият, меҳнат, одамон, маънавиёт, рушд, маблағгузорӣ, омил, истехсолот, дониш.

Berdieva Sh.

THEORY OF THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL AND ITS CULTURAL ASPECTS

The author of the article considers the basics of the emergence, development and improvement of human capital and its cultural aspects, analyzes the theory of human capital and the social status of society. The main purpose of studying the theory of the emergence of human capital is to search for its cultural position in society. Culture and economics are interconnected through people and society, and the objects of their study at the same time is human. In this article, the author proposes ways to solve some economic problems through increasing cultural qualifications.

On the basis of the collected material, the system of economic culture is analyzed and investigated, it is examined how the economy and culture influence each other and in what ways they interact with each other, increasing the level of education of people.

Economics, in its broadest sense, is part of culture, as well as all that is created by people, their physical and mental labor. In other words, culture is considered in modern society as one of the basic regulators that determine the socio-economic development of the region. The noted and other phenomena indicate that, along with the traditional economic approach to culture, the cultural view of economic processes is becoming increasingly important, it is becoming increasingly obvious that economic growth and development of the region are inseparable from culture and cultural development.

The article reflects the relevance of considering culture as a resource, an instrument of economic development of a country, regions. The role of a cultured person, the meaning of his life is to correctly perceive innovations, experiments, put forward projects of a better future.

Keywords: economy, culture, education, cultural studies, investment, capital, resources, potential, society, labor, people, spirituality, development, financing, factor, production, knowledge, economic culture, “human capital”.

ТДУ 008+37 тоҷик+9тоҷик+74тоҷик+398
Аламшоев Қ.

АНЪАНАҲОИ ЧАШНИ САДА ДАР ПОМИР

Ин мақола аз ду баҳи иборат буда, дар баҳи аввал муаллиф дар бораи тақвими халқии «Офтоб дар мард» маълумот додааст, ки он то ба имрӯз дар баъзе минтақаҳои Бадахшон маъмул мебошад. Онро тақвими марди шикорчӣ ҳам меноманд. Тибқи ин тақвим, офтоб аз ноҳуни по то ба мағзи сар ба тани мард ворид мешавад. Офтоб дар ҳар як узви бадан 2-3 рӯз меистад. Он аввал ба ноҳуни мард ворид мегардад, ки он рӯз баробар ба 31-уми январ аст ва мардум дар ин рӯз чашни Хирпичорро таҷлил мекарданд. Хирпичор бо чашни Сада мувофиқ меояд. Вакте ки офтоб ба нишонаи зону расад, мардум онро Хирчизун номида, чаши мегрифтанд. Чун офтоб ба нишонаи дил дарояд Наврӯз мешуд, ки чаши маъруфи ҷаҳонист.

Дар баҳи дувуми мақола хусусиятҳо ва суннатҳои чашиҳои халқии Хирпичор (Сада) ва Хирчизон (Батайём) тасвир шудааст. Ин чашиҳо, ки аз ҷиҳати мақом ва аҳаммияти иҷтимоиву фарҳангӣ нисбатан пасттаранд, барои таҷлили иди бузурги баҳор – Наврӯз як навъ марҳалаи омодагӣ маҳсуб меёбанд. Дар Помир Наврӯз бо номҳои дигар – Шогун, Гъмун ва Хидир Айём низ ёд мешавад.

Дар баррасии мавзӯи мусоҳибаҳои муаллиф бо баргузоркунандагони чаши ва маълумоти дастхатҳо васеъ истифода шудаанд.

***Калидвожаҳо:** фарҳанги анъанавӣ, мардум, Помир, тақвими мардумӣ, Хирчизон, Хирпичор, Сада, Батайём, Наврӯз.*

«Офтоб дар мард» – тақвими марди шикорчӣ ва силсилаҷашиҳои баҳорӣ дар Бадахшон

Дар ҳоли ҳозир мардуми Помири Тоҷикистон чун аксари сокинони сайёра аз тақвими григорианӣ истифода мекунанд. Вале онҳо аз замонҳои қадим барои ҳисоби рӯзу моҳ ва фаслҳои сол тақвими вижаи худро доштанд. То солҳои 20-уми қарни гузашта, яъне то давраи барпо шудани давлати Шӯравӣ дар қаламрави Тоҷикистон дар Бадахшон мардум аслан аз тақвими худӣ истифода мебардаанд. Ин тақвим «хирисоб» ё «хурисоб» – ҳисоби хуршедӣ ё шамсӣ ном дорад (маънои “хир” ва “хур” – хуршед, офтоб аст). Зимнан, ин ҳисоби хуршедӣ бо ҳисоби шамсие, ки дар тамоми мамолики Шарқ маъмул аст, иртиботе надорад. Ин тарзи ҳисоби рӯзу моҳ ва ё тақвими «Офтоб дар мард» ва баъзан “Тақвими марди шикорчӣ” меноманд.

Ин тақвим ҳоло дар баъзе деҳоти дурдасти Помир истифода шавад ҳам, хатари азбайнравияш эҳсос мешавад.

Тақрибан даҳ сол қабл дар ҳонаи марҳум Амид Мамадбеков - сокини деҳаи Сорҷ (Тсорҷ)-и ноҳияи Роштқалъа аст, ки ба мутолиаи китобҳои кӯҳан дилбастагӣ дошт ва падараш дар замони худ шахсияти рӯҳонӣ буда, аз худ китобҳои зиёде ба мерос мондааст, рисолаеро бо номи “Фавоиди нучум” пайдо кардем ва бо иҷозати соҳиби китоб онро тавассути дастгоҳи аксбардодорӣ намудем.

Ҷолиб он аст, ки ин китоб дар Бадахшон бо истифода аз қоғазӣ маҳаллӣ ва муқоваи худсохти ҷармӣ китобат шудааст. Тавре аз мундариҷаи китоб бармеояд, онро соли 1328 ҳиҷрӣ (1911 мелодӣ) хаттоти номии Бадахшон Мирзо Муҳаммадамони Шидзӣ, сокини Рӯшон китобат кардааст.

Тавре муҳаққиқ Шохзодамуҳаммад Мамадшерзодшоев мегӯяд, китоби номбурда аз ҷумлаи китобҳои арсаи нучум аст, ки дар гузашта дар Бадахшон хеле маъмул будааст. Ба гуфтаи ин донишманд онро дар Бадахшон “Соатнома” ва “Рӯзшиносӣ” низ мегуфтаанд ва ин рисола роҳнамои аслии мардум дар муайян кардани вақт будааст. Ба таъбири муаллифони сарсухани китоби «Шохзода Муҳаммад ибни Сайидфаррухшоҳ. Осори нучумӣ» [4, с. 15] «Рисолаи асли як нусхаи дастхати қадимтаре аз таълифоти Ғиёсиддин Алӣ Амирон Сайидал-Хусайнӣ ал-Исфahонӣ мебошад, ки дар асри понздаҳум ба минтақаҳои Кӯҳистони Бадахшон сафар кардааст» [4, с. 16].

Олимони номбурда бар он боваранд, ки Ғиёсиддин бахшҳои марбут ба тақвими махсуси мардуми Кӯҳистони Бадахшонро дар ҳамин ҷо аз даҳони мардум шунда, ба китоб дохил намудааст. Ба гуфтаи пажӯҳишгарон, ин нишонаи он аст, ки тақвими номбурда дар миёни сокинони Бадахшон садсолаҳо мавриди истифода будааст ва решаи кӯҳани таърихӣ доштааст.

Азбаски дар Кӯҳистони Бадахшон, ки ҳамасола аз нигоҳи ҷуғрофӣ ва иқлимӣ дар инзиво қарор дошт ва шуғли аслии сокинони он ба далели камзаминӣ асосан шикор буд, аксари донишҳо, боварҳо, мушоҳидаҳои инсонӣ табиат низ дар гирди шикору шикорчигӣ ва марди сайёд ба вучуд омада буданд. Ғиёсиддин Исфahонӣ низ дар рисолааш ин тақвими хоси мардуми Бадахшон ва марбути “марди шикорӣ” меномад. Ин ҳисоб дар бархе аз манотиқи кӯҳистонии Бадахшони Афғонистон, шимолӣ Покистон, қисмати тоҷикнишини Чин низ роиҷ аст.

Азбаски ҳадафи мо зикри ин таърихча ишора ба ҷашни Хирпичор ё Сада дар Помири Тоҷикистон аст, барои сарехтар рӯшан шудани матлаб шарҳи нучумшинос Ғиёсиддини Исфahониро дар ин ҷо пурра меорем:

“Боби 13-ум дар донишҷӯи аҳкоми ҳар сол ва моҳ дар рӯз ба тариқи, ки авлиёи кӯҳистонӣ ва Бадахшон дар қадим эътибор намудаанд ва чун ба ҳасби (мувофиқи) таҷриба дар он сол таҳаллуф кам воқеъ шавад, дар ин авроқ ёд карда нашуд.

Бидон, ки ҳисоби фусули аҳком он аст, ки ба аҳволи марди шикорӣ эътибор намудаанд. Ҳар касе мулоҳизаи ин кор кунад ва таҷриба кунад, ӯро яқин шавад ва дафъӣ ин аз сардӣ нест ва тафсили баёни он ба иттиҳоб анҷомад. Ал-оқилу фи-л ишора.

Акнун бидон, ки офтоб дар ҳар буруҷе, ки ҳаст, рӯзҳои онро ҳукамо нисбати чизе кардаанд.

Ҳукамо аввалро аз *ҷаддӣ* доштаанд. Ва тартиби қавоиди ин миёни мардуми аҳли басорат забт шуда, бад-ин вачҳе, ки даромадани он миёни мардуми аҳли басорат забт шудаанд (дар нусхаи асл чунин омада – Қ. А.). Даромадан дар бурҷи ҷаддӣ, яъне нишастани марди шикорӣ, ки 9 рӯз офтоб ҳаракат намекунад. Ва мурод ин аст, ки

ҳаракати *ӯ* кам зоҳир шавад ва ба ҳасби таҷриба чунин ҳаст, ки дар ин рӯз ҳавли гармӣ бошад. Аммо дар ҳаво тирагӣ бувад. Аксар он бувад, ки борандагӣ шавад.

Гиреҳи (Курраи – Қ. А.) *мех* 3 рӯз сармо бувад.

Сағ 6 рӯз гарм бувад.

Занҷир 3 рӯз сармо бувад.

Асп ва *зин* 9 рӯз: 6 рӯз, ки ба асп тааллуқ дорад гарм бувад ва 3 рӯз, ки ба зин тааллуқ дорад, сармо бувад.

Чаддӣ тамом шуд.

Ва *асо* 3 рӯз сармо бувад

Ва *нохун* 3 рӯз сармо бувад.

Пушти по 3 рӯз ҳаво нарм бувад, аммо аз сармо ғолибӣ набувад. *Шитолинг* 3 рӯз бағоят сармо бувад.

Қалами по 3 рӯз андак сармо бувад ва борандагӣ бувад.

Нармии по 3 рӯз ҳаво нарм бувад.

Бағали по 3 рӯз ҳаво нарм бошад ва борандагӣ бошад.

Сари зону 3 рӯз бағоят сармо бувад ва борандагӣ бошад.

Аввали ҳут, ки 3 тааллуқи рон аст, борандагӣ ва сармо бувад.

Мамари (харомез – Қ. А.) *пеш* 3 рӯз ҳаво нарм бувад.

Ва *мамари пас* (*пуфмуф* – Қ. А.) 3 рӯз ҳаво сард бувад ва борандагӣ бошад.

Рӯда 9 рӯз ҳаво нарм ва гарм бувад, аммо борандагӣ бошад.

Пахлу 3 рӯз ҳаво сард бувад.

Пардаи дил 9 рӯз, миёнаҳол ва андак борандагӣ бошад.

Ҳамал, ки сари дил бошад, 9 рӯз сармо бувад.

Сина 3 рӯз сармо бувад, бағал 3 рӯз сармо бувад ва борандагӣ бошад. *Китф* 3 рӯз бағоят сармо бувад - борандагӣ бувад.

Гулӯ 3 рӯз гарм бошад.

Даҳон ва *риш* ва *дандон* 3 рӯз гарм бошад ва сардӣ низ кунад ва борон бошад.

Димоғ 3 рӯз бод ва борандагӣ бошад.

Чашм 3 рӯз борандагӣ бошад.

Абрӯ се рӯз сармо бувад.

Савр 3 рӯз сармо бувад.

Камон 9 рӯз сармо бувад.

Бад ин равиш 9 рӯзи ин айём сарду гарм бошад аҳёнан борандагӣ шавад.

Ҷавзо 18 рӯз бод ва борон бошад.

Қучқор 9 рӯз гарм ва хушк бошад.

Барра 9 рӯз гарм бошад.

Саратон он ҷо низ офтобниҳол бошад.

Хайма 9 рӯз бошад.

Дашт 20 рӯз гарм ва хушк гузарад.

5 рӯзи охири сол дар *даҳанаи дашт* бошад.

Гармӣ ва хушкӣ пайдо шавад. 3 рӯзи аввал *барра* бувад, 9 рӯз – *қучқор*, 18 рӯз – охири рама.

Ба ҳамин тартиб мегардад то аввали *чаддӣ*.

Масалан, аввали *сунбула* бад-ин равиш бувад: мизон бувад. Охири чавзо (?) (матн хоно нест – Қ. А.) аввал сар шавад йон (?) бувад ва охири акраб асп ва зин ва аҳком ҳамон бошад¹.

Олими эронӣ дар китоби худ таҷрибаи ҳисоби рӯзу моҳ дар Бадахшонро дар ду боб овардааст.

Боби дигарро мо аз китоби худи Шохзода Муҳаммад ибни Сайидфаррухшоҳ [4, с. 6] истифода мекунем. Шохзода Муҳаммад матни рисолаи Ғиёсиддини Исфохониро нусхабардорӣ карда бошад ҳам, вале барои сода ва оммафаҳмтар кардани он ба матни асосӣ шарҳу эзоҳ ва иловаҳои зиёд дохил кардааст. Мувофиқи таҳмини мо бобҳои, ки дар бораи тақвими марди шикорӣ дар Бадахшон ба рисола ворид шудаанд, моли худи Шохзода Муҳаммаданд. Ба ин на танҳо дониши васеи олим дар бораи ин ҳисоб, балки забону услуби хоссаи вай дар иншои матн низ шоҳид шуда метавонанд. Масъалаи омадани Ғиёсиддини Исфохонӣ ба Помир баҳснок аст ва ин гумон ҳам шояд нодуруст бошад, ки номбурда ба фарҳанги онзамонаи кӯҳистониёни Помир то ин андоза ворид будааст.

Инак он боби дигарро бо шарҳи Шохзода Муҳаммад низ воғузори хонандаи гиромӣ мекунем. Дар муқоиса бо нусхаҳои дигари китоби Ғиёсиддини Исфохонӣ он фарқи зиёде дорад:

«Ҳаза ҳисоби сол ба тариқи Кӯҳистони Бадахшон.

Ин ҳисоб бар ин тартиб аст, ки сол сесаду шасту панҷ рӯз аст. Бояд шинохт, ки офтоб чанд рӯз биёбон меравад ва чанд рӯз ба мард меравад ва чанд рӯз офтобниҳоли зимистон ва чанд рӯз офтобниҳоли тобистон мебошад.

Аксари доноён ибтидои солро аз аввали чаддӣ мегиранд ва чаддиро бурчи шитой мегӯянд, яъне офтобниҳоли зимистон. Ва чаддӣ бисту нух рӯз мебошад ва дувоздахуми далв чихилу як рӯз мешавад – чиллаи зимистон адо меёбад.

Ҳаждаҳи далв ҳисоб ба мард бояд гирифт чунонки се рӯз – нохун, се рӯз – пушти по, се рӯз – бучули по, се рӯз – шитоллинг, се рӯз – нармии по, се рӯз – бағали по. Далв адо меёбад, хут медарояд.

Се рӯз – зону, се рӯз – кордафсон, се рӯз – мамари пеш, се рӯз – мамари пас, нух рӯз – рӯда, нух рӯз – қабурға. Хут адо меёбад.

Ҳамал медарояд: се рӯз – пардаи дил, нух рӯз – пайванди дил, се рӯз – дил. Понздаҳ рӯз офтоб дар дил мебошад. Се рӯз – сина, се рӯз – бағал, се рӯз – китф, се рӯз – гулӯ, се рӯз – риш, се рӯз – лабу дандон. Ҳамал адо меёбад, сарв медарояд.

Ду рӯз – дандон, се рӯз – димоғ, се рӯз – чашм, се рӯз – сар, се рӯз – мағз. Наваду шаш рӯз офтоб (дар) мард мебошад. Ҳаждаҳи сарв офтоб (дар) мард мебошад – зимистон адо меёбад.

Аз ҳаждаҳи савр биёбон ҳисоб бояд гирифт. Чаҳордаҳи савр, сиву дуи чавзо чиллаи баҳор адо меёбад.

Сиву яки саратон, сездаҳи асад чиллаи тобистон адо меёбад.

¹ Нусхаи фотографияи рисолаи Ғиёсуддин Алии Исфохонӣ “Нучум” сах. 25-30, воқеъ дар китобхонаи шахсии муаллифи мақола.

Аз чаҳордаҳи асад офтоб ба мард тааллуқ дорад. Ҳаҷдаҳи асад, сии сунбула чихилу нух мешавад. Сии мизон, ҳабдаҳи ақраб, наваду шаш рӯз мешавад аз мард адо меёбад, чиллаи тирамоҳ мебарояд.

Сездаҳи ақраб, бисту нуҳи қавс чихилу ду рӯз мешавад чиллаи тирамоҳ адо меёбад. Чунонки наваду шаш рӯзи офтоббамард зимистон мебошад, навад рӯз чиллаи тобистон ва баҳор мебошад. Боз наваду шаш рӯзи офтоббамард тобистон мебошад. Ҳаштоду се рӯз чиллаи тирамоҳ ва зимистон мебошад. Офтобниҳоли зимистон нух рӯз аст: се рӯз аз тирамоҳ, шаш рӯз аз зимистон офтобниҳоли зимистон мебошад, чунончи панҷ рӯз аз баҳор мебошад ва даҳ рӯз аз тобистон мебошад. Бад-ин ҳисоб наваду чаҳор рӯз баҳор ва наваду се рӯз тобистон мебошад. Ва як кам нашавад зимистон мебошад.

Валлоху аълам би ҳақоик-ул-умур» [4, с. 70-73].

Тибқи тақвими «Офтоб дар мард» одамон омадани Хидир айём (Чашни бузург), Наврӯзро муайян мекарданд. Халифаи деҳаи Барвози ноҳияи Роштқалъа² дар бораи мафҳуми «Офтоб дар мард» аз яке аз китобҳои дастанвиси нучум чунин сатрхоро хонд:

«Бидон, ки аксари доноён ибтидои солро аз аввали чаддӣ бурчи шитой мегӯянд, яне 29 рӯзи чаддӣ ва 12 рӯзи далв – чамъи 41 рӯз чиллаи зимистон мебошад ва 13 далв офтоб ба мард бояд гирифт. Чуноне ки нохун – 3 рӯз, яъне офтобро қарор мегирад, пушти по – 3 рӯз, бучули по – 3 рӯз, шитолинг (қалами по) 3 рӯз, нармии по 3 рӯз, бағали по 3 рӯз ва далв поён меёбад, хут мебарояд: зону 3 рӯз, кордафсон 3 рӯз, ҳамари пеш – 3 рӯз, ҳамари пас – 3 рӯз, дармун (рӯда) – 9 рӯз, қабурға 9 рӯз ва хут ба охир расида ҳамал мебарояд: пардаи дил – 3 рӯз, пайванди дил – 3 рӯз, дил 9 рӯз, ҳамагӣ 15 рӯз офтоб дар дил қарор мегирад; сина – 3 рӯз, бағал – 3 рӯз, китф – 3 рӯз, гулӯ – 3 рӯз, риш – 3 рӯз, лабу дандон – 1 рӯз ва ҳамал ба охир расида савр мебарояд: лабу дандон – 2 рӯз, димоғ – 3 рӯз, чашм – 3 рӯз, гӯш – 3 рӯз, сар – 3 рӯз, мағзи сар – 3 рӯз ва 96 рӯз офтоб дар мард мебошад. Аз 18 савр то 32 ҷавзо чиллаи баҳор ва 31 рӯзи саратон ва 14 рӯзи асад чиллаи тобистон аст. Аз 15 асад офтоб ба мард тааллуқ дорад, яъне 17 рӯзи асад ва 31 рӯзи сунбула ҳамагӣ 48 рӯз аз мағзи сар то дил тобистон мебошад. Мизон 30 рӯз ва ақраб 18 рӯз ҳамагӣ 48 рӯз аз қабурға то нохуни по чамъ 96 рӯз мешавад ва офтоб аз мард адо мебарояд валло ал-ҳадди савоб».

Муқоиса ин тақвим бо тақвимҳои дигари роиҷи нишон медиҳад, ки дар баъзе мавридҳо онҳо пурра дуруст намеоянд: рӯзҳо ё камӣ мекунанд ё зиёданд. Дар бораи нуқсонҳои ин ҳисоб этнографи машҳури рус А. С. Андреев низ дар китоби “Тоҷикони водии Хуф” [2, с. 165-170] ишора кардааст. Ин ҳисоб то ба ҳол мавриди тавачҷуҳи ситорашиносон қарор наёфта, ҳисоби дақиқи рӯзҳо ва моҳҳо, иртиботи онҳо бо узвҳои мард, бо гардиши офтоб ба пажӯҳишҳои алоҳида ниёз дорад. Таҷқиқи муҳтавои тақвим, вақт ва маводи манбаъҳои иловагиро меҷӯяд, ки ҳадафи мо дар ин мақола нест. Вале бояд иттилоъ дод, ки дар солҳои охир баъзе ташкилотҳои чамъиятӣ,

² Аз нақли Бекмурод Зикраков, халифаи деҳаи Шивози ноҳияи Роштқалъа, 76-сола.

ки ба омӯзиши мероси ғайрифарҳангии мардуми Помир машғуланд, дар бораи ин тақвим тадқиқотхоеро ба сомон расонданд. Аз ҷумла ташкилоти ғайридавлатии “Аксҳои кӯҳистон” бо саъйи хунарманди машҳур Тоҷиддин Гадомамадов баъди пажӯҳишҳои зиёде дар каламрави Бадахшони Тоҷикистон ва Бадахшони Афғонистон тақвимиру пурра карда бо расм ва дар шакли ранга аз чоп баровард. Аммо то ҷи андоза тақвими нашргардида дақиқ аст, ҳанӯз коршиносе дар ин бора чизе нагуфтаанд.

Яке аз ҳадафҳои корбурди тақвими “Офтоб дар мард” ин таъйини расиши офтоб аст. Маъноии «расидани офтоб» – нерӯ гирифтани офтоб, ҷон гирифтани шуълаҳои он аст. Мувофиқи ин тақвим, офтоб аз берун ба ҷисми мард мебарояд ва аз ноҳуни по сар карда тавассути дигар узвҳои бадан ҳаракат карда ба мақоми дил мерасад. Ҷашни Наврӯз дар ҳамин лаҳза истиқбол мешавад: рӯзу шаб гармтар ва шабу рӯз баробар мешаванд ва маҳз баъди ин рӯз донаи дар замин рехта метавонад сабзиш пайдо кунад [1, с. 112-123].

Ҳисоби «Офтоб дар мард» барои як сол аст: аз Наврӯз то Наврӯз. Ин ҳисоб қабл аз ҳама рӯзшуморӣ аст. Онро дар солшумории дуру дароз ё ки аз як сол беш истифода намеkunанд. Рӯзшумории «Офтоб дар мард» тибқи тулӯ ва ғуруби офтоб сурат мегирифт ва нишонаҳои аслии мардумӣ дар қабл давиши соя, қуллаҳои кӯҳҳо ё дигар чизҳои бечону беҳаракат буданд. Табиист, ки одамон баъди Наврӯз, замоне ки гармиҳои табиӣ фаро мерасид, ба ин ҳисоб камтар тавачҷух мекарданд.

Тақвим, ҳисоби «Офтоб дар мард» гӯё характери маҳаллӣ - дохилӣ дошт. Аммо бояд донист, ки мардуми Помир дар замони хеле қадим баъди роҷ шудани ислом дар Бадахшон солшумории қамарӣ ва шамсиро низ қабул карда, дар тӯли асрҳо истифода мебаранд. Вижагиҳои ин солшумориҳо ин аст, ки табдили шабу рӯз дар навъи шамсӣ аз рӯйи гардиши офтоб ва дар қамарӣ аз рӯйи гардиши моҳ ҳисоб мешавад. Тақвими қамарӣ аҳли китоб, халифаҳо ва рӯҳониён дар Бадахшон аз замони қадим, аслан солшумории қамарӣ буд, ки дар қуллаҳои мамӯлики мусулмонӣ ривож дорад. Дар умури диниву мазҳабии мардуми Бадахшон, ки аксарашон пайравони исломи шиъаи исмоилӣ ҳастанд, низ маъмулан солшумории қамарӣ истифода мешавад. Тибқи ин тақвим ҳам соатнома мураттаб шудааст, ки ба рӯзҳои саъд ва наҳс ҷудо мешавад ва мардуми кӯҳистони Бадахшон умдатан қабл аз анҷоми қорре ба пеши рӯҳониён ё муллоҳо соатпурсӣ ё соатбинӣ мебаранд. Қабл аз ҳар қори муҳим амсоли оғози кишукор, шикор, хатми никоҳ, гузоштани пойдевори хона, ба хонаи нав даромадан, сафар кардан, хостгорӣ рафтан мардум аз халифаҳо соат, яъне замони аз нигоҳи худованди заминӣ замони, гардиши офтобу моҳ, ҳаракати ситораҳо доништан мехостанд. Халифа тибқи соатнома ва китобҳои нӯҷуми худ аз рӯйи тақвими қамарӣ рӯзи саъдро барои баргузории умури лозима меидид ва ҳатто соати таъйини саъдро низ барояшон мегуфт.

Тавре маълум аст, дар гузашта мардуми кӯҳистон аксаран бесавод буда, навишта наметавонистанд ва барои навиштан афзори васила ҳам надоштанд. Барои ҳамин ҳам аз қадимулайём маъракаи

киштукор, чамъоварии ҳосилот ва дигар маъракаи муҳим тибқи ҳисоби «Офтоб дар мард», бо нишон кардани яке аз аъзои бадан сурат мегирифт. Мардум мутобиқи аъзои ҷисмашон ҳисобро ҷорӣ ва замони мушаххасро аз рӯи узвҳои бадани худ муайян мекарданд, ки роҳи нисбатан осон буд. Нуктаи ахири ин тақвим ба макони худ расидани офтоб (khirfript) мебошад, зеро фаҳмидани ҳаракати офтоб барои мардум хеле муҳим буд. Ба мақоми худ расидани офтоб дар Бадахшон маънои баробарии шабу рӯз, фаро расидани соли навро дошт. Фалсафаи аслии ин ҳисоб дар он буд, ки офтоб гӯё дар ҷисми мард даромада, аз ноҳуни по то фарқи сари ӯ ҳаракат мекунад ва тайи чанд рӯз дар ҳар як узви бадани ӯ менад.

Ин ҳисоб хусусияти мардумӣ дошта, пояи илмиаш султтар аст. Он асосан иртиботи миёни табиату инсонро таҷассум мекунад.

Хирпичор – садаи мардуми Бадахшон

Тибқи ҷустуҷӯҳо, ки мо анҷом додем, истилоҳи Сада дар байни мардуми Помир маъруф нест. Дар гузашта ин истилоҳ танҳо дар доҳили калимаҳои Дъирсада (яъне Садаи Поён – мавзеи аз шаҳри Хоруғ то деҳаи Тусиёни ноҳияи Роштқалъа) ва Тирсада (яъне Садаи Боло – аз деҳаи Тусиён то охири ноҳияи Роштқалъа) дида мешавад, ки ба андешаи мо дар ин ҷо Сада маънои буна аст, ки сад бунаи хоҷагии поён ва сад бунаи хоҷагии болоро мефаҳмонад.

Аммо тамоми нишонаҳои Садаро, ки олимони тоҷик аз манобеи катбиву шифоҳӣ пайдо кардаанд, дар Бадахшон вохӯрдан мумкин аст. Бештари ин иттилоот боз ҳам дар гирди тақвими маҳаллии “Офтоб дар мард” давр мезананд.

Мувофиқи ҳисоби “Офтоб дар мард” хирпичор баъди анҷоми чиллаи калон, ки онро на 40 рӯз, балки 41 рӯз ҳисоб кардаанд, яъне баъди 29 рӯзи ҷаддӣ ва 12 рӯзи далв (ҷамъ 41 рӯз) оғоз мешавад. Рӯзи 13 далв (тахминан 31 январ) офтоб ба ҷисми мард ворид мешавад. Бисёр донандагони фарҳанги маҳаллӣ тахмин мезананд, ки тарҷумаи тахтуллафзии калимаи “хир +пи +чор” (офтоб+ дар+ мард) аст ва “чор” маънои “чорик”-мардро дорад. Гурӯҳе дигар бар он назаранд, ки баъди итмоми чиллаи калон офтоб ба ҳонаи урфии помирӣ мерасад ва дар ин ҷо гӯё калимаи “чор” кӯтоҳшудаи “чорхона”, яъне офтоб дар чорхона аст [2]. Дар ноҳияи Рӯшон онро “хурпапӯд” (офтоб дар по)³ мегӯянд. Дар водии Бартанг “Хурпачӯр” ва дар Язгулом онро “Граваш” меноманд [5, с. 15]. Тавре мебинем офтоб баъди рӯзҳои тӯлонии сардӣ маҳз ба пойи мард мебарояд, ки дар ин ҷо пой рамзи ҳаракат, ҷунбиш, пешравӣ ҳам аст.

Ҳонаи урфии помирӣ аз чор қабат иборат аст. Одамон онро нишонаи чор унсур меноманд ва қабатҳои аз пойғаҳи хонаро қабати аввал – хок, қабати дувум – об, савум – бод ва ҷаҳорумро оташ меноманд. Оташу хуршед дар фалсафаи мардумӣ бо ҳам пайвастагӣ доранд ва ҳар ду аз нуранд. Ҳамин тавр, вақте нури офтоб ба қабати оташи чорхона мерасад, ҷашни хирпичор ҳам фаро мерасад.⁴

³ Аз нақли Лутфишоҳ Қиматшоев, 59-сола, сокини деҳаи Дерзуди ноҳияи Рӯшон.

⁴ Аз нақли Сафарик Сафармамадов, 76-сола, деҳаи Поршиневи ноҳияи Шуғнон.

Дар зимн бояд ёдрас шуд, ки хонаи помирӣ (чид) аз қадим нақши расадхонаро ҳам дошт. Одамон тавассути ҳаракати шуъла ва нури хуршед дар равзан, чорхона ва сутунҳои хона рӯз ва фаслҳои солро мушоҳида ва бидуни иштибоҳ ҳисоб мекарданд. Азбаски бузургдошти хуршед (нур) дар фарҳанги мардуми Бадахшон мақоми махсус дорад, умдатан вақти хонасозӣ бештари вақт дари баромадро ба тарафи офтоббаро мемонанд.

Хирпичор ё Сада нишонаест аз донишҳои анъанавии коиноти мардуми тоҷик ва тасавури онҳо дар бораи олам, рӯзу моҳу сол, гардиши сайёраҳо, ҳаракати ситораҳо ва хосатан мушоҳидаи ҳаракати Хуршед. Хуршед, ки аз замони ориёӣ дар тасавури мардум яке аз муҳимтарин сайёраҳо маҳсуб мешуд, дар ҳаёти маишӣ ва фарҳангии мардуми тоҷик аз қадимулайём ҷойгоҳи махсус дошт. Бахусус дар тафаккур ва тасавури мардуми кӯҳистон Хуршед сайёраи саъд, сайёраи наҷотбахши инсон ва фонусе буд, ки инсонро аз тамоми тирагиву торикӣ ва афсурдагиҳо раҳо меод, ба одаму наботот ва ҳайвонот ҷон мебахшид.

Хирпичор марҳилаи аввали Ҷашни Наврӯзи Бузург маҳсуб мешавад. Ба бовари мардум гӯё дар ин рӯз офтоб аз пардаи сардӣ бурун меояд ва ҷон мегирад ва рӯз ба беҳӣ (нармаӣ) рӯ меорад ва дигар фасли шито ба ҷони одам хатар надорад. Дар робита ба ин як ривояти маъмуле дар Бадахшон аст. “Рӯзи охири чилла аз як хонаводаи кӯҳистоние писари яккаву ягонашон ба шикор мебарояд. Шом мешавад, шаб мешавад, вале ӯ аз шикор барнамегардад. Модари бечора гирёну нолон мӯ меканад, ки фарзандаш дар чиллаи зимистон дар кӯҳҳо ях кард. Падараш ҳам, ки дарун – дарун месӯхт, сирро бой надода, оилаашро таскин медиҳад: “агар то нисфи шаб писарамонро сармо назанад, баъди он дигар ба вай зараре намерасад”. Ҳамин тавр падару модарро то дамидани субҳ хоб намебарад. Вақте рӯз равшан мешавад, ногоҳ писари онҳо бо мешаки сайдкардааш ворида хона мешавад. Волидайн хушҳолона ба пешвозаш меҳезанд ва вазъи ҳолашро пурсон мешаванд. “Ба ман муяссар шуд як кучкорро шикор кунам. То пӯсташро канда, рӯдаҳояшро тоза кардам, шаб шуд. Дигар баргаштан ба хона хатарнок буд ва ман дар шабгаҳи таҳи хоросанге хоб рафтани шудам. Вале ҳаво бениҳоят хунук буд. Ман пӯсти кучкорро чаппа карда даруни он даромадам, вале сардӣ то дараҷае буд, ки маро ҳеч хоб намебурд”. Ин ҳолат то нисфи шаб давом кард. Нисфи шаб яку якбора ҳарорати ҳаво дигар гашт, сардии шум паст шуд ва ҳаво хеле муолоим шуд. Ман дигар наметарсидам, ки аз аз сармо намерам. Баъди нисфи шаб ҷӣ тавр хоб бурданамро нафаҳмида мондам”.⁵

Ин ҳикояи пуррамз аз мушоҳидаи дурусти инсон дарак медиҳад, ки тақсими рӯзҳо ба чиллаи зимистон (рӯзҳои хеле хунук) ва чиллаи тобистон (рӯзҳои хеле гарм) комилан мантиқист.

Дар ҳоли ҳозир дар Помир танҳо сокинони ноҳияи Рӯшон,

⁵ Аз нақли Бекмурод Зикраков, халифаи деҳаи Шивози ноҳияи Роштқалъа, 76-сола.

бахусус водии Бартанг ҳамасола чашни Хирпичорро истиқбол мегиранд. Расму русуми чашнгири ин тур аст. Дар мисоли водии Бартанг вақте мувофиқи ҳисоби тақвими мардуми кӯҳистон офтоб ба нохуни мард меояд, чашни Хирпичор фаро мерасад. Дар ин рӯз ба хонаи ҳамдигар рафтани манъ аст. Одамоне хонахоёшон, ҳатто равзани онро мебаранд (маҳкам мекунад), то ки нерӯҳои бадӣ, шарр ба хона ворид нашаванд. Ин вазъ ё ҳолатро *pichiomch* “пичирӯмч” (мамнӯъ, табу) меӯянд.

Шаб дар сутунҳои чорхона бо орд гулпартоӣ мекунад. Рӯзи дигар субҳи барвақт, замоне ки аз офтоб ханӯз дарак нест, хешон, ҳамсоҳҳои наздик ба табрик меоянд. Дарро танҳо ба рӯи онҳо боз кардан мумкин аст. Ҳар касе бо худ дудонаӣ кулча меорад. Замоне ба хона ворид мешаванд, ҳамдигарро бо расидани бӯи баҳор табрик мекунад ва кулчаҳоро рӯи оташдон (*kisor*, *arthun*) мемонанд. Дар пешорӯи *kisor*, ки *zingak* ном дорад гиёҳи хушбӯи муқаддаси ситирахмо (бӯи Муҳаммад)-ро дуд мекунад. Дар пеши нафаре, ки аввалин шуда ба хона мебарояд, беҳтарин ғизо ва нуқлу наво мемонанд. Хамин тариқ то шаб ҳаққи ҳамсоҳҳо, авлодон, хешу ақрабо барои табрик ба хонаҳои якдигар мераванд ва шукр аз он мекунад, ки офтоб сар боло кард. Инро *pichiomchvrikht* (пичирӯмчшиканӣ) ва ё “салом-салом” ҳам меӯянд. Дар ин рӯз бегонаҳо ҳақ надоранд ба хонаҳо барои табрик дароянд, муборакбодӣ фақат ҳаққи худихост. Бегоҳ дар яке аз хонаҳо боч (гандуми куфта бо гӯшти ҳайвони навкуш, ки онҳоро аз субҳ то шом ҷӯшондаву пухта ба ҳолати ширешӣ мерасонанд) омода мекунад. Хешовандон, ҳамсоҳҳои наздик чамъ омада бо ҳам ғизо тановул мекунад, намоз мегузоранд. Сипас ба ромишгарӣ ва рақсу бозӣ машғул шуда баъзан хушҳолиро то субҳ идома медиҳанд.

Дар Шуғнон дар рӯзи Хирпичор баат (ҳалвои равғанӣ), ки мичози (хосияти) баланди гармӣ дорад, мепазанд ва вақте ин ғизо пухта мешавад, аз он бо ангуштони худ аввал ба шохсутуни хона ва баъд ба сутунҳои дигар мемоланд ба ин ният, ки дар хона ҳамеша гармӣ ва ризку рӯзи бошад. Дар баъзе деҳаҳои водии Сучони ноҳияи Шуғнон дар қошуқи калони ҷӯби баат пур карда онро аз равзани хона ба бом ҳаво медиҳанд. Сипас аз қафои он давида ба бом мебароянд ва мебинанд, ки агар қошуқи партофта ба осмон нигоҳ кунад, дар ин сол сериву пурӣ ва агар ба замин нигоҳ кунад, гушнагӣ мешавад.

Дар деҳаи Хуф рӯзона дар хонаҳо боч пухта мешавад. Пеш аз пухтани донҳои гандумро ба дарозии ғалтак мечинанд. Агар донҳо нағалтанд, дар ин сол сериву пурӣ ва агар зуд аз болои ғалтак бирезанд, гушнагӣ мешавад. Бино ба нақли сокини деҳаи Тавдеми ноҳияи Роштқалъа дар хонаводаи онҳо дар ин рӯз бо чувоз рағани зағир бароварда дар болои ҳалвои шир рӯғани зағирро мерехтанд.

Чашни Хирпичор дар Помир ҳамагӣ як шабонарӯз давом мекунад. Мардумон онро чун интиҳои чиллаи зимистон ва пайке аз баҳори мунтазира мебаранд. Аҳаммияти ин ид дар ҳаёти мардум он буд, ки он дили ҳамагонро ба оянда гарм мекард. Оғоз аз ин чашн мардум гӯё аз ҳоби гарони зимистон бармехестанд ва шукр аз он мекарданд, ки як давраи сарди зинагиашон паси сар шуд. Кунун онҳо

ба оянда бо чашми эътимод нигоҳ мекарданд, дар фикри кори омода шудан ба кори баҳорӣ, кишти зироатҳо, заминкорӣ, тӯлگیرӣ, кӯчи ҳайвоноти хонагӣ ба айлоқҳо, обод кардани ҳавливу дари худ, тоза кардани атроф аз барфу ях меафтанд. Одамон дар рӯз шукрона аз он мекарданд, ки аз чиллаи зимистон сихат ва саломат бурун омаданд, сардихоро паси сар карданд ва боз ба гармӣ, ба хуршед расиданд, ки дар тӯли 275 рӯзи дигар онҳоро саробонӣ ва гарм хоҳад кард.

Баъди Хирпичор чашни дувуми баҳорӣ – Хирчизон фаро мерасад. Ба андешаи муҳаққиқон Ш. Юсуфбеков ва А. Шоинбеков Хирчизон ҳам мантиқан чашни бузургдошти Хуршед ва интиҳои чиллаи хурд аст [5, с. 55]. Маънои ин калима “офтоб ба зону”, “офтоб дар зону” мебошад. Тавре аз мушоҳидаи ниёгон бармеояд, офтоб аввал ба нохун, аз он ҷо ба пушти по, аз пушти по ба бучули по, сипас ба шитолӣ (қалами по), нармӣ по, бағали по ва баъд ба зону мерасад. Ҳар як аз ин макони сукути офтоб се рӯзро дар бар мегирад ва баъди 15-18 рӯз чашни Хирчизон фаро мерасад. Ин чашнро дар ноҳияи Рӯшон ва водии Бартанг бештар Баатайём (баат – атолаи рӯғанӣ, айём – чашн, ид) ҳам мегӯянд.

Ин ҷо ҳам шояд саволе пайдо шавад, ки чаро маҳз зону интиҳоб шудааст на пушти пову на бағали по ва узвҳои дигар, ки дар боло номбар шуданд. Тавре мебинем ҳамаи узвҳои аз нохун то бағали по номбаршуда худ ба худ ҳаракат намекунанд, ҳаракат танҳо дар қисмати зонуи по сар мешавад. Шояд Хирчизон як рамзи аз қарахтӣ баромадан, дар ҳаракат даромадан бошад. То ин замон боду ҳаво ҳам мулоимтар шуда, офтоб воқеан ҳам серҳаракаттар мегардад. Ин чашн аз ҳама пуршукӯхта дар водии Бартанг истиқбол мешавад.

Баатайём ҳамасола аз 16 то 20 феврал истиқбол мешавад. Дар ин шаб дар байни авлодҳо ва ҳамсояҳои наздик маросими баатпазӣ анҷом мешавад. Гандумро тоза карда, кӯфта беғоҳӣ ҳамроҳи гӯшти моли навкуш дар дегҳои калон меандозанд ва дегҳоро рӯи гулханҳои афрӯхта мегузоранд. Он то субҳ мепарад. Мардум дар гирди гулхан рақсу бозӣ, хушҳолӣ мекунанд. Ҳалвои баат то дараҷае пухта мешавад, ки он маззаи ширинӣ пайдо мекунад. Субҳ баатро ба ҳамаи хузурдоштагон, ба пиронсолон, кӯдакон, маризон тақсим мекунанд.

Баатайём аз унвони ғизои маросимии солинавӣ “баат” гирифта шудааст. Баатро, ки аз ҷиҳати мазза ва намуд ба кисел шабоҳат дорад, аз раған, шир ва орди навӣи гандуми сурхаки ширинтаъм тайёр мекунанд. Агар ба ҷойи гандуми сурхак навӣи дигари гандумро истифода кунанд, он вақт барои ширин шудани таъми баат аз талқон ё қанд истифода мебаранд. Тарзи пухтани баат чунин аст: аввал дар дег рағанро доғ намуда, баъд ордро меандозанд. Вақте ки орд бирён шуд, шир ва намакро ба он ҳамроҳ карда, то як соат меҷӯшонанд.

Дар деҳоти ноҳияи Рӯшон Баатаёмро се рӯз (чоршанбе, панҷшанбе ва ҷумъа) чашн мегиранд. Рӯзи аввал хонасафедон (хонасафедкунӣ) унвон дорад, рӯзи дуюм батпазӣ (пухтани таоми идона) ва рӯзи сеюм салом-салом (хабаргирии хешону ҳамсояҳо) [8] номида мешавад.

Дар баробари пухтани баат, ки шаби дароз тӯл мекашад,

одамон аз хамир (хоҳҷхавалаг) ҳар гуна шаклҳои ҳайвонӣ аз қабилӣ нахчир, гӯспанд, барзагов, уштур (ҳайвоноти ҳалол) месозанд ва дар хокистаре, ки баъди пухтани баат мондааст, мегузоранд. Ин нонҳои шакли ҳайвониро «насрак» мегӯянд. (Шояд аз калимаи «назрак» – назр пайдо шуда бошад). Вақте ин «ҳайвонҳо» пухта мешаванд, ба ишқаи онҳо аз ду тараф аз баати пухташуда молида, сипас ба он чормағз, донак ва дигар шириниҳо мечаспонанд. Сипас насракҳоро маъмулан дар омураи хона (дар хонаҳои қадима дар камари девор тахтаҳо гузошта мешуданд) мемонанд ва то як моҳ, яъне то расидани Шогун - Наврӯз нигоҳ медоранд. Дар рӯзи Наврӯз насракҳоро ба болои бом мебароранд ва кӯдакон онҳоро хӯрда шодмонӣ мекунанд. Дар ҳар хонавода онҳоро мувофиқи теъдоди атоли хонавода тайёр менамоянд. Барои як нафар одатан ду дона (чуфт) насрак тайёр мекунанд.

Ривояте ҳаст, ки рӯбоҳ фарзандашро чунин таъкид кардааст: “Офтоб, ки ба зону расид, зинҳор ба яхпул марав” [12]. Яъне баъди ин чашн мувофиқи мушоҳидаи мардум дигар дар дарёҳо ва кӯлҳо аз болои ях гузаштан мумкин нест, чунки он сусти ва бечон мешавад. Дар ин чашн аллакай нурҳои офтоб аз тариқи чорхона ба шахсутун мерасанд. Ҳар касе, ки дар ҳамин айём (хирчизон) таваллуд шудааст, бояд порчаи матои сабزو даргиронда “думи офтобро сӯзонд”. Вай матои оташгирифтаро ба ҷое, ки офтоб расидааст оварда медорад ва ин амал “сӯзондани думи офтоб” аст. Ин ба хотири он мешавад, ки гӯё хуршед дигар хонаро тез-тез хабар гирад.

Дар рӯзи Хирчизон дар Помир мардум аз хок – унсури дигари олам ёд мекунанд. Танҳо баъди ин чашн хок пошидан ба заминҳои барфпӯш мумкин мешавад. Дар Дарморахт инро “хоки бегона” мегӯянд. Ин хокро бояд пинҳонӣ аз ягон ҷойи дур оварда, субҳи барвақт то офтоббаро ба заминҳо пошанд. Онро ба ин ниёт мепошад, ки аз заминҳояшон нерӯ ва баракати афзун бигиранд.⁶ Дар водии Ғунд хоки аввал бояд аз кунҷи хона ба берун бароварда рӯи барф пошида шавад. Вале шарт ҳамин аст: хок бояд субҳи барвақт, замоне ки ханӯз аз нурҳои офтоб дараке нест, пошида шавад. “Дар рӯи хуршед” (хир пи пист), яъне, хангоме ки офтоб баромада бошаду касе хок пошад, ин гуноҳи азим ва таҳқири саҳт нисбати офтоб ҳисоб мешавад.

Чашни дувум Хирчизон ё Баатайём низ ба муддати як рӯз таҷлил мешавад. Дар деҳаи Хабости ноҳияи Роштқалъа дар рӯзи фаро расидани Хирчизон дар рӯи оташдон гиёҳи муқаддаси ситирахмро дуд мекунанд ва аз берун аз замини кишт як каф хоки тоза оварда дар гирдогирди он мемонанд, ба ин ниёт, ки баракати киштзор бияфзояд.

Тавре мебинем дар ин чашнҳо мардум асосан ба ду унсур: оташу хок рӯ меоранд, ба онҳо сачда мекунанд ва аз онҳо файзу баракат сериву пурӣ ва оромӣ мецоҳанд.

Ниҳоят Наврӯзи Бузург (21 март) фаро мерасад, ки онро

⁶ Аз нақли Зиёи Маҳмадаминов, сокини 58-солаи деҳаи Пиши ноҳияи Шуғнон.

мардуми Помир 3 рӯз ва баъзан зиёдтар ид мекунанд. Маҳз барои хамин дар ин силсила Наврӯз ё Шогунро дар Бадахшон маъмулан Хидир Айём (Чашни Бузург) ҳам мегӯянд, ки он воқеан аз ин ду чашни қаблӣ бузургтар аст.

Наврӯз дар Бадахшони Тоҷикистон бо номҳои гуногун: Шогун, Соли Нав, Чашни Баҳор, Хидир (хидар)-айём, Ђамун ва ғайра ёд мешавад

Дар қадим омодагӣ ба пешвози Наврӯз, яъне то расидани офтоб ба дили мард замони тӯлонӣ ва сермаросими марбут ба табиатро дар бар мегирифт ва одамон ба Хидир (хидар)-айём бо қидду ҷаҳд, орзуо хаваси бепоён, нақшаҳои созандагии зиндагӣ мерасанд.

Наврӯз мувофиқи ҳисоби марди шикорӣ замоне фаро мерасад, ки офтоб ба дил мерасад. Мувофиқи мушоҳида аз рӯйи ҳаракати нурҳои офтоб Шогун замоне фаро мерасад, ки нурҳои офтоб ба оташдони хона мерасанд. Бубинед, ки дар ин ҷо ҳам ниёгон нури офтоб ва нури оташи оташдонро, ки ҳамеша хонаро гарм нигоҳ медорад, ба ҳам тавбаам сохтаанд.

Дар ин маросимҳо Наврӯз нисбатан тӯлонитар ва бошукӯҳтар таҷлил шуда дар раъси ҳамаи ин силсилаҷашнҳо меистад. Вале мо дар ин ҷо аз тавсифоти Наврӯз худдорӣ карда, мехоҳем диққати шуморо ба як нуқта, ба маънои луғавии қалимаи “хидир (хидар)” ҷалб намоем.

Ин қалима дар забонҳои помирӣ маъмул буда, маънои қалонтар, қалон, бузургро дорад ва айём – маънои ҷашн, маросим, ид, замонро ифода мекунад. Дар ин забонҳо ин вожа ҳам ҷинси мардона (хидир, масалан: хидир врод - бародари қалонӣ, бузург) ва ҳам занона (хидар, масалан: хидар ях-хоҳари қалонӣ) дорад. Аҷиб аст, ки нисбати Наврӯз ин қалима дар ҳар ду ҷинс ҳам қор фармуда мешавад. Дар бисёр деҳаҳои Помир Наврӯзро Хидир-айём ва дар баъзеашон Хидар-айём меноманд. Дар ин ҷо собит қардан душвор аст, ки қадоме аз ин вариантҳо саҳеҳ мебошад.

Тавре дидем қалимаи “хидир” (хидар) сифати нисбӣ буда, дараҷа ва ё муқоисаро нишон медиҳад. Яъне вучуди ин қалима шоҳиди мавҷудияти ҷашнҳои дигар дар баробари Наврӯз аст. Ин қалима нишон медиҳад, ки дар силсилаҷашнҳои баҳории мардуми қӯхистони Помир ғайри Наврӯз ҷашнҳои қӯҷақтар ҳам вучуд доштаанд ва Наврӯз бузургтарини онҳо будааст.

Азбаски солҳои охир одамон ҷашнҳои нисбатан қӯҷаки “хирпичор”, “хирчизон”, “батайём”-ро ба маърази фаромӯшӣ супурда буданд, занҷираҳои ин силсила қанда шуд ва ҷаро “Хидир” (хидар) будани Наврӯз ҳам диққатро ба худ қам ҷалб мекард. Дубора эҳё шудани Сада (Хирпичор) мартаба ва дараҷаи Наврӯзро дар миёни ин силсилаҳо тавони дигар бахшид. Аз сӯйи дигар бо эҳёи Сада ё ки Хирпичор мо ба эҳёи силсилаҷашнҳои тақвимӣ асос мегузорем.

Адабиёт

1. Аламшоев, Қ. Фарҳанги шикор дар Помир / Аламшоев, Қ.. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 256 с.

2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф / под. ред. А.К. Писарчик. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1958. – Выпуск II. – 526 с.
3. Исфахонӣ, Ғ. Нучум / бо таҳрир ва иловаҳои Шохзода Муҳаммад; ба чоп ҳозиркунанда У. Муҳаммадов. – Хоруғ: Мерос, 1995. – 194 с.
4. Сайидфаррухшох, Ш. Осори нучумӣ / Куллиёт. – Қ. 2. – Душанбе: Паёми ошно, 2017. – 176 с.
5. Шакармамадов, Н. Ойинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон. – Хоруғ: Логос, 2011.
6. Юсуфбеков, Ш., Шоинбеков А. Шогуни Баҳор. – Душанбе, ЭР-граф, 2019. – С.55.

Аламшоев К.

ТРАДИЦИИ ПРАЗДНИКА САДА НА ПАМИРЕ

Данная статья состоит из двух разделов. В первом разделе, автор рассказывает о народном календаре «Офтоб дар мард» (буквально: «Солнце в теле мужчины»). Этот календарь испокон веков бытовал в регионах Памира. Он также знаменит как календарь Мужчины – Охотника. Календарь используется носителями традиционной культуры по сей день. В прошлом, когда местное население Памира еще не знало о григорианском, лунном и солнечном календарях, для определения дней, месяцев, народных традиционных праздников использовали данный календарь. В этом календаре дни считаются по движению Солнца. Однако, согласно поверьям народа, Солнце находится в теле мужчины и двигается по его частям тела.

Сначала Солнце входит в ногти мужчины. Это происходит 31 января. В этот день наступает народный календарный праздник *Хиртичор* (буквально: Солнце в мужчине). *Хиртичор* совпадает с праздником *Сада*. В этот день исполняются специальные народные ритуалы, которые сохранились с древних времен. Когда Солнце достигает колен мужчины, наступает *Хирчизон* (буквально: Солнце в колене) или *Батайем* (буквально: Праздник сладостей). *Хирчизон* наступает 16-20 февраля. Когда Солнце достигает Сердца мужчины, наступает праздник *Навруз* – Праздник весны. И таким образом Солнце движется от ногтей мужчины до макушки головы. Каждая часть тела имеет свои определённые дни (от 3 до 9 дней). При исчислении используются мусульманские солнечные месяцы. Данный календарь также состоит из 365 календарных дней и маленькие искажения в нем никак не влияют на его значение.

Во втором разделе автор описывает ряд традиционных народных весенних календарных праздников как *Хиртичор* (Сада) и *Хирчизон* (Батайём), и ритуалах, которые выполняются в эти дни. Эти праздники, которые по значению и общественно-культурному статусу находятся ниже, являются подготовительным этапом для празднования большого праздника весны – Навруз. На Памире Навруз имеет еще другие названия как *Шогун* (букв. «благое предзнаменование»), *Гъамун* («осветление») и *Хидир Айём*, т.е. («большой праздник»).

В статье широко использованы интервью с носителями традиционной культуры и др. информация, которые бытуют среди населения края.

Ключевые слова: традиционная культура, народ, Памир, народный календарь, праздник, Хирпичор, Хирчизун, Сада, Батайём, Навруз.

Alamshoev Q.

TRADITIONS RELATED TO THE SADA CELEBRATION IN PAMIRS

This article is divided into two parts. In the first part, the author talks about the folk calendar “*Oftob dar mard*” (literally: The sun in the body of a man). This calendar has existed for centuries in the regions of the Pamirs. It is also known as the “Men of the Hunter calendar”. The calendar is still used by carriers of traditional culture. A long time ago, when the local population of the Pamirs did not yet know about the Gregorian, lunar and solar calendars, they used this calendar to determine the days, months, and folk traditional holidays. In this calendar, days are counted by the movement of the sun. However, according to the belief of the people, this Sun is in the body of a man and moves in its parts of the body.

First, the sun enters a man’s nails. This happens on January 31st. On this day comes the folk calendar holiday *Khirpichor* (literally: The Sun in a Man). Bricks coincide with the Feast of the Garden. On this day, special folk rituals are performed, which have been preserved since ancient times. When the sun moves to the man’s knees, *Khirchizon* (literally: the sun is in the knee) or *Batayam* (literally: the feast of sweets) comes. *Khirchizon* comes on February 16-20. When the Sun breaks into the Heart of a man, Navruz comes - the spring festival. And so the sun moves from the nails of a man to his crown. Each part of the body has its own specific days (from 3 to 9 days). When calculating, Muslim solar months are used.

In the second part, the author describes a number of traditional folk spring calendar holidays like *Khirpichor* (The Sun in a Man) and *Khirchizon* (*Batayyam*), tells about the rituals that are performed these days. These holidays, which are lower in importance and socio-cultural status, are a preparatory stage for the meeting of the Great Spring Festival - Navruz. In the Pamirs, Navruz has other names as *Shogun* (Happy sign), *Gyamun* (clarification) and *Khidir Ayyam*, i.e. Big celebration.

In the article widely were used interviews of bearers of traditional culture and information of manuscripts that exist among the people.

Keywords: traditional culture, people, Pamirs, folk calendar, holiday, *Khirchizon*, *Khirpichor*, *Sada*, *Batayyam*, *Navruz*.

ТДУ 008+37точик+9точик+502+398точик

Холмуродов З.

МАВҶЕИ ОБ ДАР МАРОСИМҲОИ ИҶТИМОИИ ТОЧИКОН

Дар мақола чанбаҳои иҷтимоии маросимҳои марбут ба об, ки миёни мардум маъмуланд, мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар он як қатор урфу одат ва таомулҳое, ки тоҷикон тӯли зиндагонии худ баргузор мекунанд, инъикос гардидааст.

Дар фарҳанги мардуми тоҷик дар қатори дигар унсурҳои муқаддас ва барои ҳаёт муҳим об мавҷеи назаррас дорад. Метавон гуфт, ки ҷойгоҳи он аз дигар неъматҳое ба монанди нон, намак, отаи ва хок болотар буда, аз неъматҳое мебошад, ки барои истифодаи умум офарида шудааст. Об манбаи ҳаёт ва ҷузъи асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад. Бинобар ин зарур аст, ки об ҳамчун неъматӣ муҳимтарини иҷтимоиву иқтисодӣ аз нигоҳи илмҳои гуногун таҳқиқ ва баррасӣ гардад. Дар ин самт тасмим гирифтём дар бораи об ва мавҷеи он дар фарҳанги мардуми тоҷик чанд андешаеро дар таъя ба гуфтаҳои муҳаққиқон иброз намоем.

Дар иртибот ба об миёни мардуми тоҷик ҷашну маросимҳои мавҷуданд, ки бевосита ба кайҳон ва табиат алоқамандӣ доранд, аммо тавачҷуҳи моро, пеш аз ҳама, маросимҳои иҷтимоии он ҷалб намуд.

Аз даврони қадим ниёгони мо як қатор ҷашну маросимҳои махсусе доштанд, ки ба об алоқаманд буда, имрӯз ҳам баъзеи онҳо баргузор карда мешаванд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аз таваллуди тифл то дами марги инсон як қатор маросиму анъанаҳои мавҷуданд, ки бевосита ба об иртибот доранд. Ҳангоми таҳлили баррасиҳо муайян гардид, ки мавҷеи об ва иҷрои амалҳои рамзӣ дар маросимҳои иҷтимоии мардуми тоҷик тасодуфӣ набуда, ҳамаи онҳо дар доираи бовару эътиқодот ба вуҷуд омадаанд.

Калидвожаҳо: *об, ҷашн, маросим, рамз, бовару эътиқод, саришӯён, тифл, арӯс, оби никоҳ, мурдашӯӣ, беҳдошт.*

Дар фарҳанги мардуми тоҷик аз қадимулайём об мавҷеи хоса дошта, ниёгони мо дар ҳама давраи замони чун дигар унсурҳои муқаддас онро гиромӣ медоштанд. Табиист, ки ҳаёти инсонро бидуни об тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бинобар ин ҳанӯз аз замонҳои қадим мардум кӯшиш ба харҷ медоданд, ки барои истиқомат бештар мавзеҳои серобро интихоб намоянд. Масалан, дар байни мардум нафаре гӯяд, ки хона ё манзили нав харидааст, аввалин суоле, ки ба миён меояд, «об дорад?» аст. Ҳамин аст, ки аз рӯи мушоҳидаҳо шаҳрҳои обод дар самти иқтисодиву кишоварзӣ пешрафта шаҳрҳои воқеъ дар соҳили дарёву рудҳо будаанд.

Интихоби манзил дар заминҳои обӣ, пок намудани ҳама гуна ашӯи рӯзгор бо об, пок нигоҳ доштани бадан тавассути об ва билохира поку гуворо нигоҳ доштани он дар навбати худ, ҳанӯз аз замонҳои қадим вазифаи ҳар як инсон будааст. Ҳамаи ин боис гардидааст, ки дар атрофи об мақолу зарбулмасал, панду андарз ва нақлу ривоятҳои зиёде био-

фаранд ва ба ин васила насли наврасро талқин намоянд, ки обро ҳамеша муқаддас нигоҳ доранд. Табиист, ки барои зинда мондани инсон об яке аз василаҳои асосӣ ба шумор меравад. Илм собит намуда, ки инсон нисбат ба гуруснагӣ аз ташнагӣ зудтар мефавтад. Ҳамин аст, ки миёни мардум мақолҳои «Обу ободӣ», «Об нест, ҳаёт нест», «Об манбаи ҳаёт», «Бе об ҳаёт нест» ва монанди инҳо фаровон истифода мешаванд.

Масъалаи оби нӯшокӣ ва истифодаи самараноки он имрӯзҳо дар тамоми ҷаҳон проблемаи глобалӣ махсуб меёбад. Зиеда аз як миллиард сокинони сайёра ҳамаҷуз аз норасоии оби ошомидани танқисӣ мекашанд. Аз ин рӯ, маҳз бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади сарфакорона оқилона истифода кардани оби нӯшокӣ ва тозаю безарар гардонидани он соли 2003-ро «Соли байналхалқии оби тоза» ва солҳои 2005-2015-ро «Об барои ҳаёт» эълон карданд. Соли 2017 бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» аз ҷониби Созмони Миллали Муттаҳид барои 10 соли оянда – солҳои 2018-2028 бори дигар дастгирӣ ёфт.

Об манбаи ҳаёт ва ҷузъи асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад. Бинобар ин зарур аст, ки об ҳамчун неъматӣ муҳимтарини иҷтимоиву иқтисодӣ аз нигоҳи илмҳои гуногун таҳқиқ ва баррасӣ гардад. Дар ин таҳқиқ диққати моро, пеш аз ҳама, маросимҳои иҷтимоии марбут ба об миёни мардуми тоҷик ҷалб намуд.

Табиист, ки ханӯз аз давраҳои пеш ниёгони мо аз рӯзи таваллуд то нафаси охир як қатор чашну маросимҳои маҳсуси алоқаманд ба обро мегузaronиданд, ки аксари онҳоро то замони мо расидаанд. Агар як қисми ин маросимҳо вобаста ба табиат ва кишту кор бошад, қисми дигари онҳо бевосита ба инсон рабт доранд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аз давраҳои қадим то ба ҳол, аз таваллуди тифл то дами марги инсон, як қатор маросиму анъанаҳои мавҷуданд, ки бевосита ба об алоқаманданд. Масалан, дар аксари маноқиқи кишвар тифлро пеш аз ба ғаҳвора бастан, аввал, оббозӣ мебароранд, ки он маросими саршӯёни тифл ном дорад. Дар ин бора мардумшинос Б. Шермуҳаммадов чунин навиштааст: «Маҳз дар серӯзагӣ тифлро момо (доя) ё ягон зани тансиҳат оббозӣ доронда, курта мепӯшонад ва дар ин ҳангом дуое мегӯяд. Масалан, дар Конибодом чунин мегӯянд.

Об - оби хоб

Об - оби беғамӣ

Об аз нур

Мо аз хок

Паншамия панҷ ман гӯшт

Сешамия се ман гӯшт

Чоршамия чор ман гӯшт

Об – оби харобаяк

Об хароб, лӯлак фарбех.

Дар Ҳисор, Мастчоҳ, Ёротеппа ва Самарқанд баъд аз навздро оббозӣ дорондан, се карат ба тахтапуши вай об пошида: «Об хароб, бача фарбех» мегуфтанд» [10, с. 20 -21].

Зимни экспедитсияҳо дар дигар манотиқи кишвар низ маросими саршӯёни тифлро ба қайд гирифтём. Маълум гардид, ки он дар саросари ҷумҳурӣ дар замонҳо мухталиф бо тарзу усули гуногун баргузор мегардидааст. Масалан, дар ноҳияи Рашт сари кӯдакро дар рӯзи таваллуд ҳатман мешӯянд, то ин ки онро аз ҳама гуна нопокиҳо озод намуда ба ҳаёти нав омода гардонанд. Ҷараёни баргузори маросими саршӯёни тифл чунин аст:

Саршӯёни тифл маросимест, ки дар тамоми манотиқи кишвар қариб як хел иҷро карда мешавад. Дар бештари шаҳру навоҳӣ баъд аз ҳафт ва ё нуҳ ва ҳатто баъзан дар рӯзи таваллуди тифл, умуман пеш аз ба гаҳвора бастан баргузор мегардад. Тифлро, пеш аз ҳама, як зани солхӯрда ва ботачриба оҳиста рӯйи дасташ гирифта, аз болои сараш ба шустан шурӯъ менамояд. Дар ин ҳангом модари тифл вазифаи обреза иҷро мекунад, ки ҳамзамон тарзи шуستاني навздро мушоҳида карда, меомӯзад. Ин амалро бештар дар вақти набудани ашхоси бегона ба анҷом мерасонанд. Дар доираи ин амал бовару эътиқодоти махсусе роиҷ аст, ки онҳо аз тарафи занҳо бевосита риоя карда мешаванд. Масалан, дар ҷараёни саршӯёни тифл бояд об дар зарф ором бошад. Нафари обреза обро бисёр лапиш надода, оҳиста ва нарм ба сари кӯдак бирезад. Зеро ба ақидаи мардум ин барои тарбияи минбаъдаи тифл таъсир мерасонад, гӯё кӯдак дар оянда хашмгину бадҷаҳл ба воя мерасида бошад.

Маросими саршӯёни кӯдакро дар Бадахшон «калзинеда» мегӯянд. Дар ин маврид пажӯҳишгар Аминов А. чунин нигоштааст: «Ҳангоми *калзинеда* – саршӯёи, зани рӯзгордида ва оромтабиате ҳамроҳи модари тифл сари кӯдакро мешӯянд. Вазифаи модари тифл дар ин асно танҳо обреза мебошад. Агар мабодо обро кам ё зиёд рехта, аз уҳдаи он набарояд, зани дигаре ин амалро иҷро намуда, ба ӯ меомӯзонад. Пас аз шустан шахсе, ки масъулияти гаҳворабандиро бар уҳда дорад, се маротиба бо даст аз пушти сар то ба поён «дарду бало набинад» гӯён, даст меафшонад ва кӯдакро ба гаҳвора мебандад [6, с. 169].

Аз иқтибоси мазкур бармеояд, ки мақсади асосии баргузори маросими мазкур агар, аз як тараф, барои тозагию покизагӣ бошад, аз тарафи дигар, бовар доштан ба нерӯву қудрати об ҳамчун муъҷизаи илоҳӣ аст. Зеро куҳансолон бар ақидаанд, ки оромии об ҳатман ба равони кӯдак таъсири худро мерасонад. Оид ба ин масъала дар ноҳияи Мӯъминобод чунин андешаро ба қайд гирифтём: «агар кӯдак баъди чилрӯзагӣ бадғашу гирёнҷак ва асабӣ шавад маълум, ки обреза хангоми саршӯён обро лапиш додааст. Кӯдак ҳама хислатро аз об мегирад ва агар обро дар саршӯён лапиш диҳад, кӯдак мисли селоба бадҷаҳл ба воя мерасад».⁷

Мардумшинос Юсуфбекова З. маросими саршӯёни тифлро тавҷам бо дигар анъанаҳои марбут ба тифли мардуми Бадахшон ба қайд гирифта, чунин ишора намудааст: «Дар рӯзи сеюм дар тағорае оби гарм мегиранд ва зани тачрибадори оила сари кӯдакро дар он мешӯяд. Инчунин, дар ин рӯз барои кӯдак аз либосҳои қадимаи калонсолони авлод курта дӯзонида, нахустин бор ба ӯ курта мепӯшонанд. Агар духтар бошад, ин

⁷ Гӯянда Пирова Давлатмоҳ.(соли тав. 1956) к. Асрор, н. Мӯъминобод, ҳунарманд.

куртаро пас аз чил рӯз ва агар писар бошад, пас аз бист рӯз аз танаш мебароранд. Аз рӯйи боварҳои ин мардум, писар дар бистрӯзагӣ, гӯё мисли чилрӯза ба воя мерасад. Пас аз баровардан куртаи аввалини кӯдакро ба шохи буттаи хуч «хор» овозон мекунанд. Дуо мекунанд, ки мисли буттаи хуч боқуввату серҳосил гардад» [12, с. 76].

Гуфтаҳои Юсуфбекова З. далел бар онанд, ки вобаста ба бовару эътиқодҳо мардуми тоҷик ҳанӯз аз замони қадим ба об, дарахтони серҳосилу бақувват ва дигар неъматҳои илоҳӣ ҳамчун нерӯҳои наҷотбахш боварии қавӣ доштаанд. Лозим ба ёдоварист, ки куҳансолон аксари амалҳоро аз рӯйи таҷрибаҳои худ иҷро менамуданд ва ҳатман бо итминон ба онҳо арҷгузорӣ мекарданд. Чунончи Шермуҳаммадов Б. дар мавриди роҳи гаштани тифл таҷрибаеро ба қайд гирифтааст: «...Инчунин, дар байни мардум ақидае мавҷуд аст, ки агар кӯдак дер роҳ гардад, волидайнашон дар таҳлука афтада, ба пой кӯдак об мерехтанд, ки монанди об равон гардад» [10, с. 29].

Дар шарҳи навиштаи Шермуҳаммадов Б. метавон гуфт, ки аз рӯйи гуфтаҳои мардумӣ «обе, ки барои рехтан ба пойи тифл интиҳоб мешавад, ҳатман аз чуй ва ё дарёҳои равон мегиранд»⁸, зеро мақсади асосӣ ба мисли об равон гаштани тифл мебошад. Ин ҷо равшану аён дарҷ гардидааст, ки равонии обро дар роҳгардии тифл орзу менамоянд.

Тавассути чунин расму ойинҳо соҳибони тифл мехоҳанд миёни мардум аз омадани меҳмони нав ба хонашон, муждагонӣ диҳанд. Ба ин муносибат зиёфатҳо орошта, хешу ақрабо ва наздикони худро даъват мекунанд. Имрӯзҳо низ ба таври хонаводагӣ миёни мардум чашн гирифта мешаванд. Он дар ҳар минтақа дар шаклҳои мухталиф баргузор гардад ҳам, мазмун ва моҳиятиаш пок ва тоза нигоҳ доштани тифл аст, зеро дар ақидаҳои мардумӣ об, махсусан оби равон, ҳамеша пок аст ва ифлосӣ аз инсон дур месозад.

Чуноне ки болотар ишора гардид, инсон ҳамеша ба об эҳтиёҷ дорад ва зиндагониро бидуни он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ҳама ҷолиб ин, ки лаҳзаҳои муҳимми ҳаёти инсон бевосита ба об алоқаманд аст. Чунончи дар мавриди чашни арӯсӣ низ маросимҳои марбут ба об ҳам барои арӯс ва ҳам барои домод дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳатмӣ буда, дар саросари кишвар бо тафовутҳои ҷузъӣ доир мегарданд.

Саршӯёни арӯс. Яке аз маросимҳои анъанавии занони тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон роиҷ аст. Ин маросим дар хонаи арӯс пеш аз ба хонаи домод рафтаниш, баргузор мегардад, ки ҷараёни он чунин сурат мегирад: Як гурӯҳ духтарон ва дугонаҳои арӯс ҷор кунчи ҷодари гулдӯзишударо дар болои сарашон медоранд ва арӯсро зеро навои дафу доира ва суруди анъанавии «саршӯён», ки хеле маъмулӣ аст, аз дохили хона ба саҳни ҳавлӣ мебароранд. Сипас дар болои як косаи шир шонаро гузошта, барои иҷрои маросим ба назди арӯс меоранд, ки ширро рамзи бахти сафед ва баракат медонанд. Дар баъзе минтақаҳо ба ҷойи шир дар коса об мегиранд, ки онро ҳам фоли нек дониста, онро ба ояндаи равшан ташбеҳ мекунанд.

Занон дар якҷоягӣ доира навохта, тарона мехонанд ва нафаре мӯйҳои арӯсро кушода, нӯги кокулҳои онро оҳиста-оҳиста шона задан мегирад. Ҳар боре, ки шона мезанад, онро ҳатман дар шир ва ё об тар мекунанд. Ҷараёни маросим тақрибан 15-20 дақиқа давом мекунанд.

⁸ Гӯянда Убайдуллоева Луъбат.(соли тав. 1969) ҷ.д. Понғоз, н. Ашт, хонашин

Чунин тарзи баргузори маросими саршӯён дар аксари минтақаҳо якранг бошад ҳам, дар баъзе ҷойҳо фарқ мекунад. Масалан, дар минтақаи Кӯлоб аввал кокулони арӯсро се маротиба падари арӯс шона мезананд ва баъдан занон ин амалро давом медиҳанд.

Чигуна баргузор шудани ин маросимро дар минтақаи Кӯлоб муҳаққиқ А. Аминов чунин шарҳ додааст: «То қабули Қонун дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо занону мардон – наздикону пайвандони домоду арӯс ба ҷодари болои сари арӯс дошташуда пул мепартофтанд. Аслан маросими саршӯён хангоми омадани шахмард иҷро мегардид. Дар охир маблағи ҷамъшударо ба зани доирадасте, ки таронаи саршӯёнро месароид, ҳамчун ҳаққи хизмат меоданд. Имрӯзҳо бошад ба болои сари арӯс ба тариқи рамзӣ қанду ширинӣ мепартоянд» [7, с. 68].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маросими саршӯёни арӯс низ ба хотири покию тозагӣ доир мегардад. Тибқи навиштаи муҳаққиқ Р. Аҳмадов дар вилояти Суғд ва минтақаҳои тоҷикнишини Ҷумҳурии Ўзбекистон маросими саршӯёни арӯсро «хинобандон» мегӯянд [ниг.: 1, с. 83-95].

Маросими мазкур таронаи ба худ хос дорад, ки хангоми мӯйи арӯсро шона задан, сароида мешавад. Суруди саршӯён дар ҳамаи манотиқи кишвар қариб як хел иҷро карда мешавад ва баъзан дар байнаш рубоётҳои гуногуни халқиро илова намуда, занону духтарон дар якҷоягӣ зам-зама мекунанд. Намунаи суруди саршӯён чунин аст:

Шӯяк, шӯяк, шӯякуш,
Холаи саршӯякуш.
Оста бизан шонарае,
Накана як мӯякуш.

Эй очаи ҷон илоҳ-илоҳит кардум,
Ҳокистари кучата кулолӣ кардум.
Ҳаҷдаҳ сари сол хоната бонӣ кардум,
Имрӯз, ки мерам, хоната холӣ кардум.

Шӯяк, шӯяк шӯякуш,
Холаи саршӯякуш.
Оста бизан шонарае,
Накана як мӯякуш.

Эй очаи ҷон, чиба калонум кардӣ,
Ширум додие, ситам ба ҷонум кардӣ.
Аввал ба азизгиҳо калонум кардӣ,
Охир ба ғарибиҳо равонум кардӣ.

Шӯяк, шӯяк шӯякуш,
Холаи саршӯякуш.
Оста бизан шонарае,
Накана як мӯякуш⁹

Маросими саршӯён дар гузашта як маъракаи хурсандии занону духтарон буда, дар он суннатҳои анъанавӣ ҳифз карда мешуд. Имрӯзҳо

⁹ Гӯянда Раҳимова Робиямоҳ (соли тав. 1971) д. Садбарго, н. Ҳамадонӣ, хонашин.

ин маросим ба таври рамзӣ дар баъзе шаҳру навоҳии кишвар иҷро карда мешавад, ки сохтакорона буда, ҳамчун барномаи сахнавӣ пешкаши ҳозирин мегардад.

Дар қатори арӯс барои домод ҳам аз замонҳои қадим қабл аз чашни асосии тӯй, яъне пеш аз рафтани ба хонаи арӯс маросими сартарошонро доир мекарданд. Дар аксари минтақаҳо ин маросимро бо номи «сартарошон» қайд намуда бошанд ҳам, муҳаққиқон зимни тасвири он ёдовар мешаванд, ки пеш аз сартарошон ҳатман домодро ба ҳаммом бурда расми саршӯёнро низ иҷро менамуданд. Аънаи саршӯёни домод чунин иҷро мегардид: дӯстони домод ўро ба ҳаммом бурда, паси дар интизор мешуданд, то домод оббозӣ намуда, худро ба тартиб дарорад. Ҳангоми бозгашт дӯстонаш ўро ҳамроҳӣ мекардаанд, то ин ки пас аз тозаю покиза шудан нерӯҳои бад ба вай таъсир нарасонанд. Баъдан маросимҳои дигари чашни арӯсиро иҷро менамуданд. Намунаи дигари ҳамроҳии домодро Аминов А. аз ноҳияи Ишкошими ВМКБ мушоҳида намуда, дар бораи тарзи баргузории он чунин изҳори андеша менамояд: «Сипас домодро ҳаммом барои саршӯӣ мебаранд. Баъди баромадан, домодро яке аз рафқонаш болои китф бардошта меорад, зеро акнун ӯ ҳукми «шоҳ»-ро мегирад. Домодро дар Бадахшон «ша(х)», «подшо(х)» ва «ша(х)мард» мегӯянд. Баъди саршӯӣ ӯ дар тан либосҳои сафеди тик дорад» [6, с. 181].

Аз ин иқтибос ва гуфтаҳои боло бараъло муайян кардан мумкин аст, ки баргузории аънаи саршӯёни домод низ ба монанди саршӯёни арӯс ҳамонро ихлос ба покӣ ва нерӯи муҳофизатӣ доштани об аз қувваҳои манфӣ будааст.

Маросими дигаре, ки ба об рафт дорад, баргузории никоҳи исломӣ дар мавриди чашни арӯсӣ мебошад. Дар қатори дигар амалҳои рамзӣ дар маркази баргузории маросими мазкур низ **косаи об** меистад, ки муҳаққиқон онро оби никоҳ номидаанд. Маросими ақди никоҳи суннатӣ (исломӣ) дар тамоми минтақаҳои тоҷикнишин як хел баргузор мегардад ва ин амал қабл аз тӯии арӯсӣ ҳатмӣ буда, аз тарафи домуллои маҳалла ва ё ягон рӯҳонии дигар баста мешавад. Роҷеъ ба тарз ва баргузории маросими никоҳ дар шаҳру ноҳияҳои кишвар муҳаққиқон А. Мардонова, Ф. Зехниева, Р. Чумъаев, М. Шарифова, А. Аминов ва дигарон маълумоти муфассал додаанд. Аз рӯи таҳлилҳои ин муҳаққиқон ва мушоҳидаҳои шахсӣ чараёни баргузории маросими никоҳ дар ҳама манотиқи кишвар якранг аст. Баъд аз хӯрдани зиёфат розигии арӯс тавассути гувоҳон ва падарвакил пурсида мешавад. Ҳамзамон розигии домод бевосита барои қабули арӯс ба ҳамсарӣ гирифта мешавад. Сипас домулло ба хондани хутбаи никоҳ шурӯъ менамояд. Дар назди домулло косаи об ва дар болои он як дона нони чапотӣ ва ё пораи матои сафеди нав гузошта мешавад. Дар бораи нони чапотӣ, ки ранги сафед дорад ва ё матои сафед ҳаминро гуфтани мумкин аст, ки онҳо ҳамчун рамзи фаровониву баракат ва бахти сафеди навхонадорон дар ин маросим истифода мешаванд. Аммо тавачҷуҳи моро боз ҳам косаи об ва ё ба истилоҳ оби никоҳ ба худ ҷалб намуд, зеро домулло қироати хутбаи никоҳ ва оятҳои Қуръони каримро маҳз бо косаи об иҷро менамояд.

Оби никоҳ. Чуноне ишора шуд аз замони овардан то оғози хутбаи никоҳ болои об бо матои сафед ё нони чапотӣ пушида аст. Вобаста ба боварҳои мардумӣ оби никоҳ бояд тоза ва пӯшида бошад, то ин ки чину парихо, ки макони аслияшон мавзъҳои хурсандиву нишот аст, ба

он таъсири худро нарасонанд. Инчунин, замони овардани оби никоҳ бояд шахсони нопоку нияти баддошта ҳам он обро нибинанд то онро нопок насозанд.

Дар мавриди маҳз тавассути оби никоҳ хондани хутба ва нӯшонидани он ба домоду арӯс Абдулло Набиев, ки донандаи хуби аҳкоми исломӣ буда, чандин навчавонро никоҳ кардааст, андешаашро чунин баён намуд: «Об яке аз мӯъҷизаҳои поки Худованд аст, ки хусусиятҳои зиёд дорад. Пеш аз ҳама, об қувваи ҷозибар дошта, сухан ва ё нафасро ба худ кашида мегирад. Инчунин об ҳам ба мисли инсон қувваи ҳофиза дорад ва дар хотирааш нигоҳ медорад. Масалан мегӯянд, ки «Хобатро ба оби равон гӯӣ». Барои он ба оби равон мегӯянд, ки об он хобро бо худ гирифта барад. Аммо никоҳ ва оби даму қайтарма дар оби ором хонда мешаванд. То ин ки онҳоро дар хотирааш нигоҳ дорад ва ин об ба шахсони даркорӣ нӯшонидани мешавад, ки таъсирбахш шавад.

Хутбаи никоҳ, ки мазмунан пайвастагӣ ва устувориву ободии навхонадорон аст, ба оби тоза хонда мешавад. Обро пас аз хондани хутбаву оятҳо аввал ба домоду арӯс нӯшонидан ҳатмист, зеро бояд аввал таъсираш ба онҳо бирасад. Баъдан дигарон низ бо ниятҳои нек метавонанд аз он нӯшанд»¹⁰.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки оби никоҳ низ ба ғайр аз рамзи покӣ боз ба бо мақсади қавию мустаҳкамии оила истифода мешудааст. Ҳатто мардум ба ҳофизаи об ва қабули нерӯи сухан ба он бовариву итминон доранд.

Аз урфу анъанаҳои дар боло зикргардида чунин бармеояд, ки бо об шустану пок сохтанҳо, аз як ҷониб, барои беҳдошти саломатӣ бошад, аз ҷониби дигар, ҳамчун рамзи покӣ ва бенуксонии рӯҳу ҷисм низ ба он эътимод доранд.

Миёни мардум мақоли халқии «ҳар оғозеро анҷоме ҳаст», хеле маъмул аст, ки дар радифи он маргро низ анҷоми зиндагии ҷисми инсон номидан мумкин аст. Чи тавре болотар қайд кардем, хангоми роҳравӣ пеши пойи тифл об мепошанд, ки мисли об равон гардад ва фарзияҳои дигаре, ки инсон тӯли умри худ пайваста аз об истифода мебарад. Дар ҳолати бемории вазнини инсон ва ё пеш аз хангоми марг анъанае ҳаст, ки ба даҳони шахси мефавтида об мечаконанд. Вақте ки инсон дар дами марг аст, ҳолате ўро фаро мегирад, ки ҳарораташ баланд гардида, маҷоли сухан гуфтани ҳаракат карданро надошта, лабонаш хушк мешавад. Наздиконаш пахтаро дар об тар карда, ба даҳонаш мечаконанд. Ҳатто баъзан миёни мардум анъанае мавҷуд аст, ки ба ҷойи оби муқаррарӣ оби зам-зам мечаконанд. Оби зам-зам аз тарафи зиёраткунандагони Ҳаҷ ҳамчун савғо оварда мешавад ва баъзе хонадони тоҷик онро барои чунин рӯзҳо нигоҳ медоранд.

Табиист, ки инсон дар вақти марг, ки узвҳои даруна ҳарорати баланд мегиранд, ба об бештар эҳтиёҷ пайдо мекунад. Бинобар ин шахсе ҳамеша муваззаф мегардад, ки то баромадани ҷон аз бадан ба бемор об нӯшонад ва ё ҳадди ақал лабонашро тар карда истад. Ин ҳолатро на танҳо дар шахсони мефавтида, балки дар шахсони беморҳои муқаррарӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Инсон дар вақти беморӣ беиштиҳо

¹⁰ Гӯянда Набиев Абдулло (соли тав. 1971) сокини маҳаллаи Ҳазрати Мавлоноӣ ш. Душанбе, домолло.

шуда аз тановулли таом даст мекашад, аммо ҳамеша ба об эҳтиёҷ дорад. Ҳамин аст, ки обро беҳтарин василаи ҳаёти инсон номидаанд.

Дар иртибот бо обчаконӣ ба ҳалқи шахси дар сакарот буда, ривояте ҳаст: «Бояд ҳар як мусалмон ҳангоми назъи ҷон калимаи шаҳодатро ба забон орад, вақте ки одамони дар наздаш буда калимаи шаҳодатро ба ӯ талқин мекунанд, шайтон, ки дузди имон аст, он шахсро аз роҳ мезанад, яъне барои такрор кардани калимаи шаҳодат монёъ мешавад. Дар ин ҳолат ташнагӣ бар вай ғолиб меояду лабонаш хушк мешавад. Дар назараш чунин менамояд, ки шайтон ба ӯ зарфи обро нишон дода, мегуяд ба ман имон биёр, обро ба ту медиҳам. Агар нафарони дар атрофи бемор саривақт ба ӯ об начаконанд, шояд калимаи шаҳодатро такрор карда натавонад. Ва аз ин дунё беимон равад».¹¹

Аз ривояти боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки мардум обро дар қатори беҳтарин неъматҳои истеъмоли ва зарурӣ барои ҳаёт буданаш, инчунин барои ҳифзи намудани инсон аз қувваҳои манфӣ ба монанди чину парӣ ва ҳатто шайтони лаъин низ мепиндоштаанд.

Дар баробари расму суннатҳои, ки дар ҳаёти инсон об мавқеи хоса дорад, амали бо об пок сохтани шахси фавтида низ мавҷуд аст, ки миёни мардуми тоҷик онро «мурдашӯӣ» мегуянд.

Мурдашӯӣ амалест, ки тамоми мусалмонони олам пеш аз дафни майит онро анҷом медиҳанд. Дар фарҳанги мардуми тоҷик низ ҳангоми мурдашӯӣ як қатор қонуну қоидаҳои хос мавҷуд аст, ки то ҳол иҷро мегарданд. Тибқи бовару ақидаҳои мардум бояд ҳар як нафар фарзияҳои шустани майитро ба хубӣ донад ва дар ҳаёти худ то ҳафт мурдаро шуставу ҳафт қабр қанда бошад. Чунин ақидаҳо миёни мардум роиҷ буда, бо ин васила ҷавонро ба роҳи масъулиятшиносӣ ва фаъол будан дар қорҳои ҷамъиятӣ таблиғ мекунанд.

Ҳангоми мурдашӯӣ ҳатман назидикони марҳум иштирок мекунанд. Агар нафари фавтида мард бошад, мардон ғусл медиҳанд ва агар зан бошад, занони наздики фавтида мешӯянд. Баръакси ҳол ҳастанд нафароне, ки аз қонуну қоидаи шустани мурда беҳабаранд ва ё боре ҳам дар чунин маросимҳо ширкат накардаанду аз ҷасади майит метарсанд, дар ин ҳолат мурдашӯӣҳои махсусе ҳастанд, ки онҳоро даъват мекунанд ва ба ивази хидматшон чизе, ки соҳибони шахси фавтида ба онҳо диҳад, мегиранд. Мурдашӯён низ дар чунин маросимҳои азобарои хидматшон ҳеч музде тамаъ намекунанд, зеро ба андешаи онҳо ин рӯз ба сари ҳамаи онҳо ҳаст ва ба хотири савоб анҷом медиҳанд.

Дар байни мардум ақидаҳои мавҷуданд, ки хонаи мурдадор то се рӯз макрӯҳ буда, то сақфи хона пур аз хун мебошад. Ва аз ҳамин сабаб мурдаро бояд шуста, «пок» кард. Дар ин ҳусус мардумшинос А. Мардонова чунин овардааст: «Дар миёни тамоми мусулмонон ақидае мавҷуд аст, ки ҷасад то шустанаш нопок – «бенамоз» аст. Аз ин рӯ, бояд он пурра шуста – «ғусл дода» шавад. Инчунин мардум бар он ақидаанд, ки фариштаи марг – «Азроил» ҷонро аз зери забони инсон мегирад. Ва ӯ барои ин қор гарданро мебурад – «макро мезанад». Дар ин вақт хуни инсон то чил газ ба осмон пош меҳӯрад. Аз ин сабаб, тамоми бадани инсон бенамоз мешавад. Тоҷикон бар он боваранд, ки бадани инсонро танҳо замин – «ҳоки гӯр» пок мегардонад. Вале ба ҳар сурат онро пеш аз ҷаноза бо об ғусл менамоянд» [2, с. 71].

¹¹ Гуянда Одинаев Аъзам (соли тав. 1980) сокини маҳаллаи Пахтаобод, ш. Ҳисор.

Одатан майитро аз 3 то 5 нафар калонсолони ботаҷриба мешӯянд, ки ҳар кадоми онҳо вазифаи махсусе доранд: шӯянда, таҷягар ва обреза, оббиёру обгармкун ёрдамчиёни ғассолон ба ҳисоб мераванд. Баъзан барои омӯзонидан ҷавонро низ ҷалб месозанд, ки вазифаҳои обгармкунӣ ё обрезаиро иҷро мекунанд. Пеш аз ҳама, обро дар дег дар берун гарм карда, бо зарфи нава, ки ҳанӯз истифода нашудааст ба назди мурдашӯӣ меоранд.

Ҳангоми шустани ҷасад ғайр аз мурдашӯӣҳо ҳама аз хона берун мешаванд. Мурдашӯӣ дастпӯшакҳои аз матои сафед духташударо ба дасти росташ пӯшида, «бисмилоҳир раҳмони раҳим» мегӯяду дуои махсусеро зери лаб хонда, майитро ғусл медиҳад. Бояд ҷасади майитро саҳт нашӯянд, зеро рӯҳи вай озор медидааст. Таҷягар ҷасади мурдаро дошта, барои шӯянда ҷапу рост мекунад. Обреза обро ба бадани мурда, аз рӯйи супориши мурдашӯӣ, рехтан мегирад. Вақти шустан аз сари сина то зонҳои майит бо порачаи матоъ пӯшонида мешавад. Ғусли майит низ аз се маротиба шустани даҳону бинӣ, истинҷо ва як маротиба шустани тамоми аъзои бадан иборат мебошад. Дар шустани мурда собун истифода намешавад.

Пеш аз шурӯъ кардани ғусли майит аввал як коса обро гирифта, алоҳида мегузоранд. Баъди анҷом додани ин амал косаи оби аввал гирифташударо баъди кафан кардан, дар болояш мепошанд. Имрӯзҳо ба ҷои оби ғусли майит оби зам-замро истифода мебаранд. Баъди ба анҷом расонидани мурдашӯӣ оби истифодашударо дар зери дарахте, ки пойи инсон намерасад, мерезанд. Ин амалро дар Бадахшон андк дигар мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи А. Аминов навиштааст: «Аввал аз оби шусташудаи бадан каме барои болои сари қабраш мегиранд, зеро аз рӯйи нақли гӯяндагон ҳатман болои қабри мурда як пиёла аз ҳамин об мерезанд ва баъдан пиёларо шикаста, нисфи онро болои санги қабраш мегузоранд» [6, с. 47].

Бино ба бовару эътиқодоти мардум баъди шустану кафан кардани майит дигар рӯяшро ягон номаҳрам набинад, ки ҷоиз нест. Боз ақидае миёни мардум роиҷ аст: «мурда меҳмон асту сафари охират дорад ва дар ин сафар бояд пойи ботаҳорат бошад, ки ҳангоми саволу ҷавоб дар қабр аз тарафи пурсандаҳо (фариштаҳои махсус) забонаш бурро шавад».¹²

Аксари расму анъанаҳо дар худ рамз дошта, ифодагари покиву ифбат ва ростиву ҳақиқатпарастӣ мебошанд. Аз таҳлилу натиҷагирӣҳои урфу одат, анъана ва маросимҳои об, ки бевосита ба ҳаёти инсон алоқаманданд, ба хулосае омадан мумкин аст, ки бовариву ихлос ва пайвастигии ҳаёти одамият ба об ҳанӯз аз замонҳои қадим устувор будааст. Дар иртибот ба масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ дар таҳқиқоти донишмандон дар алоқамандӣ ба анъана ва ё маросиме оид ба об ишораҳо шуда бошанд ҳам, моҳияти аслии он то ҳол ба таври васеъ кушода нашудааст. Аслан ҷанбаҳои фарҳангии ин ё он маросим таҳлил гардида, дар ҷараёни тасвири он доир ба об ишораҳо низ шудаанд. Метавон гуфт, ки ҳанӯз ҷанбаҳои зиёди фарҳангии об дар ҳаёти иҷтимоии мардуми тоҷик норӯшан боқӣ мондаанд. Дар радифи ҷанд маросиму анъанаҳои таҳлилгардида боз садҳо урфу одатҳои вобаста ба об миёни мардум мавҷуданд, ки то ба имрӯз барассӣ нашудаанд ва

¹² Гӯянда Маҳмадҷонов Бегиҷон (соли 1945) ш. Дарбанд, н. Нуробод. собикадори фарҳанг.

наметавон дар як мақола онҳоро фаро гирифт. Кӯшиш менамоем, ки дар таҳқиқотҳои минбаъда ҷанбаҳои дигари об ва мавқеи онро дар фарҳанги мардуми тоҷик таҳлилу баррасӣ намоем. Ин ҷо дар тақвият ба маросимҳои дар боло таҳлилгардида ба тариқи хулоса ибраз менамоем, ки об аз муқаддастарин муъҷазаҳои табиест, ки инсоният аз замони таваллуд то дами марг ба он ниёз дорад ва он сазовори ҳама гуна гиромиву посдориҳо аст.

Адабиёт

1. Аҳмадов, Р. Ҳинобандон // Пажӯҳишҳо дар фарҳанги мардуми тоҷик. – Душанбе: Дониш, 2015. – С. 83-95.
2. Мардонова, А. Традиционные похоронно - поминальные обряды таджиков Гиссарской долины (конца XIX-начала XX) вв. – Душанбе: Дониш, 1998. – 236 с.
3. Мухиддинов, И. Особенности традиционного земледельческого хозяйства припамирских народностей в XIX- в начале XX века. – Душанбе: Дониш, 1984. – 196 с.
4. Раҳимӣ, Д. Шугун ва боварҳои мардуми тоҷик. – Душанбе: Озар, 2004. – 144 с.
5. Раҳимов, М. Таваллуд ва тарбияи фарзанд // Таҷики Каратегина и Дарваза. – Душанбе: Дониш, – 1976. – Выпуск 3. – С. 58-96.
6. Фарҳанги ғайримодии халқи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Шумораи 2. – 240 с.
7. Фарҳанги ғайримодии халқи тоҷик. – Душанбе: Аржанг, 2017. – Шумораи 4. – 240 с.
8. Чумъаев, Р. Чашни арӯсии тоҷикони водии Ҳисор: Пажӯҳиши этнологӣ-фолклорӣ. – Душанбе: Амри илм, 2001. – 134 с.
9. Чумъаев, Р. Таваллуд ва тарбияи атфол дар байни тоҷикони кӯҳистони Зарафшон. – Душанбе: Эр-Граф, 2012. – 96 с.
10. Шермуҳаммадов, Б. Назми халқи бачагонаи тоҷик. – Душанбе, 1973. – 187 с.
11. Эшонкулов, У. История земледельческой культуры Горного Согда (с древнейших времен до начала XX в.). – Душанбе: Деваштич, 2007. – 849 с.
12. Юсуфбекова, З. Семья и семейный быт Шугнанцев (конец XIX-начало XX века). – М., 2015. – 220 с.

Холмуродов З.

МЕСТО ВОДЫ В СОЦИАЛЬНЫХ ОБРЯДАХ ТАДЖИКОВ

В статье рассматриваются социально-бытовые традиции и обычаи с использованием воды и освещается роль воды в праздниках и обрядах, проводимых таджиками.

В таджикской культуре наряду со многими другими священными и жизненными элементами, вода занимает важное место. Можно сказать, что она намного ценнее других элементов используемых в социально-бытовых традициях, таких как хлеб, соль, огонь и другие. Вода является источником жизни и основой устойчивого развития. Ввиду этого следует обратить внимание на всестороннее исследование разными науками величайшей социально-экономической ценности. В

данной статье, опираясь на труды других исследователей, автор рассматривает роль воды в народных традициях и обрядах таджиков.

С древних времён известны праздники, ритуалы и обряды, связанные с водой, некоторые из них, до сих пор проводятся в регионах страны. Наблюдения показывают, что от рождения ребенка до смерти человека существует целый ряд ритуалов и обрядов, непосредственно связанных с водой. Исследование и анализ показали, что существование символических ритуалов в социально-бытовых обрядах таджиков являются итогом традиционных верований.

Ключевые слова: вода, праздник, ритуал, символ, верование, мытьё головы, ребенок, невеста, вода для обручения, обмывание покойника, гигиена.

Kholmurodov Z.

THE ROLES OF WATER IN TRADITIONAL TAJIK RITUALS AND CUSTOMS

The article discusses the social and everyday traditions and customs with the use of water and highlights the role of water in holidays and rituals held by Tajiks throughout their lives.

In Tajik culture, water, along with many other sacred and vital elements, water occupies an important place. It can be say that it is more valuable than many other things, such as bread, fire, soil and other elements, which is more valuable than others created for general use. Water is the source of life and the foundation of sustainable development. In view of this, attention should be paid to a comprehensive study by various sciences of the greatest socio-economic value. Therefore, in this article, based on the work of other researchers, are described the water and its role in the Tajik folk culture.

Among the Tajik people are held holidays, customs, and some rituals dedicated to water, associated with space and nature, but we are primarily interested in social customs and rites.

Since ancient times, our ancestors have known holidays and rituals associated with water, some of them are still held among the Tajik people. Observations show that from the birth of a child to the death of a person there are a number of rituals and practices directly related to water. Research and analysis showed that the performance of symbolic practices in social rites is not random, but the result of traditional beliefs.

Keywords: water, holiday, ritual, symbol, belief, washing your hair, child, bride, betrothal water, hygiene.

ТДУ 9 тоҷик+796.5+902тоҷик+37тоҷик
Пиров С.

САЙРИ ТАЪРИХӢ БА САЙӢҶИИ ЭКСПЕДИТСИОНӢ

Мақола ба мавзӯи сайру сайёҳӣ алоқаманд буда, дар он талошу заҳматҳои бархе аз сайёҳони машҳури олам ба мисли Х. Колумб, Ф. Кук, Ф. Магеллан, Ф. Нансен, Р. Пири, Р. Скот, Э. Шелтон, Р. Амундсен ва дигарон, ки ҷиҳати кашф ва муайян намудани баъзе манотиқ ва роҳҳои номаълуми кӯраи замин ба вуқӯъ пайвастанд, инъикос ёфтааст.

Бо зиёд шудани аҳоли, рафъи эҳтиёҷоти одамӣ ва пеширафти рӯзафзуни зиндагӣ, одамон аввалан ба маконҳои гирду атрофи худ, баъдан ба минтақаҳои начандон аз худ дур ва сипас аз он ҳам дуртар тавачҷуҳ зоҳир намуда, ба сайру сафарҳо мебароманд. Мусофирон дар ин сайру сафарҳо барои беҳтар гардонидани шароити зист ва ба даст овардани мановфеи зиндагӣ ба тиҷорату савдо машғул мешуданд. Онҳо савдо ва тиҷорати худро ба он минтақаву шаҳрҳои роҳандозӣ мекарданд, ки он ҷойҳои медонистанд ва имконияти ба он ҷойҳо сафар кардану аз он ҷойҳо баргаштанд, вале дар натиҷаи пеш омадани баъзе монеаҳо ва баста шудани роҳҳои заминӣ тоҷирону савдогарон бо ёриш кӯмаки донишмандони сайёҳ дар пайи бозёфтҳои роҳҳои баҳрӣ шуданд. Акнун барои сайру саёҳат ва сафари баҳрӣ, пеш аз ҳама, киштиҳои хуб, лавозимоти сафар ва харитаҳои баҳрӣ лозим буд, то ин ки сайёҳон ҳангоми сафар машаққат накарданд, роҳро гум накунанду сиҳату саломат ба диёри худ баргарданд, вале на ҳама вақт хостаҳо тибқи нақшаҳо ҳадафҳо амалӣ мегардиданд. Аз ин сайру сафарҳои, ки сайёҳон ва ҳайати экспедитсионии онҳо тасодуфан аз хати сайри асосӣ берун рафтаву гирифтори душвориҳо шудаанд, дар мақола низ сухан рафтааст. Ин сайру сафарҳои тасодуфӣро гайриҷаҳиди сабаби кашф ва муайян шудани баъзе манотиқи номаълум ва пеширафти таҳқиқотҳои муҳаққиқони баъдӣ дар заминаи сайру сайёҳӣ гардиданд.

Аз ҷумлаи касоне, ки дар пайи бозёфту кашфиётҳои нав камари ҷиммат баста, ҷониби қутби шимол раҳти сафар бастаанд, ҳайати киштии жонетта мебошад. Ҳайати ин кишти, бо сардори капитани он, шахси кордону ботачриба Делонг (*Delong*), ки аз 33 нафар сайёҳ ё худ ҷаҳонгардон иборат буд, ҷиҳати кашф ва бозёфтҳои нав аз бандари Санфрансиско бо умедҳои бисёр ба тарафи шимол равона гардиданд, вале баъди ду сол пас аз наҷоти кишти аз ихотаи яхҳои уқёнуси яхбастаи шимолӣ, жонетта дубора гирифтори нобудӣ мегардад.

Баёни фоҷиаи ҳузнангези гарқи киштии жонетта ва ба саҳтию мушаққат дучор шудани ҳайати он, ки қасди қутби шимолро доштанд, низ дар ин мақола ба таври мухтасар, мундариҷа гардидааст.

Калидвожаҳо: сайр, сайёҳ, сафар, ҳайат, экспедитсия, баҳрнавард, кишти, кашф, қутб.

Агар ба таърихи сайёҳӣ назар андозем, мутмаин мешавем, ки дар ташаккули ин соҳа сайёҳон ва ҷаҳонгардони пуртоқату пуртаҷриба ранҷҳои зиёд дидаву заҳматҳои беш кашидаанд.

Дар замонҳои қадим одамон олабро (табиатро) бо диду назарҳои гуногун тасаввур мекарданд. Масалан, назари мисриён, ки яке аз халқҳои қадими олам ба шумор мераванд, нисбат ба юнониҳо дар бораи замин тангтар буд, онҳо аз буду боши халқҳои дигар ва васеъ будани замин огоҳии кам доштаанд. "...аммо юнониҳои қадим серҳаракаттар буданд. Онҳо аз замонҳои қадим бо саёҳати дар баҳри миёназамин одат карда, бо мамлакатҳои дар канорҳои баҳр воқеъ ба зудӣ ошно шуданд. Бинобар ин, онҳо заминро назар ба мисриён хеле васеъ мепиндоштанд. Ба назари онҳо ҳамаи хушкӣ ба монанди як кӯҳи мудаввари калон буда, ин кӯҳ ба сипари муҳаддаб (барҷастаи гунбадшакл) монандӣ дорад. Замин ҳамчун ҷазира дар миёни обҳои дарёи укёнус баланд шуда истодааст... Як гурӯҳе аз донишмандони юнонӣ ташхис карда буданд, ки дар ҳолати наздик шудани чизҳои дар давр истодагӣ (сутунҳои киштӣ, манораҳои баланд ва ғайра), аввал нугаш, баъд миёнаш, пас аз он тагаш намудор мешавад. Касони воқиф ин натиҷаро асос карда, замин на ҳамвор, балки муҳаддаб собит мекарданд. Як гурӯҳи дигар аз донишмандон мушоҳида мекарданд, ки дар гирифтани моҳ, хангоме ки замин дар байни офтоб ва моҳ меистад, сояи замин дар рӯи моҳ ҳамеша ба шакли як давраи сахҷ меафтад. Дар он вақт нағз маълум буд, ки ин гуна соя танҳо аз шакли кӯравӣ ба амал меояд. Дар ин сурат донишмандони юнон 2000 сол пеш ба ҳамин фикр омаданд, ки замин на танҳо муҳаддаб аст, балки кӯрашакл аст..." [3, с. 4, 7]. Яъне одамони қадим дар доираи дарку фаҳми худ нисбат ба вучудияти замин, андозаи он, минтақаҳои аҳолинишин ва мардумони дар он ҳаёт ба сар мебурда, зиндагии худро ба роҳ монда буданд. Аммо бо зиёд шудани аҳоли, рафъи эҳтиёҷоти одамӣ ва пешрафти рӯзафзуни зиндагӣ, одамон аввалан ба маконҳои гирду атрофи худ, баъдан ба минтақаҳои начандон аз худ дур ва сипас аз он ҳам дуртар тавачҷух зоҳир намуда, ба сайру сафарҳо мебароманд. Одамон дар ин сайру сафарҳо барои беҳтар намудани шароити зист ва ба даст овардани мановеи зиндагӣ ба тичорату савдо машғул мешуданд. Онҳо савдо ва тичорати худро ба он минтақаи шаҳрҳои роҳандозӣ мекарданд, ки он ҷойҳоро медонистанд ва имконияти ба он ҷойҳо сафар кардану аз он ҷойҳо баргаштандро доштанд, вале дар натиҷаи пеш омадани баъзе монсаҳо ва баста шудани роҳҳои заминӣ тоҷирону савдогарон бо ёри кӯмаки донишмандони сайёҳ дар пайи бозёфти роҳҳои баҳрӣ шуданд. Акнун, барои сайру саёҳат ва сафари баҳрӣ, пеш аз ҳама, киштиҳои хуб, лавозимоти сафар ва харитаҳои баҳрӣ лозим буд, то ин ки сайёҳон хангоми сафар машаққат нақаша, роҳро гум накунанду сикхату саломат ба диёри худ баргарданд. То он замон дар асоси илму маърифати донишмандони юнонӣ баъзе харитаҳо бо каме фарқ ва хатоҳо вучуд доштанд. "Як донишманди дигар харитаҳои ҷуғрофиёиро, ки юнониён аз замонҳои пеш қор мефармуданд, такмил карда буд... Донишманди севум Птоломей (Ptolomej) аз 20 адад зиёдтар харитаҳои калон қаша, дар ин харитаҳо вазъияти ҷойҳои мамлакатҳои калонро нишон дода буд. Агарчи дар харитаҳои ин донишмандон камбудҳо бисёр бошад ҳам, вале онҳо дар вақти

худашон дар қорҳои дониستاني замин аз қадамҳои бисёр калон иборат буданд”[3, с. 8].

Ҳамин тариқ, барои аврупоиён заминаи сайру сафар бо роҳи баҳр муяссар мегардад ва онҳо, ҳатто аз мақсаду ҳадафҳои дар назди худ гузошташон, фаротар пеш мераванд. Яъне, ба таври ғайриихтиёрӣ, иттифоқан ба заминҳои мерасанд, ки то ба ҳол ба он ҷой наомада буданд. Масалан, Норманҳо (дарёнавардони чанговари диловар, ки дар Аврупои шимолӣ дар Искандинавия ва Дания сукунат дошта, одатан ба роҳзании дарёӣ машғул буданд) дар асри IX хангоми саёҳат ба қасди роҳзанӣ роҳро гум карда, тасодуфан ба як замини калони барфу яхпӯш мерасанд ва онро Исландия (Замини яхӣ) меноманд. Баъд аз якчанд сол норманҳои исландиягиро мавҷҳои баҳр ба тарафи шимолу ғарб ба як замини номаълуме, ки баъзе ҷойҳои сабзпӯш буд, мерасонад. Онҳо ин заминро мамлакати сабз ё Гренландия ном мегузоранд. “Онҳо инчунин тасодуфан дар вақти тумани ғафс ба канори шарқи шимолӣ Амрико ҳам омада буданд. Дарёнавардон ба ин ҷо ангири ваҳширо дида, ба ин канори баҳрӣ “Винланд” (“Vinland”), яъне мамлакати ангур ном ниҳоданд. Аз тахтасангҳои дар болояш ба хатти искандинавиёӣ навишташудаи дар Амрико ёфтшуда, маълум мешавад, ки норманҳо дар канорҳои баҳр ва дарунтари Амрико рафта сукунат кардаанд, вале ин муҳоҷирони амрикоӣ аз ҳавои сард ва касалиҳо, на дар Амрико ва на дар Гренландия боқӣ мондаанд. Ҳатто хотироти дар бораи алоқаи бо Амрико, ҳамчуноне ки дар ҳуди Искандинавия ва инчунин дар ҷойҳои дигари Аврупо кам-кам фаромӯш шуда рафта буд. Бинобар ин, дар вақти тараддуи сафари Ҳиндустон дар бораи кашфиёти норманҳо ҳеҷ чизе гуфта нашуда буд”[3, с. 23].

Христофор Колумб низ дар саёҳатҳои пайдарпайи худ ба макону минтақаҳои мерасад, ки аслан рафтан ба он ҷойҳоро дар назар надошт, вале тасодуфан ва бо амри тақдир ба он ҷойҳо фуруд меояд. Ҷули 1492 бо як гурӯҳ ва чанд киштии на он қадар калон ба самти ғарб, канораҳои шарқӣ Осиёро нишон гирифта, ба роҳ мебароянд, лекин хангоми ин сафар бо сабаби нафаҳмидани кори қибланамо (кутбнамо), онҳо ба Саргасс (Sargass) мерасанд. Дар он ҷо, ки болои обро растаниҳои обӣ пӯшида буд, мусофирон гумон мекунанд, ки киштиҳои онҳо дар иҳотаи ин пардаҳои сабзи обӣ маҳкам шуда, нобуд мегарданд, аммо баъд аз мушкилоту мушаққатҳои се моҳи дигар, онҳо ба соҳил расида, бо заминҳои нав ва Ҳиндуён дучор мешаванд. Дар ин сафар Колумб ба хати асосии худ наомада, балки ба минтақаҳои тоза пайдокарда расида буд. Баъдҳо маълум мегардад, ки ҷойи омадаи онҳо на канораҳои Осиё, балки якчанд қазираҳои калони Амрико будааст. Монанди қазираҳои Багам (Bagam), Антили (Antili) ва Гаити, ки онҳо Гаитиро Испонола ва Кубаро Япония пиндошта буданд. Колумб баъд аз баргаштан ба ватан боз се маротибаи дигар ба ҳамин ҷойҳо меояд. Як маротиба ба ҷойе мерасад, ки дар он ҷо ба дарахтони зиёд, меваҳои калон, обҳои раван ва одамони хушнамо дучор мешавад ва ин манзара бо одамонаш ба Колумб хеле хӯш меояд. “Дар ҳақиқат ин ҷой дар канори Амрикои ҷанубӣ дар наздикии дарёи Оренко (Orenoko) воқеъ афтадагӣ як замин буд. Колумб танҳо акнун дафъаи

аввал ба материки кашф кардагаш расида буд, чунки то ба ҳол ба қазираҳо омада мерафт» [3, с. 29].

Д. Кабот (D. Kabot)-и венетсиягӣ низ, ки дар киштиҳои Англия кор мекард, баъд аз овозаи кашфиёти Колумб, барои ба даст овардани ғолида, қарор медиҳад, ки аз тарафи шимол ба қанораҳои шарқии Осиё биравад, зеро ӯ ин роҳро аз дигар роҳҳо кӯтоҳтар меҳисобид. Ӯ дар аввали моҳи майи соли 1497 бо панҷ адад киштӣ аз бандари Бристол (Bristol) ба тарафи ғарб равона мешавад. Ин сайёҳон пас аз якуним моҳ ба як сарзамини бешазор мерасанд. Онҳо низ мисли Колумб ин маконро қанораҳои Осиё гумон мекунанд, вале он ҷо нимқазираи Лобродор (Lobrodor) будааст... Аҳаммият ва аҷоиботи ин сафар дар он буд, ки Кабот аз Колумб қордаҳ моҳ пештар ба Амрико расид, Колумб бошад баъд аз сафар ба қазираҳо дохил Амрико гардид.

Колумб баъд аз озод шудан аз маҳбус меҳонад, ки кашфиёти тозаеро анҷом диҳад. Ӯ аз ин пас, дар пайи дарёфти (ба андешаи ҳадаш) он гулӯгоҳе мешавад, ки баҳри муҳити атласиро бо баҳри муҳити ҳинд як мекунад ва ба ин восита оламро давр зада ба ватанаш бозгардад, аммо афсус, ки ӯ дучори беморӣ мешаваду, номуваффақона бармегардад ва соли 1506 дар ҳолати на он қадар хуби зиндагӣ (дар ҳоли қашшоқӣ) вафот мекунад. Аммо ин фикр ва иродаи ӯро сайёҳи дигар – Магеллони португалӣ, ки дар киштиҳои Испания кор мекард, амалӣ месозад. Пеш аз Магеллан бошад, Амрик Виспуччи (AmrikVispucchi) ва дигар ҳамроҳони муҳаккики ӯ меҳонад, ин қорро анҷом диҳанд, вале онҳо низ муваффақ намешаванд, танҳо муайян мекунанд, ки заминҳои дар охир кашфшуда на қазираҳои шарқии Осиё, балки материки мустақиле будааст, ки то кунун номаълум будаанд. Магеллон ба Ҳинд ва нимқазираи Молокке (Molokke) рафта, дар аснои бозгашт меҳонад, ки дар асоси нақшаи Колумб аз тарафи ғарб ба ватанаш (Испания) баргардад. Ӯ роҳи аз атрофи Амрикои ҷанубӣ давр мезадагиро аз роҳи шарқӣ росттар ва кӯтоҳтар мебинист. Хайати сайёҳон бо сардории Магеллон, ки аз 265 нафар иборат буданд, дар 5 адад киштӣ соли 1519 баъд аз гузашти 4 моҳ ба қанораҳои Амрикои ҷанубӣ мерасанд. Ба маҳзи расидан ба ин макон онҳо дар пайи ҷустуҷӯи гулӯгоҳи ба баҳри муҳити Ҳинд мебаромадагӣ шуда, як муддат, яъне то фасли баҳор дар он ҷо мемонанд. «Дар вақти баҳор киштиҳо ба роҳ баромада, ба як халиҷи бисёр қачу қилебе даромаданд. Дар қанори чапи кӯҳистони ин халиҷ оташи бисёри аҳолии ин сарзамин намоён шуд. Магеллан ба ин мамлакат замини оташӣ ном ниҳод ва гулӯгоҳи дар байни ду уқёнус будагиро ёфтшуда қарор дод. Ӯ аз ин гулӯгоҳ гузашта, боз ба як баҳри васеи беканор даромад. Ин гулӯгоҳро имрӯз гулӯгоҳи Магеллан меноманд. Сайёҳон ба ҳуди уқёнус номи Осударо ниҳоданд, чунки ин уқёнус назар ба уқёнуси атласӣ қамталотумтар буд. Киштиҳо ба дарозии қанори тарафи шимолӣ рафта, тахминан то ба арзи резингоҳи дарёи Лаплата (Laplata) расида, ба тарафи ғарб ба уқёнус даромада рафтанд» [3, с. 37]. Ин роҳ барои сайёҳон хеле тӯлонӣ ва пурмушакқат шуд. Мувофиқи ёддоштҳои аҳли киштӣ сайёҳон аз хӯрока танқисӣ қашида, ба хӯрдани қалламушӯ ва пусте, ки таҳсутуни киштиро аз молидани таноб ҳимоят мекард, маҷбур мешаванд. Ғайр аз ин, баъзе сайёҳон ба қасалии синга (аз сабаби гуруснагӣ, аз зери қандонҳо қорӣ шудани

хун, ки монעי хӯрдан мегардад) гирифтот мешаванд. Ниҳоят, пас аз чор моҳи саҳтӣ, сайёҳон ба канори яке аз ҷазираҳои Филиппин мерасанд ва чанд муддат дар он ҷо осуда мегарданд. Аммо Магеллон бинобар даҳолат карданаш дар ҷанҷоли миёни ду раиси аҳолии ин минтақа тасодусан кушта мешавад. Акнун, кори ўро ҷойнишинонаш идома дода, баъд аз гуруснагию душвориҳои зиёд ба ватани худ бармегарданд. “Сайёҳон ҳамагӣ 3 сол роҳ гашта, аз 5 адад киштӣ 4 ададашро бой дода, аз 165 мусофири киштӣ дар роҳ 148 нафараш нобуд шуда, танҳо 17 нафар ба ватанашон расиданд” [3, с. 40]. Харчанд, Магеллон дар таъини ҳаҷми роҳ иштибоҳ карда будо то ба охир зинда ба ватан барнагашт, вале бинобар тасмим гирифтано нақшаи кашидааш, сайёҳати ўро аввалин гашти даври олам шумурдаанд.

Баъд аз ихтирои соати фонардор, ки аз зарби ларзиш осеб намеёфт, дар миёнаи асри XVIII, кори сайёҳони баҳрӣ, баҳусус, муҳаққиқони баҳрӣ боз ҳам осонтар мешавадо сайру саёҳатҳои илмӣ бештар мегардад. Сайёҳ ва баҳрнаварди машҳур Фредрик Кук (Кук), низ дар саёҳатҳои худ, ки се маротиба ба укёнус баромада буд, ба душвориҳо мувоҷеҳ гашта, ҷон бохтааст. Ў дар сафари аввали худ ҷазираҳои Зеландияи навро давр зада, роҳи ба дарозии канорҳои шарқии Голландияи навро тай мекунад. “Дар ин сафари худ ба кӯҳи марҷонии обӣ, ки ҳамчун пуштаҳои пасти дароз ба қади канорҳои шимоли шарқии ин материк кашидашуда меравад, зада саҳл монда буд, ки нобуд шавад” [3, с. 64]. Киштии Кук дар наздикии хати истиво ба масофаи бебод меафтад ва бодбонҳои киштӣ аз ҳаракат бозмонда, ба сутунҳои киштӣ овезон мешаванд. Ҷараёни оби баҳр киштиро ба самти сангҳои зери об равона месозад, вале Кук худашро гум накарда, оқилона амал менамояд ва роҳи наҷотро ба матросҳо мефаҳмонад, дар натиҷа онҳо аз ҳалокат наҷот меёбанд. Аммо Кук дар сайёҳати севумаш, ки таҳқиқи гулӯгоҳи байни Осиёву Амрико, инчунин доништани қисми шимолии баҳри муҳити кабир буд, ба нокомӣ дучор мегардад. Ў дар ин сафар ба сабаби пайдо шудани яхҳои, ки барои ҳаракат монца эҷод мекарданд, ба ҷазираҳои Ҳовоӣ (Новојӣ) фуруд меояд, вале луқмаи одамони ин маҳал мегардад. “Кук дар ин ҷо ба зуди дар ҷанги тасодуфии аҳолии одамхӯрони маҳаллӣ кушта шуд. Ҳамроҳонаш аз дасти одамхӯрон танҳо як қисми бадани Кукро халос карда гирифтанд, дигар қисми баданашро ваҳшиҳо хӯрда буданд” [3, с. 66]. Ғайр аз хизматҳои, ки Кук дар таҳқиқоти роҳҳои баҳрӣ карда буд, боз як дастоварди илмии ўро метавон ёдовар шуд. Ў ба як масъала – дар кӯраи замин об бисёр аст ё хушкӣ равшанӣ андохт. Одамони қадим, аз ҷумла ҷуғрофиёдонону баҳрнавардон гумон мекарданд, ки дар рӯйи замин хушкӣ нисбат ба об зиёд аст баҳрҳо ё худ укёнусҳо дар миёнаи замин ба монанди кӯлҳои калонанд. Кук бошад, баръакси ин, андеша дошт, ки ҳафтадо як фоизи кӯраи заминро об ва бистунуҳ фисадашро хушкӣ ташкил медиҳад. Дурустии назари ў баъдтар собит гардид.

Ба сайру саёҳати ду минтақаи душвори кураи замин, яъне кутбҳои ҷанубу шимол, низ ҳадафи бисёре аз сайёҳону ҷаҳонгардони олам будааст. “Вақте, ки замин дар атрофи меҳвари фаразии худ гирд мезанад, дар болои ў (он) танҳо ду нуқта ҳаракат намекунад. Якеи ин

нуқтаҳо дар як сари меҳвари фаразӣ, дувумӣ дар нуғи дигарӣ, меистанд. Ба ҳамин нуқтаҳои беҳаракатро қутбҳои замин меноманд. Яке аз ин қутбҳои замин, қутби шимолӣ ва дигарӣ, қутби ҷанубӣ номида мешавад...”[1, с. 10].

Дар натиҷаи пешравию дастовардҳои илмию техникии баҳрӣ сайёҳону дарёнавардони муҳаққиқ ба минтақаҳои душвортари рӯйи замин, ҳатто ба қутбҳо ва маконҳои барфпӯшу яхпӯш роҳ мепаймоянд. Баъзе онҳо ба ҳадафҳои худ ноил ва баъзеи дигарашон ноком мегардиданд, аммо корҳои нотамоми нокомгаштагон барои муҳаққиқони баъдӣ заминаи сайру саёҳат ва омӯзишу тадқиқро муҳайё месозанд. Аз ҷумла, сайёҳи англис Д. Франклин (D. Franklin) чихати дарёфти роҳи баҳрии шимоли ғарбӣ чор маротиба сафар намуда, аз сафари охири худ, бо 140 нафар ҳамроҳонаш барнагаштааст. Дар пайи ҷустуҷӯи ӯву ҳамроҳонаш тӯли ҳафт сол 16 экспедитсия равона шуда, аз гумшудагон баъзе ашё ва склетҳои дар ҳар ҷойи роҳ афтодаро ёфтаанд. Соли 1850 сайёҳи дигари англис Мак-Крул (Мак-Krul) аз гулӯгоҳи Бернинг (Berning) гузашта, ба баҳри қутби шимолӣ мерасад ва пас аз гузаронидани ду зимистон бо роҳи яхӣ ба тарафи шарк мегузарад. Ӯро дар ҷониби шимол ҳайати дигари илмӣ истиқбол намуда, барояш мерасонанд. Дар натиҷа он гузаргоҳеро, ки беш аз 300 сол онро мечӯстанду чандин қасон дар пайдо намудани ин роҳ қурбон шуда буданд, пайдо мешавад, гарчи ин роҳ ба хотири пур аз ях будан ба роҳи сафари баҳрӣ он қадар мувофиқ намеояд.

Дар расидан ба қутби ҷанубӣ низ, ҷаҳонгардону сайёҳон заҳматҳои зиёд кашида, сайру фаъолиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд. Дар натиҷа, баъзеи аз онҳо фаъолияти таҳқиқотҳои пешиниёро комил месохтанд ва ё барои муҳаққиқони баъдӣ замина мегаштанд. Соли 1908 яке аз сайёҳони машҳури англис Эрнест Шелктон (Şelkton) бо се нафар ҳамроҳаш чор асп ва дигар асбобу лавозимоти сафарро бардошта, аз бошишгоҳи зимистонааш, ки тақрибан 1500 км аз қутб дурӣ дошт, бо роҳи кӯҳистон, қасди қутби мазкурро мекунад. Роҳи кӯҳистон бошад дараҷа ба дараҷа баланд мешуду душворихо дучанд. Бо вучуди ин Шелктон бо рафиқонаш то ба ҷойе мерасанд, ки то кунун қасе ба он ҷойҳо нарасида буд, аммо аз сабаби буронҳои зиёд, нарасидани хӯрокворӣ ва сардиҳои сахт онҳо бемадор шуда, ба ақиб бармегарданд. Пас аз ин соли 1911 саёҳи дигари англис бо номи Роберт Скотт (Skott), ки рафиқи Шелктон буд, ҳашт қасро рафиқи сафар интиҳоб карда, бо роҳи рафтаи Шелктон озими қутби ҷанубӣ мешавад. “Хунуқиҳои сахт ва буронҳои зӯр пеши роҳи сайёҳонро гирифта намемонданд, ки онҳо пеш раванд. Скотт баъд аз ин ки то ба қутб 270 км роҳ монда буд, аз ҳамроҳонаш 3 нафарро пас гардонид. Худаш бо рафиқони дигараш дар 18-уми январӣ соли 1912 аз роҳи кӯҳ равона шуда, ба қутб расиданд, вале як воқеаи ҳайратангези бераҳмона чашмдои онҳо буд. Скотт аз он ҷо як ҷодар ва чанд ҳуччат ёфт. Аз рӯйи ин ҳуччатҳо маълум шуд, ки ҳамагӣ як моҳ пеш аз ин норвегиягӣҳо дар таҳти раёсати Руал Амундсен (R. Amundsen) ба расидани ин қутб муваффақ шудаанд. Сайёҳон, ки бе ин воқеа ҳам ба ҳалокат расида буданд, ин хабарро шунида, рӯҳашон мурд. Буронҳои барфии пайдарпай ба фасли тобистон нигоҳ накарда, хунуқиҳои 40

дараҷай зӯри Скотт ва рафиқонашро қатъӣ шикастанд. Онҳо ба шабҳои кутбӣ дучор шуда, дар аснои бозгашт аз лоғарӣ паси якдигар мурданд. Вале Скотт то, ҳангоме ки қалами қариндош аз дасташ наафта буд, навиштани худро давом менамуд... Ҳамроҳони Скотт барои ҷустуҷӯи вай рафта, чодарро бо ҷуссаҳои талафшудагон ёфта, ҳуҷҷатҳои дар пеши онҳо будагиро аз маҳв шудан халос карда, ба даст дароварданд. Скоттро дар таҳти сутуни чодарро нигоҳмедоштагӣ дар ҳолати нишастагӣ ёфтанд, дафтарчааш дар таги сараш буд. Онҳоро дар ҳамон ҷо дафн карданд” [3, с. 93]. Гуфтаанд, ки сабаби муваффақияти Амундсен ва экспедитсияи ӯ дар он будааст, ки аввалан, боду ҳавои муносиб барояшон мувофиқ афта, ба онҳо кӯмак кардааст, сониян онҳо қуввати худ ва сағҳои боркашашонро то ба охир нигоҳ дошта тавонистанд ва ҳам аз ҳунари лижаронӣ, ки норвегҳо бо он хеле маҳорат доранд, истифода бурдаанд. Ҳамин тариқ, Амундсен дар муддати се рӯзи дар кутб монданаш, маълумотҳои гуногуни илмӣ фароҳам оварда, парчами Норвегияро болои кутби ҷануб барафрошта, бомуваффақият баргаштааст.

Расидан ба кутби яхбастаи шимолӣ, ки дорои яхҳои занҷирбанд, даштҳои дарозӣ яхӣ, буронҳои барфӣ, хунукиҳои саҳт, шабҳои дарозу сардро дар пай дошт, барои баъзе сайёҳону баҳрнавронон, басо мушкул ва номумкин менамуд, вале баъд аз муҳайё гаштани таҷҳизоти нав ба нав ва беҳтар шудани имкониятҳои сафарҳои баҳрӣ, экспедитсияҳо ташкил ёфта, ба ин минтақаи хавфнок равона мегардиданд.

Аз ҷумлаи касоне, ки дар пайи бозёфтҳои кашфиётҳои нав камари Ҳиммат баста, ҷониби кутби шимол раҳти сафар бастаанд, ҳайати киштии жонетта мебошад. Ҳайати киштии мазкур, бо сардории капитани он, шахси кордону ботаҷриба Делонг (Delong), ки аз 33 нафар сайёҳ ё худ ҷаҳонгардон иборат буд, ҷиҳати кашф ва бозёфтҳои навин аз бандари Санфрансиско бо умедҳои бисёр ба тарафи шимол, равона гардиданд, вале баъд аз муддати ду соли начоти киштии аз ихотаи яхҳои укёнуси яхбастаи шимолӣ, жонетта дубора гирифтори нобудӣ мегардад. “Зарбаи даҳшатнок гапи капитанро бурид, киштии якбора бо як қувваи аз одат берун аз ҷойи худ баланд шуд, гӯё, ки дасти пинҳонӣ онро бардошта, аз оби дарёи муҳит ҷудо намуд... Зарбае, ки ин бор ба жонетта расид аз яхӣ зеробӣ буд. Ин яхӣ ноинсоф аз зери об хоинона ба киштии рост омада вайро шикаст. Ин зарба барои киштии зарбаи аҷиб буд. Капитан Делонг, ки ҳеҷ вақт худро гум намекард, ин дафъа ранг аз рӯяш парид. Аммо бо ин ҳама бо садои ҷиддӣ фармон дод: ҳама захираҳо, аробаҳои барфӣ, озука ва либосҳоро ба болои ях гузаронед, тез бошед ва худаш низ давид, ки ба коргарон ҳамроҳӣ кунад!... Бод байрақи жонеттаро, ки аз ёрон дами рафтани розигӣ металабид, то дами охирин ҷунбонида, ба ҳасрат ва андуҳи ёрон меафзуд. Оқибат он ҳам бо охирагӣ дар зерини обҳои дарёи муҳит гум шуд” [2, с. 15-16].

Пас аз ғарқ шудани киштии жонетта, саҳтию душворӣ ва мушаққатҳои паёпай ба аҳли ҳайати киштии рӯй овард. Онҳо баъд аз кашидани ранҷу заҳматҳои зиёди сафар дар болои яхҳои баҳри муҳит, ниҳоят ба канораи яхистон расиданд ва қарор доданд, ки бо заврақҳои

дар ихтиёр будаашон нишаста, ҳаракат кунанд. “Дар ихтиёри капитан 3 заврақ буд. Якero ба раҳнамоии летинант Чипп (Cipp) супурда буд, дигариро ба ихтиёри Мелвил (Melvil) дод ва севумиро худ раҳнамо (ӣ) кард”[2, с. 36].

Акнун, онҳо каме орому осуда гашта, мушакқати сафарро сабуктар ҳис мекарданд, лекин ин ороми дер давом накард. Ҳавои соф оҳиства-оҳиства абрӣ мешуду кам-кам бод ба вазидан мебаромад. Мавҷҳои баҳр аввал оҳиства, баъд калонтар шуда, укёнусро ба чушу хурӯш оварданд. Дар торикии шаб, дар натиҷаи талотуми мавҷу обҳои баҳрӣ заврақҳо аз ҳам ҷудо шуданд. “Садои мазкур як бори дигар ошкоро ба гӯши онҳо расид, ки мегӯфт: ҳалок шудем! Боз хомушӣ тамоми оламо фуру гирифт, дигар садое ба гӯши касе нарасид...” [2, с. 41]. Баъд аз анҷоми туфон, талотуми укёнус ва гузаштани шаби даҳшатнок, укёнус ором гирифтгу офтоби саҳар нурафшонӣ кард ва ниҳоят хати замин намудор шуд. Ин канораҳои сарзамини Сибир буд, вале аз ду заврақи дигар ҳеҷ нишону хабаре нашуд. Заврақи капитан бо ҳайати 14-нафара ба резишгоҳи Лена, ки ба баҳри муҳити шимолӣ мерехт, фуруд омад. Дар ин ҷо низ онҳо ба саҳтӣ дучор шуданд, зеро дар ҳайати он даҳ нафар бемор буд ва озӯқа низ ба охир мерасид, аз ҳодисаи ғарқи жонетта 115 рӯз гузашта буд. Касе набуд, ки ба онҳо ёрӣ диҳад. Дар ин макон Ериксен (Eriksen)-и бемор ёронашро падруд гуфта ҳалок шуд. Ҷасади ӯро аз сабаби ях ва саҳтии замин на зери хок, балки зери ях карданд.

Капитан аз Нидермон (Nidermon) ва Нурус (Nurus) хоҳиш кард, ки дар ҷустуҷӯи ягон ободӣ ва ё маҳалли одамнишин раванд ва ба маҳзи пайдо шудан, зуд ба ёрии беморон боз гарданд. Ба андешаи капитан тақрибан дар масофаи 3-4 рӯза роҳ ягон ободие мавҷуд мешуд. Ҳамин тарик, Нидермон ва Нурус дар ҷустуҷӯи ободӣ ва ё кӯмакдиҳандагон ба роҳ мебароянд. Онҳо баъд аз чандин рӯзҳои пурмушакқат ба як хоначае мерасанду бо шикорчиёни тунгуз (tunguz) вомехӯранд. Бо имову ишорат ба онҳо муомила менамоянд, аммо аз мақсади аслии худ, ки наҷоти боқимондагон буд, онҳоро огоҳ сохта наметавонанд. Танҳо баъд аз ба маҳалли зисти тунгузҳо расидан, ки ногаҳон дар он ҷо бо бархе рафиқони пешини худ (ахли заврақи Мелвил) дучор мешаванд, метавонанд мақсади асосии худро фаҳмонанд ва ба зудӣ ба мадади ёрони худ, ки дар резишгоҳи Лена ҷашм ба роҳ буданд (капитан ва ҳамроҳони бемори ӯ) биширобанд, вале алақай дер шуда буд. “Дар байни саҳроҳои бепоёни пурбарф ва хунук, ки заррае осори зиндагӣ набуд, рӯи теппаи бузурги барф порчае аз байрақи киштии жонетта дар нуғи ҷуби баланде аз бод лаппида истода буд. Дар пойи ин теппа наздики якдигар ҷасади ёздаҳ нафар қатор афтода буд, дар наздикии ҳамин теппа ҳанӯз ҷойи зисти ин мурдагонии ғариб намоён буд... Дар он миён дафтарчаи капитанро низ кушода нигоҳ карданд ва охири азобҳои ҷонфарсоиро, ки ин фалакзадагон дидаанд, хонда бештар ғамгин ва андухнок шуданд... Мелвил, пеш аз ҳама, ба худ омада, рӯйро ба тарафи шимол кард ва ба нигоҳи итобомез ба дарёи муҳити шимолӣ назар кард, ки гӯё бо ин назар мехост бигӯяд: “оқибат мо туро тасхир хоҳем кард?”

Худи байрақи Омундисен (Omundisen), ки алҳол дар болои қутби шимол лаппида аст, ба ин савол ҷавоби хубе аст”[2, с. 66].

Баъд аз ин ҳалокату нокомӣ муҳаққиқ ва сайёҳи норвегӣ Фригоф Нансен (F. Nansen) дар заминаи таҷрибаҳои андухтааш, ба худ мақсад гузошт, ки бо дигар роҳ ба қутби шимол биравад. Яъне, Нансен хулоса кард, ки бояд як чараёни махсуси қутбии меғузаштагӣ аз шарқ ба ғарб аз наздикиҳои қутби шимол вучуд дошта бошад. “Дар укёнус ва баҳрҳо, чараёни ҳаракати об ба рӯяш, ҳар гуна мешавад. Ин ҳаракатро чараёни баҳрӣ меғӯянд. Чараёни баҳр равиши муайян дорад. Об, ки аз экватор (хати истиво) ба тарафи иқлими миёна ва хунук ҳаракат мекунад, чараёни гарм меноманд, аммо аз тарафи иқлими хунук ба тарафи экватор биёяд, чараёни хунук меноманд” [1, с. 21]. Нансен соли 1893 киштие месозад, ки каме паҳлуояш гирдтар ва барои муқобилият бо фишори яхҳои баҳр мувофиқ бошад. Номи ин киштиро Фрам (Fram, ба пеш) меғузоранд. Ин киштӣ, гарчанде рӯзҳои сахтро меғузаронад, лекин аз гузаргоҳи шимолӣ саломат гузашта, ба резишгоҳи дарёи Лена мерасад. Нансен моҳи март соли 1895 киштии мазкурро гузошта, бо як нафар ба воситаи лижа, ба ҷониби қутб равона мегардад. Онҳо дар роҳ ба азобҳои сахту сангин дучор омада, ба тарафи ҷануб бармегарданд. “Сайёҳон дар аснои роҳ ба даруни халтаҳои калони аз пӯстак сохташуда даромада, барои якдигарро гарм кардан ба якдигар часп шуда, хоб мекарданд. Роҳи мерафтагиашон рӯз то рӯз саҳттар шуда, азоби роҳ ҳам саҳт мешуд. Ҷанаҳои вазнинро кашолакунон аз қуллаҳои яхӣ ва аз кафидагиҳои васеъ меғузарониданд... Сайёҳон дар аснои роҳ ҳамаи сағҳоро кушта, худашон гуштҳои парандаҳои моҳихури баҳрӣ ва хирсҳои сафедро хӯрда, ба яке аз ҷазираҳои дар тарафи шимоли Замини нав расиданд. Сайёҳон дар ин ҷо дастӣ як хонаи хурди зерзаминӣ сохта, барои зимистони дарозро гузаронидан истоданд. Орзӯи нон, хонаи гарму равшан ва, хусусан, собунро мекарданд” [3, с. 85]. Ҷамин тарик, онҳо зимистони сарди тӯлониро гузаронида, дар яке аз ҷазираҳо бо ҳайати илмии англисҳо дучор меоянд. Ҷайати мазкур дар диди аввал ва аз рӯйи шаклу намуд ба аврупоӣ будани онҳо бовар намекунанд, чунки дар ин муддат онҳо қариб ба ваҳшиҳо монанд шуда буданд. Ниҳоят, Нансен ва рафиқаш бо ёрии ҳайати мазкур ба ватани худ мерасанд. Киштии Фрам низ баъд аз се сол боз мегардад. Нансен ва ҳамроҳони ӯ ҳарчанд ба қутби шимол нарасида буданд, лекин таҳқиқоти ӯ ва ҳамроҳонаш ҷиҳати расидан ба қутби шимол заминаро барои ҳайатҳои баъдӣ фароҳам оварданд.

Баъд аз Нансен дигар сайёҳон қутби шимолро ҳадаф қарор дода, ба сайри таҳқиқӣ мебароянд, вале муваффақ намегарданд. Роберт Пири (Robert Piri) сайёҳи ботачрибаи амрикоӣ соли 1909 бо ҳайати 25-нафараи худ аз замини Грант наздикии Гренландия ба ҷониби қутби шимол ҳаракат мекунад. Дар роҳ баъзе ҳамроҳонаш аз ӯ чудо шуда, пас мегарданд. Ниҳоят, Пири бо як зангӣ ва чор эскимос (номи қавме, ки дар минтақаи шимол мезистанд) шашуми апрел ба қутб мерасанд. “Пири дар қутб қариб 30 соат истода, иттилооти заруриро (сабт) карда, байрақи Амрикоро ба болои ях барафрошт. Таърихи сайёҳати шуҳратноки худро кӯтоҳтар навишта, ба даруни шишае андохта, дар миёни яхпораҳо монда рафт. Дар вақти бозгашт ҳама вақт ҳаво нағз буд. Баъд аз 53 рӯз аз қутб 742 км роҳ рафта, муваффақона ба замини Грант бозгашт кард. Баъдан маълум шуд, ки

Пири қадре саҳв карда, нуқтаеро, ки аз қутби ҳақиқӣ якчанд километр ба тарафе истода буд, қутб гуфта доништа буд, вале ин саҳв хизмати вайро ҳеҷ як камхизмат намекунад” [3, с. 87].

Баъдҳо ба қутби шимол сайёҳатҳои ҳавоӣ шурӯъ мешаванд. Амундсенд (Amundsen), ки соли 1911 ба қутби ҷанубӣ расида буд, пас аз ду рӯз ба як ҳавопаймое, ки номаш Норвегия ва сарнишини он Нобиле (Nobile)-и итолиявӣ буд, нишаста озими қутби шимол мегарданд. Баъд аз чанд соати парвоз ва дучори буронҳои ҳавоӣ ин ҳайат ба Аляска фуруд меояд. Соли 1926 парвозгари амрикоӣ Берд (Berd) низ ба болои ин қутб парвоз карда, тақрибан баъд аз 15 соат фуруд меояд. Гарчанде дар ин ду саёҳат маблағи зиёд харҷ шуда бошад ҳам, аммо ин сайёҳатҳо натиҷаҳои хуби илмӣ ба бор наовардаанд. Тобистони соли 1928 Нобиле дуҷумбора дар болои қутби шимол парвоз мекунад, лекин ҳангоми бозгашт ба иллати пайдо шудани бурони ҳавоӣ, дучори ҳалокат мешавад. Дар пайи наҷоти онҳо чандин ҳайатҳои баҳрию ҳавоӣ ба ҷустуҷӯ мебароянд. Аз ҷумла Амундсен ҳам тариқи экспедитсияи ҳавоӣ равона мегардад. Дар ин ҷустуҷӯ ҳайатҳои баҳрию ҳавоии ҳукумати Шӯравӣ низ иштироки фаъол доштаанд. “Дар охир Красин ном киштии яхбури Шӯравӣ бештарин одамҳои Нобилеро наҷот дод, лекин Амундсен дар миёнаҳои баҳри қутбӣ бедарак шудааст. Ба ин сурат мақсади аввалӣ, ки дар байни Аврупо ва Амрико алоқаи наздиктари ҳавоиро муқаррар кардан буд, ба вучуд омад” [3, с. 90].

Ҷуноне ки маълум мешавад, дар тӯли таърих барои фаъолият, рушду нумӯ ва пешрафти соҳаи сайёҳӣ, сайёҳони зиёди баҳрӣ, кӯҳнавардон ва ҳавонавардон экспедитсияҳои гуногуни илмию ҷустуҷӯӣ ташкил намуда, дар ин самт заҳмату машаққатҳои бисёр кашидаву кашфиёту таҳқиқотҳои илмӣ анҷом додаанд. Тайи солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи туризму сайёҳӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ намуда, ҷиҳати рушду тавсеаи он чорабиниҳои зиёдеро роҳандозӣ мекунад, аз ҷумла то кунун экспедитсияҳои сайёҳӣ аз минтақаи манзараҳои мухталифу дилрабои он дидан мекунанд. “Бо мақсади ба ҷараёни ҷаҳонии туризми байналмилалӣ шомил намудани Тоҷикистон, аз соли 2008 масъулини соҳаи туризм дар намоишгоҳҳои калонтарини сатҳи ҷаҳонӣ, ки дар шаҳрҳои Берлин, Токио, Лондон ва Москва баргузор мегарданд, иштирок ва муаррифӣ менамоянд. Дар натиҷа имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонии туристӣ ҳамчун кишвари дорои 4 пайраҳаи Шохроҳи абрешим эътироф гардидааст.

Дар ин давра бо мақсади тарғибу ташвиқи сиёсати Ҳукумати кишвар оид ба истифодаи самараноки захираҳои об аз соли 2009 дар доираи Барномаи «Об барои ҳаёт» ҳамасола экспедитсияи байналмилалӣ барои фатҳи қуллаҳои «Исмоили Сомонӣ» ва «Озодӣ» ташкил ва баргузор мегардад. Дар экспедитсия кӯҳнавардон аз давлатҳои мухталифи ҷаҳон, аз қабиле Франция, Испания, Шветсия, Венгрия, Булғористон, Литва, Украина, Россия ва дигар кишварҳо фаёлона ширкат меварзанд” [4].

Ҳоло бошад дар натиҷаи вусъату такомул, соҳаи сайёҳӣ ба навъҳо ҷудо шудааст. Дар Ҷумҳурии мо бинобар, мавҷуд будани табиати зебо, кӯҳҳои сарбафалак, обҳои мусаффо, набототи ҳайвоноти

нодир, умуман имкониятҳои сайру сайёҳӣ навъҳои афзалиятбахши онро низ муайян намудаанд. «Дар Тоҷикистон мавзёҳои вучуддоранд, ки ҳанӯз ҷанголи саноат ва панҷаи тамаддунҳои муосир ба онҳо нарасида, сокиву оромии кӯҳсорону водихо ба тану рӯҳи кас ҳаловат баҳшида, ғизои аз лиҳози экологӣ тоза нерӯи нав ато мекунад. Бо ибораи дигар, Тоҷикистон барои мардуми шаҳришину аз давугеҷи харрӯзаӣ ҳаёти пурталотум хасташуда, беҳтарин мавзеи медитатсия, оромсозӣ, дубора баҳудӣ, нерӯгирӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти мавҷудияти инфрасохторҳо кас метавонад зимни сафар ба Тоҷикистон чор фасли солро назорра кунад. Дар ҳоле ки дар мавзёҳои ҷанубии кишвар ҳаво дар тобистон 40 дараҷа гарм аст, дар ин вақт дар қисмҳои шарқии кишвар барфу борон ва ҳавои сард ҳукмрон мебошад. Кӯҳнавардӣ, шикор, варзиш аз ҷумлаи имконоти кишвар дар самти туризм ба ҳисоб меравад. Дахҳо гармчашма ва мавзёҳои табобатӣ, осоишгоҳҳо ва санаторияҳо имрӯзҳо имкондоранд, дар баробари сайёҳони ватанӣ, сайёҳони хориҷиро низ қабул ва дар бартаарафсозии бухронҳои рӯҳӣ ва дигар амрози пуст дар асоси маводҳои табиӣ пешниҳодҳои ҷолиб намоянд. Бо назардошти гуфтаҳои боло, сатҳи кунунии инфрасохторҳо, ҳамчунин вобаста ба хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ ва фарҳангии кишвар намудҳои зерини соҳаи туризм, ҳамчун афзалиятнок арзёбӣ мегарданд:

- туризми табобатӣ, санаторию курортӣ ва истироҳатӣ;
- кӯҳнавардӣ, туризми варзишӣ кӯҳӣ ва экологӣ;
- туризми таърихӣ омӯзишӣ ва этнографӣ;
- рафтинг (қаикронӣ дар дарёҳои кӯҳӣ);
- варзиши лижатозии кӯҳӣ;
- шикори туристии хориҷӣ.

Назарсанҷиҳои сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки аз ҷониби туристони аврупоӣ бештар афзалият ба навъҳои туризми экологӣ, кӯҳӣ варзишӣ ва таърихӣ фарҳангӣ дода мешавад. Айни ҳол дар бозори туристии мамлакат зиёда аз 140 адад ширкатҳои туристӣ фаъолияти худро тибқи таъбу завқи сайёҳон ба роҳ мондаанд» [5].

Албатта, ин пешрафту дастовардҳо дар соҳаи туризму сайёҳӣ боз ҳам густариш меёбанд ва метавон гуфт, ки соҳаи мазкур дар ғани гардонидани иқтисодиёти кишвар, рафтӯо, дӯстию бародарии халқҳои гуногуни олам, шиносоии таъриху тамаддун ва фарҳанги миллатҳои нақши бориз хоҳад гузошт. Аммо онҳое, ки дар раванди рушду нуму ва такомули ин соҳа хизмат кардаву захираҳои кашуда, ҳатто ҷони худро қурбон кардаанд, ҳаргиз аз лавҳаи хотираи таърих фаромӯш нахоҳанд шуд.

Адабиёт

1. Бектемиров, (тартибдиҳанда). Ҷуғрофияи ибтидоӣ, қисми I (география, выпуск I-й) / мутарҷим Н. Эркаев. – Тошканд-Сталинобод, 1930. – 42 с.
2. Венкстерн, Н. Ғарқ шудани киштии жонетта (Гибель жанетты). / мутарҷим Ирфон. – Тошканд-Сталинобод, 1930. – 68 с.
3. Кафтор, С. Муҳимтарин саёҳатҳои ҷуғрофӣ ва кашфиёт чи гуна ба вучуд омадаанд. Кашфиёти бузург, ёд гирифтани бахрҳо, укёнусҳо ва саёҳати

кутбҳо, чилди I (Великие открытия, изучения морей и океанов, путешествия к полюсам) / мутарҷим Х. Абдуҳоликзода. – Тошканд-Сталинобод, 1930. – 98 с.

4. Сайёҳӣ дар Тоҷикистон // <https://tg.wikipedia.org/wiki/>.

5. Тоҷикистон барои қабули сайёҳони олмонӣ омодааст // <http://www.botschaft-tadschikistan.de/tadschikisch/sayohi.html/>

Пиров С.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС В ЭКСПЕДИЦИОННЫЙ ТУРИЗМ

Статья отражает тему путешествий и туризма, в ней отражены старания, стремления и пути преодоления трудностей и невзгод некоторых знаменитых путешественников мира, таких, как Х. Колумб, Ф. Кук, Ф. Магеллан, Ф. Нансен, Р. Пири, Р. Скот, Э. Шелктон, Р. Амундсен и других, основанных на действительных событиях и, направленных на открытие и изучение некоторых неизвестных частей света. Автор освещает причины возникновения путешествий, к которым относятся: увеличение населения, стремление к улучшению жизни и ознакомление с близ лежащими землями, что и являлось интересом для возникновения туризма. Попутно в путешествиях путники для улучшения своего уровня жизни и получения прибыли занимались куплей продажей, т.е. коммерцией. Однако ввиду непредвиденных обстоятельств они с помощью мореплавателей стали искать морские пути. Для этих туристических поездок и путешествий по морю нужны были хорошие корабли, все необходимое для путешествия и морские карты, чтобы во время путешествия они не познали трудностей и чтобы вернулись живыми и здоровыми на родину. Однако не всегда как планировалось, так все и заканчивалось. В статье приводятся примеры тех путешествий, в которых отдельные путешественники и составы экспедиций отклонялись от намеченных планов и целей, и встречались с трудностями на своем пути. Эти случайные незапланированные отклонения в путешествиях стали причиной изучений и открытий неведомых и неизвестных земель, которые привели к новым исследованиям и дальнейшего развития туризма в этих краях. Из числа тех, кто был в поиске новых открытий и отправлялся в путешествие на север была команда корабля «Жанетта». Состав корабля во главе с капитаном Делонгом, в составе 33 человека команды, отправились в путешествие с целью исследования и поиска новых открытий отплыли из Сан-Франциско на север, но после двух лет путешествий и после спасения корабля от льдов, корабль «Жанетта» в конечном счёте корабль погибает. В кратком изложении помещена печальная информация о гибели судна Жанетта и тяжелое положение ее экипажа, направлявшегося на Северный полюс, но так и не достигшей своей цели.

Ключевые слова: путешествие, путешественник, состав команды корабля, Делонг, экспедиция, мореплаватель, судно, открытие, северный полюс.

Pirov S.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE TOURISM EXCURSION

The article discusses the theme of travel and tourism, it reflects the efforts, aspirations and ways of overcoming the difficulties and hardships of some famous travelers of the world, such as H. Columbus, F. Cook, F. Magellan, F. Nansen, R. Peary, R. Scott, E. Shelkton, R. Amundsen and others, based on real events and aimed at the discovery and study of some unknown parts of the

world. The author highlights the reasons for the emergence of travel, which include: population growth, the desire to improve life and familiarization with nearby lands, which was of interest for the emergence of tourism. Along the way, travelers in order to improve their standard of living and make a profit were engaged in buying and selling, i.e. commerce. They established ways of commerce and trade in the regions and cities of the lands they knew where they could go and return. However, due to unforeseen circumstances, with the help of sailors, they began to look for sea routes. For these tourist trips and sea voyages, good ships were needed, everything necessary for traveling and sea charts, so that during the trip tourists would not experience difficulties and lose their way, and that they should return alive and healthy to their homeland. However, it was not always as planned, so it all ended. The article provides examples of those trips in which individual travelers and expedition personnel deviated from their intended plans and goals, and encountered difficulties along the way. These random unplanned deviations in travels have led to studies and discoveries of unknown and unknown lands before them, which led to new research and further development of tourism in these parts. Of those who were in search of new discoveries and went on a journey to the north was the composition of the ship "Jeanette". The staff of the ship, headed by Captain DeLong, a man of great experience and 33 people of travelers with them, sailed north from San Francisco to research and search for new discoveries, but after two years of traveling it encountered to a northern eternal ice, in the result the ship "Jeanette" was crushed and all its passengers were died. The summary contains sad information about the death of the ship Janet and the difficult situation of her crew, heading to the North Pole, but has not reached their goal.

Keywords: tourism, traveler, trip, personnel, expedition, navigator, ship, discovery, pole.

ТДУ 37точик+008+001(092)+792 точик+782 точик

Давлатов Ф.

ВИЖАГИҲОИ ҲУНАРИ НАҚШОФАРИНИИ ТУҲФА ФОЗИЛОВА

Тухфа Фозилова яке аз ҳунармандони машҳуру маҳбуби халқи тоҷик ва қавму миллатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ маҳсуб меёбад. Ин бонуи саропо ҳунару истеъдод бо унвони Ҳунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ сазовор гаштааст.

Мақола перомуни ҳаёт ва фаъолияти ибратомӯзу ифтихорбарангези ин ҳунарманд таълиф шудааст. Муаллифи мақола талош варзидааст, ки ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти эҷодии ин бонуи ҳунарро мавриди назар гиришро баррасӣ қарор диҳад ва ба ин васила вижагиҳои ҳунари ӯро дар офаридани нақшҳои ҷолибу мондагор дар сахнаи театр ва кинои тоҷик муайян намояд, ҳамчунин перомуни фаъолияти сарояндагии ӯ хулосабарорӣ кунад.

Дар интиҳои мақола хидмати арзандаи Тухфа Фозилова дар рушди санъату ҳунари тоҷик ва арҷ гузоштан ба хидматҳои ӯ, аз сӯйи Ҳукумати Тоҷикистон, арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: ҳунар, ҳунарманд, нақш, нақшофарӣ, нақши асосӣ, сахна, филм, маҳорат, образ, кино, театр, суруд, мусиқӣ, овоз, истеъдод.

Дар ҳама давру замон, ҳунар бо ҷозибавӣ эҳсосбарангезу андешапарвари хеш дар боло бурдани маърифати башар ва пешрафти ҷомеаҳои инсонӣ нақши барозандаву арзишманд доштааст. Агар ба дидаи таҳқиқ ба саҳфаҳои таърихи инсоният назар афканем, ба хубӣ метавон дарёфт, ки аҳли ҳунару назар бо эҷодкориву эҷозофаринии хеш тавонистаанд бо эҳсоси ошиқона назар афкандан ба одаму олам ва самимона дӯст доштани зиндагиро дар зехну дили инсонҳо бедор кунанд. Агар ҳунар набуд, эҷоду эҷоз аз сӯйи аҳли завқу дил набуд, зиндагӣ рангу орое надошт, сафое надошт. Ва аслан идомати ҳастиро танҳо бо эҷоду эҷозии аҳли завқу ҳунар метавон тасаввур кард.

Нафаре аз аҳли завқу ҳунар Ҳунарпешаи халқи Иттиҳоди Шӯравӣ Тухфа Фозилова аст, ки 25 апрели соли 1917 дар шаҳри Тошканд по ба арсаи ҳастӣ ниҳодааст. Зодгоҳи модар ва ниёғони модариаш шаҳри Конибодом будааст. Чехраи падарро дар ёд надорад. Ҳанӯз ду сол дошт, ки падараш аз олам раҳти сафар барбааст. Пас аз марги падар, модари Тухфа Фозилова бо ҷаҳор фарзанди хеш ба диёри аҷдоиаш – Конибодом бармегардад.

Даврони кӯдакии Т. Фозилова дар ҳамин макон сипарӣ шудааст. Тавре аз хотираҳои худӣ ӯ ва таълифоти аҳли илму ҳунар перомуни қору рӯзгораш бармеояд, оилаи онҳо дар он солҳо, ки нав Ҳукумати Шӯравӣ барқарор мешуд, чун дигар оилаҳо зиндагии саҳту сангин доштаанд. Аммо ҳеҷ кадоме аз аҳли ин хонавода аз зиндагӣ дилсард

набуд. Ҳама фарзандон мисли модарашон санъатдӯст буданд ва зиндагии орому осудаву сурурангез доштанд. Т. Фозилова, пас аз гузашти солҳо, он рӯзгорро ба хотир оварда навиштааст:

– «Модарам аҷоиб як зане буд. Вай барои ҳамаи мо намунаи ибрат буд. Ҳамеша меҳрубону зиндадил. Сарфи назар аз муҳтоҷию зиндагии сахтамон, ҳаргиз навмед намешуд, ба ҳар гуна маҳрумият мардонавор тоқат мекард.

Модарам дар Конибодом аввалин тоҷикзане буд, ки соли 1924 фаранҷӣ партофта, ба сафи партияи коммунистӣ даромад ва муборизи фаъоли Ҳокимияти Советӣ гардид. Ин иқдоми часуруна буд дар он солҳо.

Алоқамандии ҳаёти ман ба санъат ба туфайли модарам буд ва дар ин соҳа ба ҳар чӣ ноил шудаам, як умр аз вай миннатдорам» [3, с.10].

Т. Фозилова – ин ҳунарпешаи беназиру нотақрор, ки бо ҳунари овозхонӣ ва нақшофаринӣ дар сахнаи ҳунар шуҳрату овозаи беандоза дошт, ҳанӯз аз даврони хурдсолӣ меҳри ҳунарпеша шуданро дар дил мепарварид. Ҳафт-ҳаштсола буд, ки дар мактаб-интернати шаҳри Конибодом дар маҳфили хаваскорон дутор менавохт, суруд мехонд ва дар ҳавои созу суруд мерақсид. Дар хона низ лаҳзае бидуни рақсу суруд худрову зиндагиро тасаввур карда наметавонист. Аҳли оила ба ӯ халал намерасониданд, балки баръакс, дар сурудхонӣ ӯро ҳамовозӣ мекарданду бо ӯ мерақсиданд.

Иштирок дар маҳфили хаваскорони мактаб-интернат ба Тухфаи хурдсол имкон дод, ки навохтани чанд намуд асбоби мусиқиро ёд гирад, озодона суруд хонад, рақсад ва бо ҳунарнамоии хеш хотири устодону ҳамсабаконро болида дорад. Табиист, ки атрофиён ба ҳунараш арҷ мегузоштанд ва ӯро эҳтиром мекарданд. Сазовори ҳурмату эҳтироми мардум шудан, дар ин синну сол, барояш хушбахтӣ буд. Ҳанӯз 13 сол дошт, ки дар сахнаи театри халқии ш. Конибодом нақш меофарид.

Дар муддати хеле кутоҳ овозаи ҳунарнамоӣ ва сахнаоронии Тухфаи 15-сола ба Тошканд мерасад ва соли 1932 ӯро ба Театри драмавии шаҳри Тошканд даъват мекунад. Дар Тошканд муддате аз устоди санъати театри Ҳалима Носирова, ки он замон шуҳратёр буд, дарси маҳорат меомӯзад ва аз баъзе нозукиҳои нақшофаринӣ дар сахна огоҳии бештар пайдо мекунад. Вакте Ҳалима Носирова дармеёбад, ки ин духтараки зебову дидадаро истеъдоди худодод дорад ва ба хотири сайқал додани ҳунари хеш, пайваста дар талошу тақоӣ, тасмим мегирад, ки ӯро ба сахнаи Театри драммавӣ - мусиқии ба номи Свердлов барорад.

Тухфа Фозилова тӯли 2 сол дар ин боргоҳи ҳунар дар намоишномаҳои «Фарҳоди Ширин», «Лайли ва Мачнун», «Ҳалима» нақшҳои асосиро мебозад ва шуҳрату эътибораш миёни хосу ом ва дилбохтагонии ҳунари воло бамаротиб боло меравад. Дар интиҳои соли 1933 ба шаҳри Конибодом бармегардад ва аз он ҷо ба Хучанд меравад. Дар Хучанд низ бо ҳунари нотақрори хеш зуд дар дили мардум маъво мегирад.

Ҳамзамон бо таъсиси нахустин Театри мусиқии тоҷик Тухфа Фозиловаро, дар радифи ҳунармандоне варзида, ба пойтахти Тоҷики-

стон – шаҳри Сталинобод (ҳоло Душанбе) даъват мекунад. Ӯ бо ташвиқу раҳнамоии драматургу ходими театр Саидсултон Саидмуродов ҳамроҳи раққос Ғаффор Валаматзода, мутрибон Шариф Бобокалонов, Насимҷон Пулодов ва Зиёдулло Шахидӣ, актёр Ҳомид Саидахмадов, ки аз театрҳои Ленинобод (ҳоло Хучанд) ва Самарқанду Бухоро даъват шуда буданд, дар театри навтаъсис фаъолияти хунарии ҳешро идома медиҳад.

Дар он айём, агарчи осон набуд, аҳли театр тез-тез ба сафарҳои хунари мебароманд ва ба воситаи намоишномаҳои ҷолибу дидани, суруду рақсҳои дилангез хотири мардумро шод менамуданд, соҳти нав ва навгониҳои ҳаёти ҷомеаро ташвиқу тарғиб мекарданд. Тавре Низом Нурҷонов зикр мекунад: «Фозилова, дере нагузашта, дар сахнаи тоҷик чун рамзи назокати шоирона шинохта шуд, аз чехраи ӯ ҳамеша як қувваи муассири дилрабо, нерӯи ҷаззобу нафис, лутфу навозиш, нармии рӯҳ хувайдо буд. Қиёфаи хоси такрорнашавандаи ӯ тарзи ҳаракат, овози нарму форам, тобишҳои хушоҳанги нутқ, намуди нурафшон, озодагии ҳайратангез, либоси зебо ва шинам, рафтору кирдори бозарофат, – ин ҳама бо як дилкашии басо мулоим зоҳир мешуд ва тамошобинонро мафтунӣ хусни ӯ мегардонид.

...Вориди мусиқӣ гардидани хунаrpеша низ тухфаи табиат аст. Ӯ қувваи сомеаи хуб ва хотираи аълои азхудкунии мусиқӣ дошт» [2, с. 240].

Нахустин намоише, ки Театри драмаи мусиқии тоҷик рӯи сахна овард, мазҳакаи мусиқии У. Ҳоҷибеков «Оршин мол олан» буд. Дар ин намоишнома яке аз нақшҳои асосӣ – нақши Гулҷехраро Тухфа Фозилова бозидааст. Азбаски рӯи сахна овардани мазҳакаи «Оршин мол олан» дар театри тоҷик таҷрибаи нахустин буд, муваффақияти зиёд пайдо накард. Аммо офаридани нақши асосӣ барои Т. Фозилова тақдир шуд ба сӯи муваффақиятҳо дар олами хунар. «Сарфи назар аз камбудиву нуқсонаш, бозии ин рол барои Т. Фозилова сабақи хубе гардид. Вай ба моҳияти театру сахна, ки образи бадеӣ ба вучуд оварданро тақозо дошт, сарфаҳм мерафтагӣ шуд. Фаҳмид, ки фақат матнро аз ёд кардан кифоя набудааст, балки ғояи асосии асарро қушода тавонистан, онро пурра то ба тамошобин расонидан зарур будааст» [3, с. 10].

Рӯи сахна омадани намоишномаи Г. Зафарӣ, таҳти унвони «Ҳалима», дари шуҳрату комёбро ба рӯи Т. Фозилова боз кард. Дар ин намоишнома низ нақши асосӣ – «Ҳалима» насиби ӯ гашт. Ҳангоми иҷрои ин нақш хунаrpеша вориди образ шуд, дигар ӯ хунаrpешаи сахнаи театр набуд, балки Ҳалимаи ҳақиқӣ дар сахнаи зиндагӣ буд. Ҳалимаи офаридаи ӯ ончунон таъсирбарангез буд, ки тамошобинро ба ҳаяҷон меовард ва баробари худ мегирёнду механдонд. Пас аз иҷрои ин нақш Т. Фозилова дар олами хунар маъруфу машҳур шуд. «Дилрабоии санъати хунаrpеша дар тарзи одӣ ва табиӣ ҳаракат, дар ҷалб карда тавонистан, дар самимият ва эҳсоси наҷиб, дар санъаткории фиртии вай низ пай бурда мешуд. Самимият, ҳақиқатро нозук ҳис намудан хоси сахна аст» [2, с. 240].

Тухфа Фозиловаро бештар овози чарангосии гӯшнавозаш машхӯр карда буд. Овози ӯ дар фазои сахна чун навои дилангези ҳазордастон танинандоз мегашт. Ҷону дили тамошобинро оромишу осоиш мебахшид. Овози вай, ки аз лаҳзаҳои аввал диққати тамошобинро ба худ ҷалб карда буд, акнун пурқувваттар гардида, тобишҳои нав пайдо карда буд. Дар айни замон Фозилова чунон қобилияти актёрие пайдо мекард, ки минбаъд бо машхуртарин устодони сахнаи тоҷик дар як саф ҷой гирифт. Дар он солҳо истеъдоди ӯ шукуфаи тозае буд.

Т. Фозилова аз як намоиш то намоиши дигар пеш мерафт, ҳунараш сайқал меёфт, маҳораташ баландтар мешуд. Офаридани нақши «Гулъизор» дар драмаи мусиқии «Восеъ», ки драматург Ғ. Абдулло ва бастакор С. Баласанян эҷод карда буданд, Т. Фозиловаро беш аз пеш ҳамчун ҳунарпешаи камназир машхур кард. Ба ин минвол ӯ дар офаридани нақшҳои нав ба нав, ки мураккабтар аз нақшҳои пешин буданд, комёб мешуд. Беҳтарин нақше, ки дар сахнаи Театри мусиқии тоҷик офарид, ба гуфти худ ҳунарпеша, нақши «Гулсара» аз драмаи драматургони ўзбек К. Яшин ва М. Муҳаммадов буд, ки тарҷумааш ба забони тоҷикӣ ба қалами М. Аминзода ва М. Саидов тааллуқ дорад. Перомунӣ ин нақш ӯ чунин гуфтааст: «Охир, ҳар он чиро, ки ман орзуи бозиданастро доштам, дар ин рол мавҷуд буд. Дар рӯ ба рӯи ман як нафар ҳамзамонам меистод, ки ба муқобили бадиву зӯрварӣ сар нафуровардааст. Ин ҷо рӯҳи ранҷидаи инсон буд, ки дастгирӣ наёфтааст, балки ишқи покаш таҳқир дидааст. Қаҳрамони ман боист бо марги худ озодӣ ва тантанай ишқро ифода мекард» [3, с. 20].

Вақте Театри мусиқӣ намоиши мусиқии дупардагиро таҳти унвони «Лола», дар таҳияи режиссёр С. Саидмуродов, рӯи сахна овард, барои офаридани нақши асосӣ, ки бригадир Қумрӣ буд, аз байни ҳунарпешагони зиёд Т. Фозиловаро интихоб карданд. Қаҳрамони ӯ – Қумрӣ аз қаҳрамонҳои пешинааш ба кулӣ фарқ дошт. Қумрӣ дар замони дигар қору рӯзгор дошт ва аз банди бардагиву беҳуқуқӣ раҳо буд, озодонаву бидуни тарсу ҳарос аз касе ғаъолият мекард. Қумрии офаридаи Тухфа Фозилова аз сӯи мухлисон на танҳо дар Тоҷикистон истиқболи гарму самимӣ ёфт, балки дар Даҳаи адабиёту санъати тоҷик дар Москва сазовори таҳсину офарин шуд. Соли 1941 газетаи «Известия» дар бораи баргузор шудани Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик мавод нашр карда, ҳунарнамоии Тухфа Фозиловаро мавриди таърифу тавсиф қарор дода, аз ҷумла чунин навишт: «Тухфа Фозилова нақши Қумриро аъло бозӣ кард. Артистка овози маҳини фораи дошта, бо мусиқӣ нағз ҷӯр мешавад».

Ба таъбири Ню Нурҷонов Т. Фозилова «нахустин ҳунарпешаи хуби драмаи мусиқавӣ ба шумор меравад». Воқеан ӯро бештар ҳунари бамаврид истифода карда тавонистани суруду мусиқии дилангезу таъсирбахш ҳангоми иҷрои нақш дар намоишномаҳо маъруфу машхур карда буд. Ӯ суруду мусиқиро бо образ чунон устодона пайванд мезад, ки рӯҳияи таъсирбахшии қаҳрамонаш даҳҳо маротиба меафзуд. Ин ҳунар, ин маҳорату истеъдодро худованд гӯё танҳо ба ӯ сазовор дониста буд.

«Ҳамаи қаҳрамонони Фозилова дар драмаҳои мусиқавӣ маъшуқанду бо нерӯи чараёни ҳаёти инсон зиндаанд. Ишқ онҳоро сӯйи олами зебой, озодӣ, ҳатто часорат мебарад. Умқи эҳсосоти онон бо масъалаҳои бузурги ҳаёти вобаста аст. Хунарпеша тавассути иҷрои чунин нақшҳо дар сахнаи тоҷик анъанави лирикиро ба вучуд оварду онро бо рангуборҳои басо нарм, хурушонии самимӣ пур карда тавонист. Лиризм Тухфа Фозилова некбинона буд ва он дар опера ҳам тобишҳои шоирона пайдо кард» [2, с. 242].

Солҳои фаъолияти Т. Фозиловаро дар Театри мусиқии тоҷик метавон солҳои гул кардану баргу бор овардани ниҳоли орзуҳои ҷавонӣ, солҳои оғози парвозҳои баланд дар фазои ормонҳои наҷиб ва ситораи тобнок шудани ӯ дар фазои хунар номид. «Ба сахна гузошта шудани «Лола» гӯё як навъ ҳалқаи восилае буд, ки эҷодиёти Тухфа Фозиловаро бо нахустин операи милли мепайваст. Фозилова, ки нисбат ба худ хеле серталаб буд, нағз мефаҳмид, ки дар жанри барояш нави опера чӣ мушкилиҳое ӯро нигаронанд. Аммо вай ҳаргиз аз меҳнат наметарсид, балки меҳнат барояш дилхушиёе буд. Ба зами хунароҳои зиёдаш вай қобилияти махсуси диққатҷалбкунандагӣ дошт. Ӯ атрофиёнашро ба иродаи худ тобеъ намуда, водор карда метавонист, ки ба истиқболи чизи нав раванд. Тухфа Фозиловаро метавон аввалин сарояндаи опера номид» [3, с. 17-18].

Санъати опера, ки то соли 1937 барои мардуми тоҷик бегона буд, писанду мақбули тамошобин намудани намоишномаҳои ин намуди санъат ба осонӣ муяссар намешуд. Агарчи то соли 1941 театри «Опера ва балет»-и имрӯзаро Театри мусиқии Тоҷикистон ном мебарданд, нахустин асарҳои операвӣ соли 1937 рӯйи сахнаи ин театр омадаанд. Дар таҳия, рӯйи сахна овардан ва манзури тамошобинон намудани асарҳои операвӣ Р. А. Корох, ки он айём саррежиссёрии театро бар дӯш дошт, сахми босазо гузоштааст. Корохро баъди хатми Институти давлатии санъати театрии ба номи А. В. Луначарский ба Тоҷикистон даъват карда буданд. Ин ҷавони соҳибтаҳассус ва аз санъати театри хуб огоҳ тавонист дар муддати хеле кӯтоҳ касбияти аҳли хунари театро боло барад ва ҳаводорони санъати операро афзун гардонад.

Т. Фозилова дар рафи саррежисёр Р. А. Корох, драматург ва режиссёр С. Саидмуродов, дирижёр А. Камолов, сарояндагон А. Мулоқандов, Ҳ. Аҳмадов, Р. Ғолибова, А. Бобоева, хунарпешагони соҳаи рақс Ғ. Валаматзода, М. Файзиева, С. Хоҷаева, А. Азимова, О. Исомова, А. Исҳоқова, У. Рабимов аз нахустин поягузори санъати операвӣ тоҷик маҳсуб мешавад. Ӯ, ки суҳанро, суруд мусиқиро хуб дарк мекард ва ҳангоми иҷрои нақш аз хунарнамоии худ лаззат мебард, жанри нави санъати театри – операро низ тавонист дар худ ҳазм кунад. Аз ин лиҳоз, дере нагузашта, ҳамчун ситораи дурахшони санъати опера ном баровард ва хунарпешаи маҳбуи дилбохтагони ин наъми нави санъат гашт. Дар нақшҳои, ки ӯ меофарид тамошобин сохтакориро ҳаргиз ҳис намекард. Рафтору гуфтор, сурудхониву рақсиданҳояш ҳама табиӣ буданд. Бурди Т. Фозилова дар он буд, ки ҳангоми офаридани нақш, ҳеҷ гоҳ ба сохтакорӣ роҳ наметод. «Ӯ ба туфайли меҳнатдӯстию пуртоқатиаш дар як муддати кӯтоҳ чунон натиҷаҳои дилхоҳе ба даст овард, ки танҳо ба каси аз дилу чон ба касби худ додасуда,

ошиқи ҳақиқии санъат муяссар мегардиду бас... Ҳар бегоҳ ба сахна, ба хизмати тамошобинон мебаромад ва ба чизи ношинос, ба жанри нави санъат – опера одат кунонидани тамошобин ҳам яке аз вазифаҳои Тухфа Фозилова буд» [3, с. 20].

Офаридани нақши Гулӯзор дар драмаи мусиқии Ғанӣ Абдулло «Восеъ» ва дар операи миллии тоҷик "Шӯриши Восеъ" – либретои Мирзо Турсунзода ва Абдусалом Дехотӣ сарнавишти Т. Фозиловаро ҳам дар сахнаи зиндагӣ ва ҳам дар сахнаи ҳунар дигар кард. Ҳини намоиши драмаи Ғанӣ Абдулло «Восеъ» муаллиме бо номи Собир Орифӣ аз миёни тамошобинон ба Т. Фозилова ошиқ мешавад ва дере нагузашта, онҳо бо ҳам издивоҷ мекунанд. Ҳосили ин издивоҷ ягона писарашон Мурод Орифист, ки бо номи Марат Орипов дар олами ҳунар машҳур аст.

Нахустнамоши нахустопераи миллии тоҷик «Шӯриши Восеъ», ки 16-уми октябри соли 1939 манзури тамошобинон гашт, башорат аз рушди мусиқии касбии тоҷик меод. Пас аз намоиши операи «Шӯриши Восеъ» Т. Фозилова сазовори унвони Ҳунарпешаи шоистаи ҶШС Тоҷикистон мешавад ва аз он пас ӯро «Тухфаи тақдири миллат» ва «Маликаи сахнаи ҳунар» меномиданд. Дигар ӯ ҳунарпешаи саршинос буд, ӯро ҳам дар пойтахт мешинохтанд, ҳунарашро меписандиданд, дар дигар ғӯшаву канори Тоҷикистон сурудхояшро ғӯш мекарданд, садои ғӯшнавозу дилангезашро дӯст медоштанд.

Дар нахустин даҳаи адаб ва ҳунари тоҷик, ки баҳори соли 1941 дар шаҳри Москва баргузор гашт, Т. Фозилова ширкат варзид ва дар операҳои «Шӯриши Восеъ» ва «Коваи Оҳангар» чехраҳои асосӣ: Гулӯзор ва Нӯшофаринро офарид. Дар намоиши мусиқии «Лола» суруд хонд ва бо симои чаззобу овози хушу сахнаоронии ба худ хос тамошобинони русро мафтун кард.

Т. Фозилова на танҳо дар сахнаи ҳунар, балки дар зиндагӣ низ инсон буд бемонанду нотакрор, дорои хислатҳои ҳамидаи инсонӣ. Зиндагии зебову афсонавие дошт ин бонуи ҳунар. Мутаассифона, бо аланага задани оташи Ҷанги Бузурги Ватанӣ зиндагии зебову рӯёии ӯ аз ҳам фуру рехт. Ҳамсараш – Собир Орифов чун ҳазорон фидоӣни Ватан ихтиёрӣ ба ҷанг рафт ва ҷанде нагузашта, дар яке аз муҳорибаҳои зидди фашизм ҷавонмардона ҷаҳонро падруд гуфт.

Дигар ҳам бори гарони зиндагӣ бар дӯши Т. Фозилова афтод. Мусаллам аст, ки фаъолият дар театр, ҳамзамон бо тарбияи фарзанд ва ба сомон расонидани корҳои хонавода, барои як нафар зани ҷавон душвар буд. Вале ӯ ин ҳам душвориҳоро ба умеди ояндаи пурсаодат мардонавор пушти сар мекард. Ончунон саргарми қору фаъолият буд, ки ҳатто бештари вақт хасташавиро эҳсос намекард.

Дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ Т. Фозилова барои сарбозон дар сангарҳо суруд мехонд, ҳунарнамоӣ мекард ва ба ин васила шӯълаи умеди пирӯзиро дар дилҳо меафрӯхт. Он айём чехраҳои Нурхон (аз драмаи мусиқии «Нурхон»-и Комил Яшин), Зухро (аз драмаи «Тоҳир ва Зухро»-и Чайковский), ки Т. Фозилова офарида буд, писанди дилу хоҳири тамошобинон гардида буданд.

Ҳамкориву ҳамнишинӣ ва ошноиву унс бо шахсиятҳои бузург аз аҳли завқу назар ба мисли Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзодаву Бокӣ

Раҳмизода, Муҳаммадҷон Қосимову Гурминҷ Завқибеков ва дигарон барои Тухфа Фозилова саодати бузург буд ва ҳамкорӣ бо ӯ ин бузургонро низ хуш меомад. Ҳарфҳои пур аз меҳру муҳаббати устод Турсунзода, Асли Бурҳонов, Низом Нурҷонов, Мустай Карим ва дигаронро дар тавсифи Т. Фозилова наметавон бидуни эҳсоси ҳаяҷон кироат кард. Устод Турсунзода пас аз нахустнамоиши операи «Тоҳир ва Зухро» гуфтааст: «Тухфаҳон, дар қиёфаи Шумо Зухрои ҳақиқӣ, Зухрои соҳибҷамоли зиндадил, Зухрои дар муҳаббату садоқат ягонаи замонаро дидам. Салламно, ба ҳунари волои шумо».

Соли 1949, вақте ки Т. Фозилова ба Театри академии драмаи Тоҷикистон ба номи Лоҳутӣ омад, ӯ дигар гули сари сабади аҳли ҳунар буд. Барои ӯ чойи ифтихору сарафрозӣ буд, ки дар ин даргоҳи ҳунар якҷо бо устодони санъати театрӣ, ба мисли М. Қосимов, А. Бурҳонов, С. Тӯйбоева, Ҳ. Раҳматуллоев, Г. Бақоева, З. Дӯстматов, С. Бақоева ҳунарнамоӣ мекунад. Роҳбари театр ва дигар устодони санъат, бавижа коргардон Мителман ба ӯ нақшҳои асосиро пешниҳод мекарданд. Ӯ аз меҳрубониву лутфу самимияти эшон рӯҳи илҳомӣ тоза мегирифт ва нақши қаҳрамонро самимиву табиӣ меофарид. Нахустин нақши офаридааш дар ин даргоҳи ҳунар нақши Гулӣ аз намоишномаи «Алишер Навоӣ» буд, ки ҳам аз сӯйи аҳли ҳунар ва ҳам аз ҷониби ҳаводорону дилбохтагони санъати драма хуш пазируфта шуд ва баҳои баланд гирифт. «Баҳусус, сурудҳои бар ашъори шоир эҷоднамудаи композитор З. Шаҳидӣ, ки коргардон Е. И. Мителман дар намоишнома махсус ба хоҳири овози форам ва ҳунари сарояндагии Тухфаи чавон истифода карда буд, бо назокати ҳосу маҳорати баланд иҷро намуд ва таҳсину офарини бинандагони сершуморро сазовор гардид» [1, с. 211].

Т. Фозилова пас аз ин дар аксар намоишномаҳое, ки рӯйи сахна меомаданд, нақшҳои асосиро меофарид ва ҳама нақшҳои офаридааш табииву мондагор буданд. Яке аз чунин нақшҳо нақши Маҳтоб дар драмаи Ҷалол Иқромӣ «Духтари ноком» аст, ки дар асоси ҳикояе аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ таҳия шудааст. Драма аз зиндагии талху тақдири бади Маҳтоб ном духтар, ки падараш мутаваллии мазори хоҷа Убон буд, ҳикоят мекунад. Маҳтоби офаридаи Т. Фозилова ҷаззобу таъсирбахш ва мутаассиркунанда аст. «Қаҳрамони ҳунарпеша зери бори ғам сарашро ба замин ҳам намуда, мешинад ё ғарқи китобхонӣ мешавад, ё худ андуҳу алам ва гиряву ғамашро дар сурудҳои ҳазин ифода мекунад. Ягона маҳраи рози ӯ ва ёри дилнавозаш хизматгордухтари сарсафт Ситора аст, ки вайро монанди хоҳараш дӯст меорад».

Суруд тасаллоӣ дили беқарори қаҳрамони Фозилова аст. Шеърӣ Зебунисо «Ба ҳоли зори харобам тамоми шаб имшаб, Зи дида ашқравон шамъ дар лаган месӯхт» дар иҷрои хушнавои Тухфаҳон ҳасрати адонашавандаи духтари аламдидаро ифода мекунад» [2, с. 247].

Т. Фозилова, пас аз нақши Маҳтоб, дар сахнаи Театри академии драмаи Тоҷикистон ба номи Лоҳутӣ нақшҳои зиёде дигаре дар намоишномаҳои гуногун офаридааст. Табиист, ки ҳамзамон бо камол ёфтани ҳунарпеша донишу малака ва маҳорати нақшофаринии ӯ низ боло меравад ва камол меёбад. Аммо ин Тухфаи қисмат насиби на ҳама

хунарпешагон ва аҳли эҷод мегардад. Хушбахтона, Т. Фозилова аз ин инъоми сарнавишт бенасиб набуд. Симоҳои пас аз 50-солагии офаридааш, воқеан, бо рафтору гуфтор, афкору андеша ва фаҳму эҳсос камолёфта буданд. Дар солҳои 1950-1960 театр барои мардуми кишвар даргоҳи муқаддас, азизу дӯстдоштани ба ҳисоб мерафт ва ҳаводорону дилбохтагони зиёд дошт, ки яқояки аҳли хунарро мешинохтанд, ба хунарашон арҷ мегузоштанд ва эҳтиромашонро ба ҷо меаварданд. Дар ин миён Т. Фозилова имтиёзи бештар дошт.

«Хунарпеша дар давраи баркамолӣ шакли чиддии пайкарсозӣ (пластикӣ), пурмазмунии ҳар як ҳаракат ва рафтори қаҳрамонро ба даст овард, ба ботину феълро атвори қаҳрамонаш амиқтар фуру рафт. ... Дар онҳо (дар симоҳои офаридааш Д.Ф.) хунарпешаро тарзи тафаккур, олами ҳиссиёт, тобишу чилваҳои он, орзуҳои ниҳонии қаҳрамонон, ҳолати ботинию зоҳирӣ, шикасту рехти рӯҳияи онон ҳавасманд намуданд. Ӯ феълро хӯи ин хел қаҳрамонҳояшро торафт мукамалтар падида оварда, инкишофи тадриҷии хислатҳои онҳоро нишон дод. Дар санъати Фозилова мутамарказияти ботинӣ, ниҳояти худдорию чиддият пайдо шуд. Хунарпеша аз доираи нақли ҳаёт ва аҳволи як қаҳрамон хориҷ гардида, ба дараҷаи чамъбасту камолоти ҳамаҷонибаи бадеӣ расид» [2, с. 252-253].

Т. Фозилова ҳам дар намоишномаҳои драматургони тоҷик ва ҳам дар асарҳои сахнавии қавму миллатҳои дигари олам нақш офаридааст. Қаҳрамонҳояш хоҳ тоҷик бошанду хоҳ рус, хоҳ ўзбеку хоҳ гурҷӣ, хоҳ англису хоҳ қавми дигар, ба ҷуз он ки зоҳиран худро ба онҳо монанд мекард, метавонист ҷаҳони ботинии онҳоро бо робита ба урфу одат ва таъриху тамаддуни миллиашон бозтоб кунад ва дар ҳар намоишнома дар назари тамошобин ба ҳайси намояндаи яке аз миллатҳои дунё чилвагар шавад. Нақшҳои модари Нодирӣ дар «Ду ошиқу як дилбар»-и Бердзенишвилли, Гуноботӣ дар «Қурбонӣ»-и Р. Тақур, Кручинина дар «Гунаҳгори бегуноҳ»-и Островский, Танҳобегим дар «Шаби гирифтани моҳ»-и М. Карим, Гонерил дар «Шоҳ Лир»-и Шекспир, Хонум Милфорд дар «Макр ва муҳаббат»-и Шиллер, Гертруда дар «Модарандар»-и О. Балзак аз ҳамин радифанд.

Яке аз нақшҳои, ки дар хотири тамошобинон то ба имрӯз нақш бастааст, нақши Кручинина дар драмаи А. Н. Островский таҳти унвони «Гунаҳгори бегуноҳ» аст. Дар ин намоишнома Т. Фозилова нақши хунарпешаро иҷро мекунад, хунарпешае, ки истеъдоди худодод ва маҳорати баланди хунарварӣ дорад, вале ӯ хушбахт нест. Ӯ зани фарзандгумкарда аст. Чашм ба роҳи писари бедаракшудааш дарундарун месӯзад. Аммо ғамашро ба дигарон бор кардани нест. Кручинина ҳам дар сахна ва ҳам дар зиндагӣ зани аз ҳар ҷиҳат пешрафта аст. Бо ҳамкорон ва дигар атрофиён муносибати самимона дорад. Аз дигарон мулоқотҳояш бо қаҳрамонҳои дигари намоишнома, аз қабили Незнамов, Шиага, Галчиха, Муров ва дигарон хувайдост, ки онҳо аз ӯ дарси зиндагиву одамгарӣ меомӯзанд. Рафтору гуфтори нек ва дигар сифатҳои ҳамидаи ӯ ба онҳо бетаъсир намоёнад. Бавижа, таъсири ӯ ба Незнамов, (нақши Незнамовро Маҳмадҷон Воҳидов офаридааст Д.Ф.), равшан аён аст. Дар ҷараёни намоиш ҳастии Кручининаро бе-

ихтиёр меҳру муҳаббати модарона нисбат ба Незнамов фаро мегирад, ки бесабаб нест. Зеро дар фарҷоми намоишнома қаҳрамон писарашро меёбад ва маълум мешавад, ки ҳамон Незнамов писари ӯ будааст.

Накшҳои дигари дар сахна афаридаи Т. Фозилова Ситора дар «Ситора»-и Чалол Икромӣ, Танҳобегим дар «Шаби гирифтани моҳ»-и Мустай Карим, Бону дар «Рӯдакӣ»-и Сотим Улуғзода ва ғайра низ писанди дилу хоҳири тамошобинон гашта буданд. Ҳунарпеша дар намоишномаҳои театри ва филмҳои ҳунари беш аз 80 нақш афаридааст, ки ҳама ҷолибу дидани ва мондагоранд. Ӯ дар олами ҳунар мақоми сазовори худро дарёфт ва ин мақомро то охир ҳифз кард.

Т. Фозилова дар рушди санъати театриву мусиқӣ ва опера сахми босазое гузоштааст, ки дар ин бобат аҳли илму адабу ҳунар, бавижа пажӯҳишгарони соҳаи санъат, аз ҷумла Н. Нурҷонов, Л. Ҳасанова, А. Зубайдӣ ва дигарон зиёд навиштаанд. Аммо оид ба нақшҳои афаридааш дар кинои тоҷик, танҳо дар мавридҳои алоҳида ёдрас шудаанд.

Дар рушди кинои тоҷик низ сахми Т. Фозилова кам нест. Ӯ дар кинои тоҷик нақшҳои зиёде наафаридааст, вале чанд нақши афаридааш ҷолибу таъсирбахш рӯи навор омадаанд, ки имрӯз ҳам писанди ҳаводорони ин намуди санъат ҳастанд. Аз ҷумла қаҳрамонҳои афаридаи ӯ дар филмҳои «Дохунда», «Тӯфон дар фазои Осиё», «Абӯалӣ ибни Сино», «Зумрад»-ро ҳаводорони санъати кино он замон ҳақиқатпазиранд ва имрӯз низ ин филмҳо муҳлисони зиёд доранд.

Қаҳрамонҳои Т. Фозиловаро дар навори кино наметавон бидуни ҳаяҷону эҳсоси баланд тамошо кард, зеро ҳамаҷониби афаридаи ин ҳунарпешаи нотаҷриба, воқеан табиӣ ва муассиркунандаанд.

Дар филми ҳунарии «Зумрад», ки соли 1962 аз сӯи таҳиягар А. Раҳимов рӯи навор омадааст, Т. Фозилова нақши модари Зумрадро бисёр ҷолибу дидани афаридааст, модареро афаридааст, ки зиндагиаш мактаби ибратомӯз барои дигарон аст. Модари афаридаи ӯ дорони ҳақиқати ҳақиқати инсонӣ ва саршор аз самимияту лутфу меҳрубонии тоҷиконаи зан-модар аст. Саҳнаи духтари раҳгумзадаашро истиқбол намудани модар басо таъсирбахшу ҳаяҷонангез аст.

Дар филми «Абӯалӣ ибни Сино» Марат Орипов нақши ибни Синоро афаридааст Т. Фозилова нақши модари ӯро.

Мавриди зикр аст, маҳз бо раҳнамунии модар Марат Орипов ҳунарро пешаи худ интихоб кард, дар ин ҷода қадамҳои устувор гузошт ва оқибат ба қуллаи мурод расид. Филмҳои «Қисмати шоир» ва «Абӯалӣ ибни Сино» ӯро машҳур кардаанд.

Дар филми «Қисмати шоир» қиёфаи Рӯдакии ҷавонро афарид, ки ин нақш дар озмуни байналмиллалӣ синамои кишварҳои Осиё ва Африқо сазовори мукофоти аввал ва шоҳҷоизаи «Уқоби тиллоӣ» (Қоҳира 1960) гардид.

Пас аз баргузорию дуҷумин Даҳаи адаб ва ҳунари тоҷик дар Маскав (соли 1957), барои Т. Фозилова беҳтарин рӯзҳои зиндагӣ оғоз ёфт. Барои сахми арзанда гузоштан дар рушду равнақи ҳунари шӯравӣ ӯ ба унвони Ҳунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гардид ва домони фаъолияти ҳунарияш боз ҳам густурдатар шуд.

Нақшҳои ҷолибу мондагоре офарид, ки саҳифаҳои таърихи хунари тоҷикро имрӯз ҳам зебу фар мебахшанд.

Т. Фозилова дар хунари сарояндагӣ низ маҳорати фавқулода дошт. Дар сароидани сурудҳои классикӣ ва таронаҳои халқӣ аз миёни хунармандон касе ба ӯ баробар шуда наметавонист. Таронаҳои халқии «Чашмони сиёҳ», «Қачмақач», «Ёри масчоҳӣ», «Алла», «Гулпарӣ», «Шоҳдухтар», «Сари кӯҳи баланд», «Себак», «Хубон», «Гулумой», «Усмаш намехом», суруди ўзбекии «Ўргулай» ва амсоли инҳоро, ки ӯ сароидааст, имрӯз ҳам барои ҳаводорони созу суруд писанду дӯстдоштанианд. Ин ҳама таронаҳо, ки аз ҳанҷараи Т. Фозилова садо додаанд, дар асоси дубайтиву рубоӣҳои халқӣ таҳия шуда, имрӯз аз ҷониби дигар сарояндагони сурудҳои халқиву эстрадӣ иҷро карда мешаванд. Агарчи ин дубайтиву рубоӣҳоро халқ эҷод кардааст, онҳо аз вазни «арӯз» берун нестанд ва вазнашон барои офаридани суруд созгор аст. Яъне, оҳанги суруд аз вазни матни он бармеояд. Сурудҳои мардумии тоҷик ҳанӯз дар даврони қадим эҷод шудаву бо ҳамон зарбу оҳанг аз насл ба насл гузашта, то замони мо омада расидаанд. Аммо, бо гузашти айём, матни баъзе аз ин сурудҳо тағйир ёфтаанд. Мавзӯву мундариҷаашон, вобаста ба дигаргуниҳои даври замон, дигар шудаанд.

Чанд суруде, ки матнашон аз шоирони классикӣ муосири тоҷик асту мусиқии ин сурудҳоро бастакорони тоҷик, дар асоси оҳангҳои халқӣ офаридаанд, дар иҷрои Т. Фозилова дар сатҳи баланд, гӯшнавозу мутаассиркунанда садо додаанд. Сурудҳои «Чашмони ҷодӯ» (шеърӣ Амирӣ), «Хуммор шуд» (шеърӣ Пайрав Сулаймонӣ), «Мепарварам» (шеърӣ Аминҷон Шукӯҳӣ) аз ҳамин зумраанд, ки дар захираи тиллоии Радиои Тоҷикистон маҳфуз мебошанд. Ин сурудҳо имрӯз низ вирди забони мардуманд ва аз ҷониби хунарпешагони касбӣ дар рӯзҳои ҷашн ва дигар маъракаву чорабиниҳои сатҳи баланд сароида мешаванд. Аммо ҳаводорони суруду мусиқӣ, то кунун, шунидани ин сурудҳоро бештар бо садои Т. Фозилова меписанданду дӯст медоранд. Сурудҳои халқии «Усмаш намехом» (такмили М. Муравин), «Берун биё» (такмили С. Баласанян), «Дар кӯҳу дар дашт», (такмили И. Рогалский), ки Т. Фозилова бо ҳамовозии оркестри соҳҳои миллӣ сурудааст, имрӯз ҳам шуниданиву мафтункунандаанд.

Т. Фозилова дар омӯхтани «Шашмақом» низ шавқу рағбати беандоза дошт. Мусиқии «Шашмақом»-ро, ки баму зерӣ ҷаҳон ва ҷаҳони тоҷикон дар он ниҳон аст, бо тамоми ҳастӣ дӯст медошт, барои омӯхтани он ва оғаҳои бештар пайдо кардан аз розу сози пурэҷозии ин мусиқии оламگیر ҳамвора дар талошу тақобӯ буд. Сурудҳои «Соқиномаи наво», «Савти ушшоқ», «Талқини савти ушшоқ», «Дугоҳ», «Ушшоқи Самарқанд», «Танавор», «Синахурӯш», ки дар жанри «Шашмақом», ки бо лаҳни Т. Фозилова садо додаанд, хотирмону мондагоранд.

Рӯзгори ибратомӯзу ифтихорбарангези Т. Фозилова зимистони соли 1984 сар омад. Чун то вопасин нафас бонӯе буд баландназар ва аз баландҳои олами ҳаёлу андеша ба зиндагиву ҷаҳон назар меафканд ва мақома баланду шоиста дар ҷомеа дошт, пас аз он, ки дилаш аз тапиш бозмонд ва зиндагиро падруд гуфт дар баландии яке аз гӯшаҳои

биҳиштосои Душанбе – оромгоҳи Лучоб абадан манзил гирифт. Имрӯз мазораш зиёратгоҳи аҳли завқу дил ва хунару назар аст.

Хидматҳои бузурги Т. Фозилова дар рушду тараққии хунару фарҳанги тоҷик ҳанӯз дар замони зиндагиаш мавриди қадрдониву арҷгузорӣ қарор гирифтаанд. Ӯ сазовори унвони олии Ҳунарпешаи халқии Иттиҳоди Шӯравӣ (1957), Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1977) гардида, бо орденҳои Ленин, Дӯстии халқҳо, медалу ифтихорномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Шӯравӣ мукофотонида шудааст. Театри драмаи мусиқии Конибодом имрӯз номи Тухфа Фазиловаро дорад.

Ҷои таассуф аст, ки на ҳама мероси гаронбаҳои хунарии ин ҳунарпешаи овозадор ва беназиру нотакрор боқӣ мондаву то ба имрӯз расидааст. Вале ҳамон қисмати андаке, ки ӯ аз мероси хунарии худ ба мо имрӯзиён ва наслҳои фардо ба ёдгор гузоштааст, мондагору бебаҳост.

Адабиёт

1. Зубайдӣ, А. Мусиқии тоҷик дар даврони истиқлол. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 304 с.
2. Нурҷонов, Н. Мактаби актёрии тоҷик. – Душанбе, 2011. – 496 с.
3. Ҳасанова, Л. Тухфа Фозилова. – Душанбе: Ирфон.– 1976. – 88 с.

Давлатов Ф.

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ТУХФЫ ФОЗИЛОВОЙ

Тухфа Фозилова является одной из самых известных и популярных актрис таджикского народа и народов бывшего Советского Союза. Она достигла больших высот мастерства и как блестящая, и талантливая актриса была удостоена звания Народной артистки Советского Союза и Государственной премии Республики Таджикистан имени Абуабдулло Рудаки.

Эта статья посвящена разностороннему творчеству замечательной и неповторимой актрисы таджикского театра и кино, певице Т. Фозиловой. Автор статьи исследует различные аспекты творческой деятельности Т. Фозиловой и тем самым определяет особенности её творчества в таджикском театре и кино, а также освещает её творческую музыкальную деятельность.

В заключении статьи, автор отмечает достойный вклад Т. Фозиловой в развитие таджикского искусства и культуры и её заслуги перед Родиной, отмеченные правительственными наградами.

Ключевые слова: актриса, искусство, творчество, кино, театр, сцена, фильм, мастерство, образ, песня, музыка, голос, талант.

Davlatov F.

FEATURES OF CREATING IMAGES OF TUHFA FOZILOVA IN THE THEATRE SCENES

Tuhfa Fozilova is one of the most famous and popular actresses of the Tajik people and is loved by other peoples of the former Soviet Union. She reached great heights of skill and as a eminent and experienced actress was awarded the title of People's Artist of the Soviet Union and the State Prize of the Republic of Tajikistan named after Abuabdullo Rudaki.

This article is devoted to the versatile creativity of the wonderful and unique actress of the Tajik theater and cinema, and as a singer. The author of the article explores various aspects of the creative activity of Tuhfa Fozilova and thereby determines the features of her work filled with interesting and brilliant roles in the Tajik theater and cinema, and also writes about her musical activities.

At the end of the article, are described the worthy contribution of Tuhfa Fozilova to the development of Tajik art and culture and her services to the country, which are awarded by the Government of the Republic.

Keywords: Tuhfa Fozilova, Tajik, actress, art, creativity, cinema, theater, stage, film, image, song, music, talent.

ТДУ 37 тоҷик+008+78 тоҷик+782/785

Аттоев Ш.

МУТРИБИ ЧИРАДАСТИ ОҶАНҶОИ ШАШМАҚОМ

Артисти хизматнишондодаи Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон Мирзоқурбон Солиев яке аз симоҳои барҷастаи санъати тоҷик дар асри ХХ мебошад, ки бо ҳунари хунёгарии хеш, тарғиби оҷанҷои Шашмақоми оламишумул буда, ҳамчун саррофи гавҳаришнос дурдонаҳои мероси гаронбаҳои мусиқии халқамонро як умр андӯхтаву ба дигарон омӯзондааст. Мавсуф бо иҷрои мусиқии мардумӣ ва классикии тоҷик қалби ҳазорон мухлисонро тасхир намуда, дар рушди ҳунари навозандагиву сарояндагии шогирдонаи саҳми нишонрас гузоштааст. Сабки хос, интиҳои оҷанҷои дилошӯб гувоҳи ҳунарманди асил будани ин мутриб мебошанд. Аз ин ҷост, ки тавачҷуҳи муҳаққиқони соҳаи санъат ба маҳорати ҳунарвариш ӯ бештар гардид. Дар ин мақола зимни таҳлили эҷодиёти Мирзоқурбон Солиев нақши ӯ дар рушди санъати халқи тоҷик ва Осиеи Миёна нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Мирзоқурбон Солиев, Шашмақом, ҳунарманд, санъат, мусиқӣ, суруд, оҷанҷ, фарҳанг, мутриб, гижаск.

Исфара диёри бостонӣ ва ҳунарофар мебошад, ки барҳақ гӯшаи афсонавии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Ҷар касе ки боре аз табиати зебо, пазироии гарми сокинони он баҳраманд мешавад, бо рӯҳу таъби болида боз орзуи дидани ин сарзаминро мекунад. Фарзандонаш ҳамеша азму талош меварзанд, ки диёрашон боз ҳам ободу зеботар

гардад. Тӯли ҳазорсолаҳост, ки аз табиати афсунгари ин водии ҳамешабахор мардум ба вачд меомаданду ҳар мусофир орзуи дидани онро мекард.

Солҳои тӯлонӣ мероси пурмоя ва гаронқадри ниёғони бозаковат ва ҳунарманди тоҷик Шашмақом дар Исфара эътибори хоса дорад. Ба шарофати ҳунари волои ромишгари мумтоз, вориси сазовори устодони шуҳратёр Зебопарию Умарҳофиз, Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон шодравон Мирзоқурбон Солиев дар ҳавзаи ҳунарии Исфара бо сабки тоза пайдо гардид, ки баъдтар бо номи сабки Исфара маъруф гардид.

Мутриби мақомдон М. Солиев яке аз донишмандони ин мусиқии куҳан буда, ҷиҳати пешрафту тавсияи Шашмақом, санъати бебаҳои ниёгон ва тарбияи шогирдони зиёде саҳм гирифтааст. Ин марди ҳунарпарвар аз табори ҳунармандони номӣ буда, нозуқиҳои мусиқии суннатиро аз овони хурдсолӣ ба бар кардааст. Мирзои хурдсол, ки дар синни сесолағӣ аз падару модар ятим монда буд, дар партави муҳаббатӣ модаркалонаш ба воя расид. Маҳз тарбияи ҳамин модаркалони фарҳангдӯшташ буд, ки Мирзоқурбон ба мусиқии суннатӣ меҳр пайдо карда, бо оҳангҳои Шашмақом ошно гардид. Мусиқии Шашмақом дунёи бекарони савту навоҳост, ки онро аҷдодони мо дар тӯли асрҳои офарида, садҳо ҳунармандони асил бо илҳами саршор сайқал додаанд.

Тавре оҳангсози тоҷик Ф. Шаҳобов нигоштааст: «Ба Шашмақом 300 оҳангу таронаҳои марғуби классикӣ дохил мешаванд. Шашмақом аз мақомҳои Рост, Наво, Бузург, Дугоҳ, Сегоҳ ва Ироқ иборат аст, ки ҳар кадоми онҳо дорои савту навои ба худ хос мебошанд» [5, с.12].

Ин гуфтаҳо аз он далолат медиҳад, ки Мирзоқурбон аз овони кӯдакӣ ба гӯш кардани оҳангҳои Шашмақом майлу рағбати зиёд дошт. Бо гузашти айём ӯ зинаи ибтидоии санъати мусиқиро аз тағоҳояш омӯхта, пайваста меҳост аз мусиқии ҳунарманди машҳури Исфара – Қори Носир баҳравар гардад. Ӯ маҳорати беандозаи ҳунарварӣ дошт ва дар чойхонаи хеш бо мутрибону ҳофизони Исфара пайваста машқ мекард. Аз ин хотир, тағои Мирзоқурбон ӯро низ ҳамроҳи худ ба чунин машқҳо мебард ва ҷавонону наврасон дар гӯшае нишаста мусиқии суннатиро бо тавачҷуҳи беандоза мешуниданд. Ба ҳаракатҳои дасти Қори Носир ҳангоми навозиши тор диққат дода, аз он лаззат мебарданд.

Пас аз гузашти муддати начандон зиёд Мирзоқурбон имкон пайдо мекунад, ки дар сози мусиқии ғижак ба машқ пардозад. Ӯ тӯли чанд сол аз устоди худ Қори Носир, ки дар Осиеи Марказӣ маълуми машҳур буд, сиру асрори мусиқии ниёгон, аз ҷумла Шашмақомро меомӯзад. Вай ба ғайр аз ғижакнавозӣ, инчунин дар навохтани сози дутор низ маҳорати баланди касбӣ нишон медиҳад. Махсусан, нисбати жанрҳои дигари санъат ба мусиқии классикии Шашмақом аҳамияти бештар зоҳир намудааст, зеро Шашмақом ҳамчун санъати бузурги асили тоҷик мебошад, ки сабку услуби махсус дорад.

М. Солиев аз зумраи ҳунармандоне мебошад, ки дар рушду такомилу мусиқии Шашмақом саҳми босазо гузоштаанд. Чуноне ки аз таҳқиқот маълум гардид, мавсуф дар тамоми чорабинҳои ҳукумати ноҳиявию ҷумҳуриявӣ иштирок карда, бо ҳунари навозандагии хеш таъби ҳаводорони санъати мусиқии тоҷикро болида мегардондааст.

Маҳз дастгириву ҷонибдории ҳукумат буд, ки Мирзоқурбон ба авҷи волои санъати навозандагӣ ва мусиқии Шашмақом расида, обрӯю эътибор пайдо намояд.

Бинобар гуфтаи куҳансолон дар шаҳри Исфара мардум Сайри гули лола, Меҳргон ва Наврӯз барин чашнхоро истикбол менамуданд, ки дар таҷлили ин идҳои бошукӯҳ М. Солиев бо навозиши асбобҳои мусиқӣ ва суруду таронаҳои марғуб ҳаводорони санъати тоҷикро шод мегардонид. Ин гуна концертҳои идона боис гардидааст, ки мутриби беҳамто бо созу навоҳои дилангезаш ба дили шунавандагон бештар ҷой гирад.

Соли 1933 бо ташаббуси муаллими курси маҳви бесаводӣ Иброҳимҷон Норматов ва шуъбаи маорифи халқи ноҳия дар Исфара театри комсомолӣ ташкил карда шуд. Мирзоқурбони 21-сола, ки дар курси маҳви бесаводӣ таҳсил менамуд, аввалин шуда ба театри комсомолӣ ба ҳайси мутриби ғижакнавоз дохил шуда, ғаъолият бурд. Соли 1937 театри Исфара мақоми давлатӣ гирифт. Дар он зиёда аз 40 нафар санъаткорон ғаъолият менамуданд. Дар ин театр намоишномаҳои «Калтакдорони сурх», «Дохунда» ва «Аршин мол олон» ба сахна гузошта шудаанд. Мирзоқурбон ҳамчун мутриби ин намоишномаҳо дар хотири тамошобинон боқӣ мондааст, ки имрузҳо калонсолони Исфара дар ин бора ёдовар мешаванд.

Соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз гашт ва бисёр санъаткорон, ҳофизон ба ҷабҳа рафтанд. Аз 40 нафар аъзои театр 4 нафар монданд. Мирзоқурбони мутриб ва 3 ҳофизи дигар, Иброҳимҷон, Муҳаммадҷон ва Юсуфҷон. Комиссари ҳарбӣ, ки аз тоҷикони шаҳри Ўш буда, он вақт ба Исфара бо қори муҳимме омада буд, ин 4 нафарро барои хизмат расонданд ба мардуми ақибгоҳ ва меҳнаткашон нигоҳ медорад. Даре нагузашта ба дастаи ҷаҳорнафараи театр, Фотимаҳони ҳофиза ва Муродҷон Юлбарсови доирановоз, ки ба синни даҳсолагӣ нав расида буданд, ҳамроҳ карда мешаванд. Мирзои мутриб бо ҳайати театр ба сафарҳои ҳунари баромада, санъати худро ба меҳнаткашон пешкаш менамуд ва ба ин васила онро сайқал меод. Ба халқи азизаш, ки аз ҷанги хонумонсӯз ба танг омада буд, тавассути суруду мусиқӣ тасалли мебахшид.

Суннати таронасароӣ дар мусиқии тоҷикон аз замонҳои қадим маъмул буда, таърихи зиёда аз 1400-сола дорад ва имрӯз ба ҳайси яке аз жанрҳои машҳури мусиқии мардумӣ ва таҷассумгари услуби мардумии суруду оҳангҳои Шашмақом шинохта шудааст. «Шоҳаҳои дигари силсилаи аслии баҳши овози Шашмақом Наср – Талқин, Наср ва Уфар мебошанд, ки дар байни ҳар кадоми онҳо низ чандон тарона ҷойгир аст... Аз шоҳаҳои муҳими баҳши овози Шашмақом, яъне шоҳаи савуми силсилаи аслии баҳши овози Шашмақом аст, ки дар заминаи навъи пардаҳои фаръи (шуъба ва овоза) бунёд мегардад» [1, с. 49-50].

Дар барномаҳои консерти Мирзоқурбон ба ғайр аз сози ғижак бо дутор аз Шашмақом навоҳои «Наврӯзи аҷам», «Насри сегоҳ», «Мушкilotи дугоҳ», «Муҳаммаси ушшоқ», «Чапандози наво», «Талқини баъд», «Чоргоҳ», «Бобокча», «Нимҷӯпонӣ» ва якчанд суруду оҳангҳои халқӣ ва асарҳои худро иҷро намуда, мусиқии ниёгонро пешкаши тамошобинон мегардонид.

Баъди ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ Мирзоқурбон бо дастаи навозандагони театр дар бисёр шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон, водии Фарғона дар шаҳрҳои Қўқанд, Андиҷон, Намангон, Марғилон, Хучанд, Конибодом сафарҳои хунарӣ намуда, бо хунармандону овозхонҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон дӯстӣ пайдо менамояд ва ба хунари онҳо аз наздик ошно мегардад. М. Солиев дар чойхонаи «Лола»-и шаҳри Исфара, ки дар қойи чойхонаи кӯхнаи Қори Носир сохта шудааст, чойхоначигиро ба уҳда дошт.

Аз замони пеш чойхона барои мардуми тоҷик вазифаи маркази фарҳангиро иҷро мекард. Тамоми қорҳои ҷамъиятӣ, иду маросимҳо ва маҷлису машваратҳо, маҳфилҳои адабӣ ва ғайра бештар дар чойхонаҳо баргузор мегардид. Ҳатто фарҳанги чойхонадорӣ низ миёни тоҷикон маъмул аст.

«Чойхона қойи ҷамъиятиест барои истироҳат, ки аз самоворхона ва хонаи қойнӯши иборат аст. Дар гузашта қорвонсаройҳо ва дигар қойҳои ҷамъиятӣ вазифаи чойхонаро адо мекарданд. Чойхонаҳо дар Осиёи Миёна баъди маъмул гардидани қой ба вучуд омадаанд. Дар гузашта чойхонаҳо қойи ҷамъиҳои шоирону ровиён ва шабгузарони мусофирон буданд. Чойхонаҳои бо услуби миллӣ ороишфта, аз қабилҳои «Фароғат», «Роҳат», «Саодат», (Душанбе), «Панҷшанбе» (Хучанд), «Ором», «Ориён» «Сино», (Исфара), «Гули Сурх» (Истаравшан), «Дилқушо» (Бохтар)... сохта шудаанд» [4, с. 81].

Чойхонаи «Лола», ки таҳти сарвари Мирзоқурбон фаъолият дошт, аз қабилҳои ҷунин чойхонаҳо буд. Ҳофизону навозандагони халқии Исфара, меҳмонон аз Қўқанд, Фарғона ба наздаш меоманд. Чойхонаи Мирзо мисли театр овозадор гашта буд. Ҳатто дар водии Фарғона овоза шуда буд, ки дар Исфара чойхонаи Мирзоақо яке аз беҳтарин чойхонаҳо аст. Дар он муҳрибон, навозандагону овозхонон ҳар вақт ҷамъ омада, маҳфилҳои мусиқӣ ташкил мекунанд, ки баъзан дар театр ин қадар тамошобин ҷамъ намешавад. Чойхонаи Мирзо дар ҳақиқат ҳамин хел буд. Бисёр ҳофизону навозандагони ҷумҳурӣ, шоирону олимон, аз он ҷумла устодони бузурги назми муосири тоҷик М. Турсунзода, Б. Раҳимзода ба назди Мирзоқурбон рафтунда омад доштанд. Эшон аз суҳбаташ баҳра бардошта, аз санъаташ эҳсоси лаззат мекарданд, ба оҳангҳои иҷронамудааш баҳои баланд меоданд.

Ошноии устодонро бо Мирзоқурбон шогирдонии онҳо Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Гулруҳсор ва дигарон низ давом додаанд. Гулруҳсор навиштааст: «Шояд барои он ки Исфара кӯҳҳои баланд ва инсонҳои баланд дорад, шояд аз он, ки «Шашмақом»-и моро ин ҷо мефаҳманд ва дӯст медоранд ва шояд барои он, ки дар Исфара амаки Мирзоқурбон барин одамони начиб умр ба сар мебаранд ва эҷод мекунанд, шояд барои ҳаминҳо ва боз намедонам барои ҷӣ ман Исфара-ро дӯст медорам...» [1, с. 42].

Мирзоқурбони муҳриб дар пешрафти фаъолияти дастаҳои шаҳри бостонии Исфара саҳми босазое гузоштааст. Ё ганҷинаи бебаҳои халқ «Шашмақом»-ро ба шогирдону насли наврас омӯзондааст. Мавсуф набзи даври замони хуб мефаҳмид. Бинобар ин кӯшиш мекард, ки аз қорабиниҳои азими ноҳиявӣ вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ дар қанор набошад, ҳеч набошад дар қорабиниҳои фарҳангӣ аз дурдонаҳои «Шашмақом» оҳанг ё суруде садо диҳад. «Шашмақом мусиқии миллии

халқи тоҷик аз шоҳаҳои бузургу хурди гуногун бунёд гашта, дар давоми қарнҳои зиёде тақомул ва қомат афрохтааст. Шашмақом ҷузъи асосӣ ва барҷастатарини хазинаи мусиқии бойи тоҷикон буда, бо номи мусиқии классикӣ ё худ мусиқии касбии тоҷик дар олами илму ҳунар эътироф шудааст» [6, с. 9].

Таи ҳазор соли ташаккул ва инкишоф Шашмақом ба маънии тоҷаш дастраси тамоми доираҳои фарҳангии миллат қарор нагирифт, бештар дар марказҳои бузурги Мовароуннаҳр – Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва дигар шаҳрҳои қадим маъмул гардида буд. Шашмақом садои тамаддунҳои бузург аст. Дар мазмуни фарҳангҳои мусиқии олам ба монанди он падидаеро дастрас намудан ғайриимкон аст. Шашмақом воқеан ёдгории зиндаи тамаддунҳост ва дар мусиқии он рози дили ҳазорон донишмандони гузашта маъво гирифтааст.

Мирзоқурбон дар озмунҳои эҷодиёти халқ «Бӯстон-1», «Бӯстон-2» ва «Бӯстон-3», ки дар байни мардум шуҳрат дошт, чандин хаваскорони ҷавони Исфароро тайёр намуда, бо барномаҳои рангин пешкаши тамошобинон сохтааст. Имрӯзҳо ин шогирдон номи ўро бо некӣ ба забон мегиранд ва ҳамчун устоди Шашмақом ба ў эътирому сипос мегузоранд. Соли 1970 бо ташаббуси мудирӣ шуъбаи фарҳанг дар назди қасри маданияти шаҳри Исфара гурӯҳи мақомхонон ташкил карда шуд, ки устоди варзидаи Шашмақом М. Солиев роҳбари мусиқии он таъин гардид. Аз ҳунармандҳои гурӯҳи шашмақом-сароёни шаҳри Исфара дар озмунҳо меҳнаткашони шаҳру ноҳияҳои вилоят ва ҷумҳурӣ тавассути оинаи нилгун баҳравар гардида, ба ў дар ташвиқу тарғиби санъати тоҷик комёбиҳои беназир орзу мекарданд.

Соли 1979 бо ташаббуси Вазорати фарҳанг дар Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (ҳоло ДДФСТ), кафедраи мусиқии шарқ таҳти роҳбарии санъатшинос Аслиддин Низомов таъсис ёфт. Дар қатори устодону ҳунармандони мардумии Ҷумҳурии Тоҷикистон Барно Исҳоқова, Аличон Солиев, Боймуҳаммад Ниёзов устоди варзидаи мақом, мутриби беҳамто Мирзоқурбон Солиев низ ҳамчун омӯзгор муддате дар ин ҷо фаъолият намуда, ба шогирдон унсурҳои махсуси мактаби ҳунарварии хешро таълим додааст. Соли 1980 мутриби беҳамто барои ташвиқу тарғиби санъати халқии Шашмақом аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурӣ ба унвони фахрии «Артисти хизматнишондодаи Республикаи Советии Сотсиалисти Тоҷикистон сарфароз шудааст.

М. Солиев дар соҳаи санъат яке аз мутрибони шинохта ба ҳисоб рафта, бо навозиши асбобҳои мусиқии халқии тоҷик барои рушду тақомули санъати асили ниёгонамон хизматҳои шоён карда, дар пешрафти мероси гаронбаҳои санъати классикии Шашмақом саҳми босазо гузоштааст.

«Амаки Мирзоқурбон маълумоти қазой надоштанд. Аммо дар санъати мусиқӣ аз академик кам набуданд. Қалби тамоми аҳли деҳа, шаҳр ва ҷумҳуриро бо мусиқии миллиамон тасхир намудаанд. Ромишгари мумтоз, пири хирад, вориси сазовори устодони «Шашмақом» – Зебопарию Умарҳофиз, марди хоксору беғараз ва пурдон, устоди устодон, Ҳунарпешаи шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Мирзоқурбони Солеҳ соли 1992, 80-солагиашонро ҷашн гирифтанд. Ва баъд аз се соли он рӯзи фирӯз дар яке аз рӯзҳои сардтарини зимистони соли 1995 аз

қайди ҳаёт гузаштанд. Он рӯз гӯё тамоми аҳли мардуми Исфара ба ҳавлии хурдакаки амаки Мирзо чамъ омада, оҳҳои сард аз дили пурдард мебароварданд ва бо ашки ҳасрат ромишгари бузургро ба хок супориданд» [1, с. 43].

Устод Мирзоқурбон Солиев то лаҳзаҳои охирини ҳаёт дар ҳайъати дастаи мақомсароёни шаҳри Исфара, дар тарғиби мусиқии суннатӣ саҳм гузоштааст. Барномаи ансамбл зиёда аз 40 асари классикӣ, аз ҷумла навои «Чули Ироқ», «Соқиномаи савти калом бо уфар», «Наврӯзи аҷам», «Насри сеғох», «Мушкилоти дуғох», «Мухаммаси ушшок», «Қаландарӣ», «Гиряи як», «Насруллоӣ», «Дуғоҳи як», «Баёти ду», «Насри узол», «Ушшоқи Самарқанд» ва ғайраро дар бар мегирифт. Дар фонди тиллоии радио ва телевизиони тоҷик зиёда аз 20 суруду оҳангҳои иҷрокардаи ансамбли мақомсароёни шаҳри Исфара бо роҳбарии ин устои нотакрор маҳфуз мебошад.

Адабиёт

1. Абдурахмонов, М. Андалебони Маҷнунбед. – Исфара: Матбааи шаҳри Исфара, 1997. – 70 с.
2. Зубайдӣ, А. Мусиқии тоҷик дар даврони истиқлол: Маҷмӯаи мақолаҳо / зери назари Ш. Комилзода; муҳаррири илмӣ Ш. Ҳабибов. – Душанбе: Аржанг. – 2017. – 304 с.
3. Низомов, А. Таърих ва назарияи “Шашмақом”. – Душанбе: Ирфон. – 2003. – 334 с.
4. Турсунов, Н. Чойхона // Энциклопедияи советии тоҷик. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ 8. – Душанбе: Ховалинг-Ҷўяк. – 1988. – 592 с. Бо тасвирот, 10 ҷараҳи харита.
5. Шаҳобов, Ф. Осор ва пажӯҳиш. Дар 3 ҷилд. Баёзи Шашмақом. Нашри дуюм. – Душанбе: ЭР-граф. – 2011. – Ҷилди 1. – 288 с.
6. Шаҳобов, Ф. Осор ва пажӯҳиш, дар 3 ҷилд. Шихоби мусиқӣ: маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба устод Ф. Шаҳобов. Нашри дуюм. – Душанбе: ЭР-граф. – 2011. – Ҷилди 2. – 264 с.

Аттоев Ш.

ВЕЛИКИЙ ИСПОЛНИТЕЛЬ МЕЛОДИИ ШАШМАКОМА

Мирзоқурбон Салиев заслуженный артист Таджикской ССР, является одним из известных лиц в таджикском искусстве XX века. Он полностью освоил музыку всемирного наследия “Шашмақом”. Он как знаток своего дела изучил жемчужину драгоценного наследия музыки таджикского народа “Шашмақом” и обучал учеников. Устод М. Солиев внёс достойный вклад в подготовке учеников в искусстве пения и игры на музыкальных инструментах, исполнении народной и таджикской классической музыки. Его необычный стиль исполнения и выбор музыки свидетельствуют о его высоком таланте исполнителя традиционной музыки. Об этом свидетельствуют труды исследователей музыкального искусства, где отмечены его способности во владении музыкальными инструментами. Автор данной статьи, анализируя творчество Мирзоқурбона Салиева,

одновременно рассматривает его роль в развитии музыкального искусства таджикского народа и Средней Азии. В данной статье автор освещает вопросы творчества М. Солиева в трудах учёных, исследователей сферы искусства.

Ключевые слова: Мирзокурбон Салиев, Шашмаком, мастер, искусство, музыка, песня, мелодия, культура, музыкант, гиджак.

Attoev Sh.

PERFORMER OF THE MELODIES OF SHASHMAKOM

Mirzokurbon Soliev, Honored Artist of the Tajik Soviet Socialist Republic, is one of the famous persons in the Tajik art of the twentieth century. With his talent, he fully mastered the music of the world heritage “Shashmakom”. All his life, as an expert in his field, he studied the pearl of the precious heritage of music of the Tajik people and trained students. Ustod contributed to the development of his students in the art of singing and playing musical instruments, while performing folk and Tajik classical music he conquered a thousand hearts of his fans. His unusual style of performance and choice of music testify to his high art. Researchers of musical art write about this, paying attention to his ability to master musical instruments. The author of this article, analyzing the work of Mirzokurbon Saliev, simultaneously considers his role in the development of musical art of the Tajik people and Central Asia. In this article, the author highlighted the issues of creativity of this musician on the part of scientists, researchers in the field of art.

Keywords: Mirzokurbon Soliev, Shashmakom, Tajik, master, art, music, song, melody, culture, musician, *ghizhak*.

ТДУ 9 тоҷик+008+37тоҷик+792.5+69 тоҷик
Ошурмамадов В. М.

НАЗАРИ ИҶМОЛӢ БА ТАЪРИХИ САНЪАТИ РАҚС ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таърихи санъати рақси тоҷик, аз давраи асри санг то замони имрӯз дар асоси сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ баррасӣ гардидааст. Айни замон низ дар баъзе минтақаҳои Тоҷикистон дар сангҳо аксҳои қадимаи одамон бо ҳаракатҳои мавзун инъикос ёфтааст, ки ин нишонаи алоқамандии ҳаёти одамон бо рақс мебошад. Доир ба ин мавзӯ аз ҷониби олимони ва нависандагон таҳқиқотҳои алоҳида ва мақолаҳои илмиву оммавӣ ба қалам оварда шудааст. Дар давраҳои гуногуни таърихӣ рақс ҳамрадифи мусиқӣ будааст. Шакли рақсҳо ва навъҳои асбобҳои мусиқӣ дар бозёфтҳои археологӣ таърихӣ инъикос ёфтаанд. Шоирони давраи Сомониён дар ашъорашон оид ба баромади ҳофизон ва раққосон таҳти асбобҳои гуногуни мусиқӣ маълумот додаанд. Яке аз рақсҳои асрҳои миёна – “Рақси Мавлавия” бо унвони Самоъ бо номи Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ бештар маъруф шуда буд.

Рақси тоҷикӣ дар даврони аморати Бухоро рӯ ба таназзул овард, зеро намояндагони дин намегузоштанд, ки ин намуди санъат рушду нумӯъ кунад. Махсусан, намояндагони дин пурра рақси занҳоро мамнӯъ эълон карданд. Баъди инқилоби Октябр занон ба озодӣ баромаданд. Дар давраи Иттифоқи Советӣ барои такмил додани рақси миллии тоҷикӣ хореографҳо, балетмейстрҳо Александр Просенко, Арусак Исломов, Касьян Голейзовский аз Россия ба Тоҷикистон даъват шуданд. Раққосони машҳури тоҷик Ғ. Валаматзода ва А. Азимова дар тарбияи шогирдон раққосон ва балетмейстерҳо саҳм гузоштаанд. Муаллиф фаъолияти эҷодии машҳуртарин иҷрокунандагони рақси тоҷик, устодони рақси касбии саҳнавиро дар ансамблҳои рубобчизанон (ҳозира “Чаман”), “Лола”, “Зебо”, “Чаҳоноро”, “Гулрез”, “Рӯҳиона”, “Парасту”, “Базморо” таҳлилу арзёбӣ карда, раванди ташиаккул ва инкишофи репертуари ин ансамблҳо, вижагии рақсҳои халқӣ ва эстрадӣ ва ба саҳнагузорию намунаҳои онҳоро дар ин дастаҳои ҳунарии баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: рақс, санъат, мусиқӣ, таърих, балетмейстер, истеъдод, либос, ҳунар, композитсия, ансамбл.

Санъати рақс аз ибтидои асри санг (палеолит) ба вучуд омадааст. Рақс ифодакунандаи расму оини урфу одат буда, алоқамандии инсонро бо табиат инъикос менамояд. Он дар дилу чони инсоният тавлид ёфта рафтор, кирдор, ҳислат, эҳсосот ва лаёқати ӯро ба воситаи ҳаракат муайян менамояд. Қабिलाҳои қадим дар асри санг ба шикори ҳайвонот машғул буданд ва баъди ба даст овардани туъма хурсандӣ намуда ба таври худашон рақс мекарданд. Дар давраи зардуштиҳо одамон ба парастии худоҳои гуногун машғул буданд баъзеашон офтобу оташ, баъзеи дигар моҳро парастии мекарданд. Оташпарастон дар оташдонҳо гулхан меафрӯхтанд ва дар гирди он тоб хурда сурудҳои ва рақсу бозӣ мекарданд. Айни замон низ дар баъзе аз минтақаҳои Тоҷикистон нишонае аз ин маъбадҳо ба чашм мерасанд. Дар баъзе сангҳо аксҳои қадимаи одамон бо ҳаракатҳои мавзун инъикос ёфтааст, ки ин нишонаи рақсҳои давраи қадим мебошад.

Дар байни бозёфтҳои гуногуни дар Бохтар, Суғд, Хоразм ва ҳангоми ҳафриёти бостоншиносӣ дар Насои (ба таври дигар Парфавниса) Порти қадим (шимоли Хуросон, қисмати ғарбии наздики Ашхободи кунунӣ, асри II то санаи мо) ритонҳои аз устухонҳои фил сохташуда ёфт шудаанд, ки ҷолиби диққатанд. Дар рӯи ритон раққосҳои бараҳна, мутрибҳои либосашон дароз дар дастонашон доира ё барбат, навозандагон бо най ё сурнаи дукабата, мардҳои ниқобпӯши пояшон бузмонанд, пашмашон мисли сатирҳо сабзида коҳин ва коҳинаҳо, ки расму оине гузаронда истодаанд, писарбачаҳо, ҷавонон, пирон ва дигарон тасвир ёфтаанд [1, с 16].

Санъати рақс дар давлати юнонию бохтарӣ низ вучуд дошт. К. В. Тревер як қатор ёдгориҳои ин давра – тасвири пайкари навозандагон, раққоса ва раққосаҳоро зикр кардааст. Ба таъбири ӯ мусиқӣ дар Бохтар, Суғд ва Ҳиндустон чун тамоми Шарқ дар

маросимҳои дарбор, парастииш ва зисту зиндагӣ мавқеи калон дошт. Рақс ҳамрадифи мусиқӣ буд [2, с. 17-18].

Санъати рақси тоҷик хеле бою рангин ва гуногун буда, таърихи тӯлонӣ дорад. К. Я. Голейзовский рақси тоҷикиро чунин тасвир намудааст. “Ман Шарқи наздики Шӯравӣ ва хориҷиро нағз медонам, чунки дар тӯли чандин сол санъати рақси онҳоро омӯхтам. Аммо дар ҳеҷ ҷо ман ин хел раққоса ва раққосҳоро мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон надидам. Ин чоро ҳақиқатан маркази санъати хореографии Осиёи Миёна метавон номид”.

Риштаи инкишофи рақс сарфи назар аз истилои арабҳо дар садаи VIII, ки ба мардуми Осиёи Миёна бадбахтиҳои зиёде овард, қанда нашуд, дар ашъори нависандагони давраи Сомониён – Рӯдакӣ, Кисоӣ, Шокири Бухорӣ, Форобӣ, Абӯали ибни Сино, Фирдавсӣ, Манучехрӣ, Асадӣ, Фаррухӣ як қатор асбобҳои мусиқӣ номбар шудаанд. Аз ашъори онҳо маълум мешавад, ки дар қарни X асбобҳои мусиқии чанг, чағона, руд, барбат, танбӯр, табл, даф, дурӯя, табурок, шохруд, ной, шайпур ва ғайра мавриди истифода будаанд. Дар байни онҳо соҳҳои бо камонча, ё нохун, ё бо мизроб навохташаванда, инчунин асбобҳои мусиқии таҳти иҷрои зарбзанӣ вомехӯранд. Ҳар гоҳ онҳоро аз рӯи таснифоти замони ҳозира ба гурӯҳҳо тақсим намоем, якҷанд қисмҳои муайяни дастаҳои асбобҳои мусиқии милли ба вучуд меояд. Баромади ҳофизон ва раққосон таҳти чунин асбобҳои гуногуни мусиқӣ иҷро мегардиданд [3].

Халқи тоҷик дар тӯли ҳазорҳо соли таърихи худ, санъати рақси бойтаринро ба вучуд овард. “Албатта баъзе аз шоирону мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик дар шеърҳои рақсу хунармандони раққосро дар зинаҳои басо баланд ба қалам овардаанд.

Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ яке аз ҳаракатҳои раққоси тоҷик, тарзи дар вақти рақс аз ангуштон садо баровардан “шикан-шикан” номбар шудааст:

Яке ҷомагӯю дигар чангсоз,
Севум пой кӯбад шикан бар шикан [2, с. 20-21].

Низомӣ Ганҷавӣ дар достони “Ҳафт пайкар” саҳнаҳои хунароӣ озодвор, гесӯи навогар барин бонувони сурудхон, раққосаву чангнавозро хеле барҷаста тавсиф кардааст:

Бо ҳама некӯи сурудсарой,
Рудсозе ба рақс ҷобукпой.
Нола чун бар навои руд овард,
Мурғро аз ҳаво фурӯд овард.

Шоири асри XV Абдурахмони Ҷомӣ низ чандин бор калимаи “раққос ва раққос”-ро истифода намудааст:

Маҷнун зи самои ин тарона
Бархост ба рақс сӯфиёна [2, с. 20 -21].

Баъзе маводҳо ва маълумотҳо дар бораи ба вучуд омадани рақс аз ибтидои асри санг давра ба давра то замони истиқлолият дар китоби Н. Нурҷонов “Олами беканори рақси тоҷик” ба таври муфассал инъикос ёфтааст.

Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ рақс ва раққосаро дар ғазалиёти худ чунин тасвир намудааст:

Ёрақон рақсе кунед андар ғамам хуштар аз ин,
 Курраи ишқам рамиду на лаҷом асту на зин.
 Пеши рӯи моҳи мо мастон яке рақсе кунед,
 Мутрибо, баҳри Худо бар даф бизан зарби ҳазин.
 Рақс кун дар ишқи чонам, эй ҳарифи меҳрубон,
 Мутрибо, дафро бикӯбу нест баҳсе ғайр аз ин [2, с. 7].

Муҳимтарин нуқот дар зиндагиномаи Мавлавӣ ин асос гузоштани тариқати тасвувфии “Мавлавия” аст, ки тақрибан ба соли 1240 рост меояд. Ва “азои фирқа чунин меҳисобиданд, ки зарари “Рӯҳи мутлақ”, ки барои идроку ишроқ дар дуои инсон ҷойгузин шудааст, беҳтар аз ҳама дар давоми рақсу танини мусиқӣ поку муҷалло мегардад” [2, с. 7]. Яъне Мавлавиён бар он бовар буданд, ки барои яқшавӣ бо нахустасоси худ, барои баёни ишқу алоқа ба Худо мусиқӣ ва рақс таъсир мерасонад.

“Рақси Мавлавия” бо унвони Самоъ бештар маъруф шуда ва чунон ки профессор Онне Море Шимел навиштааст: “рақси суфиёна (Само) ҳарчанд аз сӯйи бисёре аз аҳли зоҳир амали шайтонӣ ва ғайриахлоқӣ доништа шуд, аммо назди бархе тариқаҳои аслии Суфия ҳамчун тариқаи Мавлавия ва бархе машоихи ин қавм ҳамчун Абусаид Абулхайр ва Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ василае барои висоли ирфонӣ, шухуди Худованд ва шури ирфонӣ талаққӣ шудааст ва яқсара аз таманниёти ҷисмонӣ оро аст.”

Мусиқӣ ва рақси Самоъ ду унсури асосии ин тариқат мебошанд. Ин вижагии ҳосе аст, ки пайравони “Мавлавигарӣ”-ро аз шарри уюндарҷудо месозад. Яке аз воқеаҳои, ки дар ин замина ривоят мегардад чунин аст: Замоне ки тобути шайхи бузург Мавлоно аз ҷониби муридонаш бар дӯш гирифта шуд, дар ҳоле ки дар сӯие Куръон тиловат мешуд, дар тарафи дигар садои мусиқӣ ба гӯш мерасид. Яке аз уламои дин бо дидани ин ҳолат гуфт: “Ман ба андозаи як бори хар китоб хондам, вале дар мавриди ҳалол будани мусиқӣ калимае нахондам”. Яке аз муридони мавлавӣ посух дод: “Чӣ, кунам ки ҳамчун хар китоб хондай”.

Аввалин самоъхонаи маъруф ё ҷое барои рақсидан ва навохтани мусиқии мазҳабӣ дар нимаи дувуми қарни савуми ҳиҷрӣ баробар ба асри нуҳуми милодӣ дар Бағдод таъсис шуд, ҷое ки суфиён маҳоли шунидани нағмаҳои оҳанг ва бархе дар хилолӣ он ба чарх заданро мепардохтанд. Гоҳе авқот ба ҷое мерасид, ки хирқаҳоишон, ки аз тикаву пораҳо бо диққат ба якдигар духта шуда буданд, медариданд. Эшон чархзанон дасти росташонро барои касби раҳмати илоҳӣ ба сӯйи осмон дароз мекарданд.

Рақси тоҷикӣ дар даврони аморати Бухоро рӯ ба таназзул овард, зеро намояндагони дин намегузоштанд, ки ин намуди санъат рушду

нумӯъ кунад. Махсусан, намояндагони дин пурра ракси занҳоро мамнӯъ эълон карда буданд. Баъди инқилоби Октябр занон ба озодӣ баромаданд. Барои онҳо муяссар шуд то тамоми маҳорати худашонро пешкаши мардум намоянд. Барои такмил додани ракси миллии тоҷикӣ хореографҳо, балетмейстрҳо Просенко ва Арусак Исломов ва аз Россия ба Тоҷикистон даъват шуданд.

Ин ду балетмейстр ҳамчун асосгузори хореографияи касбии тоҷик ба ҳисоб мераванд. Инҳо деҳа ба деҳа, гашта, дар тӯйу маърақаҳо ширкат варзида, ҳаракатҳои мардумро мушоҳида намуда, беҳтарин анъанаҳоро омӯхта, санъати ракси касбиро ба вучуд оварданд. Сипас устодони бузурги тоҷик асосгузори хореографияи муосири тоҷик Ғаффор Валаматзода ва аввалин балеринаи тоҷик Азиза Азимова ракси тоҷикиро такмил дода ба пуррагӣ ба сатҳи профессионалӣ ба рӯйи сахна оварданд. Инҳо тавонистанд рақсҳоро тавассути филмҳои бадеиву намоишномаҳои театрӣ ба сахна гузоранд. Аз ҷумла Ғ. Валаматзода соли 1941 балети “Ду гул” ва соли 1947 “Лайли ва Мачнун”-ро ба сахна гузошт, ки нуқтаи олии ракси ҳамон давр махсуб мебад [4].

Соли 1965 аввалин дастаи рақсии Лола таҳти роҳбарии Ғ. Валаматзода ташкил шуд. Ин даста тавонист санъати рақсии миллии ва фарҳанги бойи тоҷикиро дар тамоми давлатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва берун аз он муаррифӣ намояд. Дар ин дастаи рақсӣ хунармандони машҳури кишвар ба монанди Малика Қаландарова, Шарофат Рашидова, Хосият Боева, Ҳалима Эркаева ва Надежда Захарова қору фаъолият мекарданд. Н. Захарова қобилияти педагогӣ низ дошт. Ӯ дар ин даста ҳам мерақсиду ҳам ба ҳайси муаллимаи рақси классикӣ фаъолият мекард. Тамоми санъати рақси миллии бо мазмуну мундариҷаи мусиқӣҳои рангоранги миллии тавҷам буданд. Ин устоди бузург рақсҳои сӯитаи “Лола”, “Тӯйи помирӣ”, “Тӯйи уйғурӣ”, “Тӯйи дашнободӣ”, “Синахурӯш”, “Ҷигарпора”, “Партизанҳо”, “Шодӣ”, “Дугонаҳо”, “Чорзарб”, “Қабӯтар”, “Лезгинка”, “Воҳӯрӣ”, “Гулҳои Хатлон”, “Панҷгул”, “Духтари озод”, “Рақси мор”, “Қунҷолабазм”, “Ҷарҳи ду зону” “Рақси паррон”, “Ҳафт пайкар” ва ғайраро дар ин ансамбл ба сахна гузошт. Ин ансамбл ҳамчун ҷеҳраи сиёсии мамлакат дар ҳамон давра ба ҳисоб мерафт. Чунки он Тоҷикистонро дар арсаи байналмиллалӣ муарифӣ мекард.

Дар солҳои 1940 - 1970 санъати рақси тоҷик хеле раванқ ёфт, дар кишвар озмунҳои гуногуни сатҳи ҷумҳуриявӣ гузаронда мешуданд. Маҳз ҳамин озмунҳо, бахусус “Бӯстон” “сабаб гардид, ки истеъдодҳои ҷавон рӯйи сахнаи тоҷик оянд.

Соли 1975 дар Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (ҳоло ДДСФТ) кафедраи хореография бо роҳбарии Азиза Азимова кушода шуд, ки ин боиси сарфарози хунармандони рақс буд. Ба ин васила А. Азимова боз дар соҳаи рақс барои миллати худ як қаҳрамони дигар кард. То кушода шудани ин кафедра баъзе аз хунармандони рақс барои соҳиби маълумоти рақсӣ гаштан ба қолҳои хореографияи шаҳри Тошканд барои таҳсил мерафтанд. Дар натиҷа дар мамлакат дастаҳои рақсӣ ва хунармандони рақс ба вучуд омаданд ва шумораи онҳо низ зиёд шудан гирифт. Шогирдоне, ки дар донишқадаи

мазкур таҳсил менамуданд маҳорати хуби рақсидан даштанд. Барои он ки донишҷӯён дар баробари таҳсил дар чорабиниҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва берун аз он иштирок варзанд, дар назди донишкадаи ансамбли “Бунафша” ташкил карда шуд. Дар кафедраи хореография устодони соҳибтаҷриба ва унвондор, аз ҷумла Х. Казакова Н. Захарова Л. Юсупова, С. Файзалиева, М. Искандаров ва дигарон аз рӯзи ташкилшавӣ то имрӯз қору фаъолият мекунанд.

Соли 1978 дар назди Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон боз як дастаи рақсӣ бо номи “Зебо” зери роҳбарии Ҳунарманди мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ Зебо Аминзода ташкил шуд. Ин ансамбл дар соҳаи рақс инқилоби бузург ба вуҷуд овард. Рақсҳои ба сахна гузоштаи ин ансамбл аз дигар ансамблҳо тамоман фарқ мекард. Фарқ ҳам дар сару либос, ҳам дар ҷиҳати иҷро, ҳам дар характер ва ҳам аз ҷиҳати интиҳоби мусиқӣ пурра назаррас буд. Ин ансамбл рақсҳои фолклориро такмил дода ба таври эстрадӣ пешкаши тамошобинон мегардонид. Рақсҳои маъруфу машҳури ин гурӯҳ рақси “Чавонӣ”, “Тӯёна”, “Чӯпонӣ”, “Занг”, “Дар чаман”, “Турки шерозӣ”, “Боди сабо” ва “Эй санам” буданд. Ба ғайр аз рақсҳои тоҷикӣ рақсҳои озарбойҷонӣ, афғонӣ, хиндӣ, ўзбекӣ, русӣ, уйғурӣ, эронӣ ва миллатҳои дигар низ дар репертуараи ансамбл қорӣ гардид. Рақси бо номи “Эй санам” на танҳо Тоҷикистон, балки тамоми мамлакатҳои шӯравиро ба ҳайрат гузошт. Ин аввалин рақси эстрадии тоҷикӣ ба ҳисоб мерафт, то ин дам рақсҳо танҳо ба таври фолклорӣ рӯи сахна оварда мешуданд. Аммо ин рақс, ки сару либоси замонавӣ дошт, аз тарафи телевизион сабт ва ба воситаи оинаи нилгун паҳш мегардид. Дастаи “Зебо” тамоми рақсҳояшро ба воситаи оинаи нилгун паҳш менамуд. Рақсҳои онҳо дар минтақаҳои ба навор гирифта мешуданд, ки манзараҳои зебову дилписанд ва табиати назаррабо доштанд.

3. Аминзода тавонист дар соҳаи рақс боз як навоари дигарро ба вуҷуд орад. Ӯ аз байни духтарони даста онҳоеро, ки лаёқати сурудхонӣ доштанд, ҷудо намуд. Ин духтарҳо сурудҳои дилнишинро сабт намуданд ва зери оҳанги марғубу сурудҳои онҳо духтарони даста рақс мекарданд. Дар бисёр маврид ин духтарҳо ҳам рақс мекарданд, ҳам суруд мехонданд. Яке аз онҳо Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон Ширинмо Ниҳолова мебошад. 3. Аминзода тавонист боз бештар диққати ҷамъиятро ба ин роҳу восита ба соҳаи рақс ва ба фарҳанги миллии тоҷик ҷалб кунад. Ансамбли рақсии “Зебо” бо рақсҳои пурмазмуну ҷолиби худ дар қалби бисёре аз мардумони мамлакатҳои дунё ва шӯравӣ ошёнӣ меҳр гузошт. Аз ҷумла аз ҷониби ин ансамбли овозадор ба Афғонистон, Булғория, Англия, Люксембург, Белгия, Шотландия, Чехословакия, Непал, Шри-Ланка, Тунис, Япония, Испания, Индия сафар намуда, мардуми ин мамлакатро бо фарҳанги миллии тоҷикӣ ошно намуданд.

Аҳли фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолият ва Ваҳдати миллии фарҳанги бою пурғановат ва меросии худро аз даст надода, барои абадӣ нигоҳ доштан ва боз ҳам пурзӯр намудани он саъю кӯшиш намуданд. Ҳарчанд баъзе муҳолифони сиёсӣ мехостанд аз ҷанги шаҳрванди истифода намуда фарҳанги бегона, хурофотпарастӣ ва бегонапарастиро дар байни миллати тоҷик ҷойгир намоянд ва ба ин васила фарҳанги ғание, ки аз ниёгонамон ба мо мерос

мондааст, ба фаромӯшӣ баранд. Миллати тоҷик ба бегонапарастӣ роҳ надода, фарҳанги худро хифз намуд. Миллату давлат бо фарҳангу забон зинда аст. Чуноне ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, “Фарҳанг, ин ҳастии миллат аст”.

Рушди санъати рақси миллӣ суръат пайдо кард, дастаҳои хунари зиёд шуданд. Соли 2001 бо роҳбарии Маҳмадраҳим Каримов дар назди комбинати сементбарорӣ ансамбли тарона ва рақсии “Рухшона” ташкил карда шуд. Ба ин ансамбл Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Файзулло Каримов ба ҳайси сарбалетмейстр даъват карда шуд. Сабаби ташкил намудани ин гурӯҳ эҳё намудани суннатҳои хоси мардумӣ буд. Ин гурӯҳ иборат аз 18 духтар ва 16 писар буд, ки аз байни 16 то писар 8 тояшон рақси халқӣ ва 8 тояшон рақси эстрадӣ (брекданс) иҷро менамуданд. Фарқи ин ансамбл дар он буд, ки дар он рақсҳои миллӣ бо омезиши рақсҳои эстрадӣ (брекданс) иҷро мешуданд. Репертуари ин ансамбл аз рақсҳои “Кӯҳсори тоҷик”, “Хушомадӣ Наврӯз”, бадахшонӣ, ўзбекӣ, русӣ, арабӣ, туркӣ, испанӣ, эронӣ, “Масти Баҳор”, дашнободӣ ва нағорабазм иборат буд.

Рақси “Кӯҳсори тоҷик” фолклорӣ буда, композитсияи калон ба ҳисоб мерафт. Ин композитсия иборат аз чӯпонбачаҳо, духтарҳои гулчин, бачаҳо бо таблак, духтарҳо бо кошуқу думбра ва чодар (сузанӣ) иборат буд. Зебоии ин композитсия дар он буд, ки симои рақс зуд-зуд тағйир меёфт. Яъне, дар баробари пайдарпай дигар шудани мусиқӣ рақс ҳам дигар мешуд. Ин рақс, асосан хунароҳои мардумиро муаррифӣ мекард, зеро дар он реквизитҳои зиёд истифода мешуд, ки хунароҳои дастии мардумиро ифода мекарданд. Ансамбли “Рухшона” бойгарии санъати рақсии миллиро на танҳо дар дохили кишвар, балки дар мамлакатҳои хориҷи кишвар ба монанди Ҳиндустон, Туркманистон, Арабистон, Русия, Франция (рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар ЮНЕСКО), Қирғизистон ва Қазоқистон муаррифӣ мекард.

Соли 2003 (ташкилшавӣ с. 2000) нахустнамоиши Ансамбли рақсии бонувони Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Театри давлатии опера ва балети ба номи С. Айни бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар ташкили ин дастаи рақсӣ шахсиятҳои бузург, аз ҷумла Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон У. Раҷабов саҳм гузоштаанд. Дар ин ансамбл Ҷамила Охунова ба ҳайси сарбалетмейстр даъват карда шуд. Репертуари ин даста аз рақсҳои Мақом, Бухорой, Қумбок, Муноҷот, Лирикӣ, полкаи Андичонӣ, Иголянӣ, Хоразмӣ иборат буд. Барномаи рақсии ин даста тамоми тамошобинонро ба ҳайрат гузошт. Дар анҷоми барнома Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон суханронӣ намуда, ба чунин барномаи рангину зебо баҳои баланд дод, ва бо пешниҳоди ӯ ин дастаи рақсӣ номи ансамбли рақсии “Гулрез”-ро гирифт. Баъдан дар солҳои охир дастаҳои хунарии рақсӣ зиёд шуданд. Дар баробари ансамблҳои Ҷаҳоноро, Базморо, Парасту, дар Хатлон ансамблҳои Хутал, Шашмақом, Ситора, Нигина, дар вилояти Суғд дастаҳои Чаманоро, Фалак, Гаффор Валаматзода, Гулноз, студияи рақсии Зебо, Садбарг, Маҳастӣ ва дар

вилояти Бадахшон Навои Бадахшон, студияи ҷавонони Эҳё ташкил шуданд.

Дар ташаккул ва рушди ракси касбии тоҷик сарбалетмейстрҳо ва ҳунармандони машҳур Ғ. Валаматзода, А. Азимова, З. Аминзода, М. Собирова, Ҷ. Охунова, Ш. Рашидова, Г. Мирҷумаева, Ҳ. Эркаева, Амонулло Мусоев, Зарагул Искандарва, Файзулло Каримов, О. Соқиева, И. Раҳмониён, Ф. Саидова, Х. Ватанова, З. Назарова, М. Искандаров, С. Гадоев, С. Нуров саҳм гузоштаанд.

Адабиёт

1. Абдурахмонова, Ш. Гулчини ракс [Текст] / Дастури методӣ барои дастаҳои ҳаваскорӣ. – Душанбе. – 2009. – 160 с.
2. Аюбджанова, Ф. Традиционные таджикские танцы. – Худжанд. – 2000. – 95 с.
3. Клычева, Н., Казакова, З. Истоки музыкальных и танцевальных традиций таджиков // Паёмномаи фарҳанг: нашрияти илмию таҳлили Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – 2013. – №2 (22). – С. 88-98.
4. Клычева, Н., Казакова, З. История хореографического искусства Таджикистана: очерки. – Душанбе: Адабиёти бачагона. – 2014. – 368 с.
5. Нурҷонов, Н. Олами беканори ракси тоҷик (очерки таърихӣ – назарӣ). – Душанбе. – 2004. – 337 с.
6. Фирдавси Аъзам “Ракс” дар зиндагӣ ва осори Мавлоно. <https://mavloiman.wordpress.com/2011/08/10/>

Ошурмамадов В.

ОБ ИСТОРИИ ИСКУССТВА ТАНЦА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается вопрос исторического развития искусства танца в разные периоды истории от каменного века до настоящего времени. В настоящее время в разных регионах Таджикистана находят на камнях древние изображения танцующих людей, которые показывают, что танец сопутствовал в жизни человека от рождения до его последних дней. Эта тема нашла своё отражение в исторических научных исследованиях и статьях ученых и писателей. В разные периоды истории танцу сопутствовала музыка. История танца и музыкальных инструментов находят подтверждение в артефактах археологии и в исторических исследованиях. Подтверждением этому является наследие поэтов и писателей эпохи Саманидов, описавших в своих произведениях выступления танцоров и музыкантов с разными музыкальными инструментами. В период правления Бухарского эмирата таджикский танец развивался слабее ввиду противостояния религиозных деятелей этому виду искусства. В этот период был объявлен запрет на исполнение танца женщинами в общественных местах. После установления Советской власти в Таджикистане по приглашению правительства Таджикской ССР из России были приглашены балетмейстеры А. Проценко, А. Исламова, К. Голейзовский, которые внесли свой вклад в сценическое оформление таджикского народного танца. Известные таджикские танцоры Г. Валамат-заде и А. Азимова сыграли огромную роль в воспитании своих учеников: танцоров и

балетмейстеров. Автор освещает вопросы творческой деятельности выдающихся личностей исполнителей таджикского танца и балетмейстеров ансамблей рубубисток (“Чаман”), “Лола”, “Зебо”, “Джахоноро” и др. В заключении автор, анализирует творчество ансамблей и предлагает дальнейшие пути развития репертуара танцевальных ансамблей, форм народно-сценических и эстрадных танцев как новых форм танца таджиков.

Ключевые слова: танец, искусство, музыка, история, балетмейстер, талант, одежда, ремесло, композиция.

Oshurmamadov V.

A GENERAL LOOK TO THE HISTORY OF DANCE ART IN TAJIKISTAN

This article is dedicated to the historical development of the art of dance in different periods of history from the Stone Age to the present. Currently, in various regions of Tajikistan, ancient petroglyphs of dancing people are found on stones, which show that the dance accompanied the life of a person from birth to his last days. This topic is reflected in historical scientific research and articles of scientists and writers. In different periods of history, music accompanied the dance. The history of dance and musical instruments is confirmed in artefacts of archeology and in historical studies. This is confirmed by the legacy of poets and writers of the Samanid era, who described in their works the performances of dancers and musicians with different musical instruments. One of such dances in the Middle Ages was the Samo dance, known as the “Mavlavi dance”, which became popular in connection with the name of the famous poet Mavloni Jaloliddin Balkhi. During the reign of the Bukhara emirate, Tajik dance developed poorly due to the opposition of religious figures to this art form. Especially was announced by religious people a ban on women performing dance in public places. After the victory of the Great October Revolution, women gained freedom. During the Soviet period, choreographers Alexander Protsenko, Arusyak Islamova, Kasyan Goleizovsky came from Russia up on invitation of the Tajik government to the Tajikistan, and contributed to the stage design of Tajik folk dance. Famous Tajik dancers G. Valamat-zade and A. Azimova played a huge role in the education of their students: dancers and choreographers.

The author covers the issues of the creative activity of prominent personalities of Tajik dance performers and choreographers of the *rubab* player ensembles “Chaman”, dance groups “Lola”, “Zebo”, “Jahonoro” during the Soviet period and the period of Independence of Tajikistan dance groups “Gulrez”, “Rukhshona”, “Parastu”, “Bazmoro” analyzes and writes about the ways for the further development of the repertoire of these ensembles, forms of folk stage and variety dances as new forms of Tajik dance.

Keywords: Tajik, culture, dance, art, music, history, choreographer, talent, clothing

ТДУ 03 тоҷик+002+05+07+9 тоҷик+37 тоҷик

Муродов М., Чумъаев М.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ТАШАККУЛИ ОМИЛҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР МАТБУОТИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола баъзе хусусиятҳои истифода ва ташаккули омилҳои инноватсионӣ дар матбуоти даврии маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муваффақияти наирияхои маҳаллӣ аз бисёр ҷиҳат ба мазмуну мундариҷаи онҳо вобаста аст. Чопи маводи марбут ба ҳаёти маҳал, интишоори масъалаҳои, ки дар онҳо мушкилоти мардуми баррасӣ шудааст, ба роҳ мондани робита бо хонанда аз омилҳои маҳсуб мешаванд, ки оммавияти наирияхои маҳаллиро баланд бардошта, барои ба таъбу завқи мардум мувофиқ гардондани онҳо мусоидат мекунад.

Дар баробари ин дар шароити рақобати шадиди матбуоти даврӣ пайдо намудани роҳҳои ба мақсад мувофиқи таъсир ба хонандагон ё аудиторияи имконпазир, ҷустуҷӯи навгонӣ дар ороиши рӯзномаҳо, ба воситаи нақшау графикҳои мухталиф пешниҳод намудани матолиби журналистиву публицистӣ, тартиб додани нақшаи солна, кор бурдан бо категорияҳои мухталифи аудиторияи эҳтимоли (синну сол, ҷинсият, шугл) ташиқ ва чопи мунтазами саҳифаҳои мавзӯии марбут ба ҳаёти ҷавонон, занон, собиқадорони меҳнат, ташиқли замимаҳои мавзӯӣ, сомонаҳои интернетӣ, ба роҳ мондани менеҷменту маркетинги дуруст, таваҷҷуҳи беиштар намудан ба журналистикаи иҷтимоӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Чопи эълону реклама низ василаи муҳимми таъмини даромад барои наирияхои даврӣ буда метавонад, зеро чун доираи фарогирии матбуоти маҳаллӣ нисбатан маҳдуд аст, реклама дар ин наъви матбуоти даврӣ зуд ба ҳадаф мерасад.

Калидвожа: *инноватсия, журналистикаи иҷтимоӣ, матбуоти даврии маҳаллӣ, фазои иттилоотӣ, аудитория, менеҷмент, маркетинг, рақобат, ороиши, нақшаи расонаӣ, фаъолияти редаксионӣ, эҷод, реклама.*

Мукаддима

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз воҳидҳои маъмурии Вилояти мухтори Қӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва шаҳраку деҳаҳо иборат буда, дар тамоми воҳидҳои маъмури сохторҳои дахлдор амал мекунад. Дар шароити тақсим намудани ваколатҳо миёни марказ ва воҳидҳои маъмури робитаҳои иттилоотӣ ҳам дар байни сохторҳои маъмурии маҳаллӣ ва ҳам дар байни сохторҳои ҷумҳуриявӣ нақши назаррас дошта метавонад. Дар ин самт яке аз ниҳодҳои, ки барои таъмини талаботҳои муҳимми иттилоотии ин воҳидҳои маъмури хизмат мерасонад, журналистикаи маҳаллӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар шароити кунунӣ барои саривақт ба мардум дастрас намудани иттилоъ, пурра намудани фазои иттилоот ва таъмини амнияти иттилоотии кишвар ташиқли дуруст ва босамари фаъолияти журналистикаи маҳаллӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар адабиёти илмиву таълимӣ доир ба таърих, назария ва амалияи журналистика истилоҳоти журналистикаи маҳаллӣ, журналистикаи музофотӣ, журналистикаи минтақавӣ ҳамчун муродиф ба кор бурда шудаанд. Дар Федератсияи Россия ба ҳамин маънӣ истилоҳҳои журналистикаи губерниявӣ, журналистикаи вилоятӣ, журналистикаи минтақавӣ, ҳатто мафҳумҳои журналистикаи байнигуберниявӣ ва журналистикаи байнивилоятӣ низ ба кор бурда мешаванд, ки ба сохтори маъмурии ин давлат мувофиқ меоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутаносибан истифодаи истилоҳоти журналистикаи вилоятӣ, журналистикаи шаҳрӣ ва журналистикаи ноҳиявӣ ба мақсад мувофиқ аст. Дар шароити кунунӣ ҳарчанд дар марказҳои вилоятҳо ва шаҳрҳои нисбатан калон шабакаҳои радиову телевизион фаъолият доранд, аммо журналистикаи маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар дар доираи нашрияҳои маҳаллии шаҳриву ноҳиявӣ, ки муассисонашон мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо мебошанд, маҳдуд менамояд [ниг.: 7; 4].

Матбуоти даврии маҳаллӣ ва вижагиҳои хоси он

Матбуоти даврии маҳаллӣ нашрияи ҷопие мебошад, дар шаҳру ноҳияи алоҳида ба таъбу расида, дар қаламрави ҳамон маҳал (вилоят, ноҳия, шаҳр) паҳн карда мешавад, имконоти ҷоп ва паҳншавӣ нисбатан маҳдуд аст. Ба тафсири аксари муҳаққиқон ва назариячиёни журналистика, агар минтақа ё маҳал ҳамчун қаламрави ҳудуди маъмурӣ ба ҳисоб равад, матбуоти минтақавӣ ё маҳаллӣ нашрияи даврии мебошад, ки дар қаламрави ин ҳудуди маъмурӣ ҷоп ва паҳн мешавад. Ба ибораи дигар, омили минтақавии паҳн гардидан шояд, нишондиҳандаи асосие бошад, ки хусусиятҳои микдорию сифатии журналистикаи маҳаллӣ ва ҳамчунин шароитҳои ташкили фаъолияти онро муайян менамояд. Пеш аз ҳама, бар хилофи матбуоти умумимиллӣ ё ба истилоҳ марказӣ, журналистикаи маҳаллӣ на барои қонеъ гардондани талаботи хонандагон тамоми қаламрави мамлакат, балки барои қонеъ намудани талаботи аудиторие, ки бо қисми муайяни қаламрави мамлакат маҳдуд гардонда шудааст, хизмат мерасонад.

То ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ матбуоти даврии маҳаллӣ дар қаламрави давлати абарқудрати шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон сохтори муайяни иерархӣ (матбуоти поёни) дошт. Он пурра хизбию шӯравӣ буд. Ба ибораи дигар, муассисони нашрияҳои маҳаллӣ, одатан ташкилотҳои поёнии хизби коммунист ва мақомоти дахлдори шӯроҳои маҳаллӣ буданд. Ҳар як ҳудуди маъмурӣ ҳатман нашрияи даврии худро дошт, ки он аз тарафи мақомоти болоии хизбию шӯравӣ ба таври ҷиддӣ танзим карда мешуд. Дар вилоятҳо ва кишвар (край)-ҳо як газетаи ҳаррӯзаи чорсаҳифагии ҷамъиятиву сиёсӣ дар қоғази андозааш А-2, дар баъзе вилоятҳо ва кишварҳо як газетаи чорсаҳифагӣ барои ҷавонон (маъмулан газетаи комсомолии кишварӣ ё вилоятӣ номида мешуд), ки андозааш дар ҳар минтақа гуногун буд, инчунин як бюллетени андозааш хурди хизбӣ ба таъбу мерасид, ки маъмулан онро «Блокноти агитатор» меномиданд. Дар тамоми ноҳияҳо рӯзномаи хизбию шӯроҳо дар қоғази андозааш А-3 нашр мешуд. Дар баъзе шаҳрҳои калони Иттиҳоди Шӯравӣ маҷаллаҳои минтақавии адабиву бадеӣ (масалан, дар Поволже, Черноземя ё Урал) низ ҷоп мешуданд.

Ба шахрҳои аҳолиашон миллионнафара чопи газетаи бегоҳирӯзӣ иҷозат дода шуда буд. Дар маҷмӯъ чунин буд сохтори матбуоти минтақавӣ ё маҳаллӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ.

Дар Тоҷикистон низ чун дигар ҷумҳуриҳои тобеи давлати шӯроҳо дар низоми кории матбуоти даврӣ иерархияи ҳизбӣ ҳукмрон буд. Дар баробари газетаҳои ҷумҳуриявӣ аз нимаи аввали солҳои сиюми асри бист нашрияҳои маҳаллӣ арзи вучуд карданд, ки то ибтидои даҳсолаи 1990 дар вилоятҳо рӯзномаи чорсаҳифагӣ дар қоғази андозааш А-2, дар ноҳияҳо рӯзномаҳои ҳизбию шӯравӣ дар қоғази андозааш А-3 (чор саҳифа) ҳафтае се маротиба ба таъб мерасиданд.

Ба ҳар ҳол, бо вучуди тамоми норасоӣҳо, ки дар ин давра вучуд доштанд, то солҳои 90-уми асри гузашта матбуоти даврии маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи муҳими низоми ВАО-и умумиҷумҳуриявӣ ташаккул ёфт ва рушд кард. Дар солҳои 90-уми асри ХХ барои таҳаввули матбуоти даврии маҳаллӣ заминаи мусоид ба вучуд омад. Аз ҷумла қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар васоити ахбори омма» (1990), соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, тағйир хурдани муносибатҳои иҷтимоӣ барои таҳаввули минбаъдаи матбуоти маҳаллӣ заминаи мусоид фароҳам овард, вале ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳуриро ҳалалдор намуд, барои сифатан ташаккул ёфтани ин намуди матбуоти даврӣ низ монеа пеш овард. Аз тарафи дигар, гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ ба ҳолати тамоми нашрияҳои маҳаллӣ, аз ҷумла ба журналистикаи миллӣ низ бетаъсир намонд. Чунин таъсир, махсусан, дар вазъи иқтисодии нашрияҳои даврӣ зоҳир гардид. Баланд гардидани арзиши қоғаз, гарон шудани қимати корҳои полиграфӣ, хизматрасонии алоқа, ба ҳолати бухронӣ гирифтрон шудани маоши кормандон сабаби чунин таъсир мебошад. Ҳатто кор то дараҷае расид, ки хароҷоти ба обуначиён расондани як шумораи рӯзнома аз хароҷоти чопи он зиёд гардид. Баланд шудани арзиши нашрияҳои даврӣ ва саривақт ба таъб нарасидани онҳо ба кам гардидани аудиторияи хонандагони аксари рӯзномаю маҷаллаҳо оварда расонд. Аммо, агар мушкилоти моддию техникаӣ як тарафи масъала бошад, тавачҷуҳ ба мазмуну мундариҷаи нашрияҳо ва тамоюли иҷтимоиву сиёсии онҳо паҳлуи дигари масъала аст. Ба ибораи дигар, муваффақияти нашрияҳои маҳаллӣ аз бисёр ҷиҳат ба мазмуну мундариҷа, яъне ба маводе, ки дар саҳифаҳои ин типи нашрияҳо ба таъб мерасад, вобастагӣ дорад, зеро аз саҳифаҳои мутбуоти маҳаллӣ мардум аз ҳодисаҳои муҳими шаҳру ноҳияи худ, аз сиёсати ҳукумати маҳаллӣ ва дастовардҳои маҳалли истиқомати ҳеш воқиф мегарданд, дар бораи фаъолияти муассисаҳои маорифу тандурустӣ, фарҳангӣ ва дигар муассисаҳои давлатии қаламрави шаҳру ноҳияшон маълумот ба даст меоранд. Ба ақидаи бисёр мутахассисон ҳанӯз аҳоли ба матбуоти маҳаллӣ боварӣ дорад, ки ин бесабаб нест. Агар матбуоти ҷумҳуриявӣ иттилоии дорой хусусияти умумиҷумҳуриявиро ба таъб расонад, матбуоти маҳаллӣ дар бораи проблемаҳои менависад, ки ба дилу дидаи хонандаи маҳал нисбатан наздиканду ўро ором гузошта наметавонанд ва дар ҳаёти ҳаррӯзаии ў ниҳоят муҳим мебошанд. Ин намуди мутбуот барои аҳолии ҳамон маҳал иттилоии аз ҷиҳати шаклу мазмун гуногунро пешниҳод менамояд. Он, аз як тараф, фазои иттило-

оти маҳалро пурра намояд, аз тарафи дигар, тавассути инъикоси ҳаёти ақаллиятҳои миллӣ, ки дар қаламрави ин ё он маҳал умр ба сар мебаранд, ба ҳамкориҳои байни миллатҳо мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, баъзе нашрияҳои маҳаллӣ ҳам бо забони давлатӣ (тоҷикӣ), ҳам бо забони муоширати байни миллатҳо (русӣ) ва ҳам бо забони ақаллиятҳои миллӣ ҳамон маҳал (масалан, бо забони ўзбекӣ) мавод интишор менамоянд.

Аз як тараф, камтар будани шумораи аҳоли, аз тарафи дигар, дастрас будани теъдоди зиёди нашрияҳои умумичумхуриявӣ дар маҳалҳо омили муҳимми мубориза барои ҷалби бештари аудиторияи хонандагоне мегардад, ки қисми зиёди онҳо қобилияти якбора ба якчанд рӯзномаву маҷалла обуна шудан ё ба таври мунтазам ба даст овардани як ё якчанд нашрияро надоранд. Аз ин рӯ, матбуоти даврии маҳаллӣ бояд бештар маводе ба таъб расонад, ки ба ҳаёти мардуми маҳал мувофиқ бошад, ба инъикоси масъалаҳои рӯй оварад, ки дар онҳо ҳаёти мардуми маҳал бо муваффақиятҳои мушқилоташ таҳлилу арзёбӣ шуда бошад. Ҳамчунин дар матбуоти маҳаллӣ имкони бештари ба роҳ мондани робита бо хонанда мавҷуд аст. Ин имкон оммавияти нашрияро баланд бардошта, барои ба таъбу завқи хонанда мувофиқ гардондани он мусоидат менамояд. Чунин имконро низ барои беҳтару хонданбоб баромадани маводи нашрия истифода бурдан мумкин аст [ниг.: 6, с. 140-146]. Танҳо дар чунин ҳолат ин намуди матбуоти даврӣ дар байни аудитория маҳбубият пайдо карда метавонад.

Ҳарчанд имрӯз низомии матбуоти даврии маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми категорияҳои нашрияҳои давиро дар бар намегирад ва дар сохтори он нашрияҳои типӣ мухталиф, аз ҷумла нашрияҳои ҷамъиятиву сиёсӣ, нашрияҳои соҳавӣ – доираҳои соҳибкорӣ, барои ҷавонон, кӯдакону наврасон, барои занон, нашрияҳои динӣ, адабиву бадеӣ, нашрияҳои ҳизбӣ ва нашрияҳои дилхушкунанда вучуд надоранд ва ё кам аст, он ҳамчун зерсистемаи матбуоти миллӣ арзи ҳастӣ дошта, то кунун як андоза ба арзишҳои гузаштаи худ содиқ мебошад [ниг.: 12, с. 7]. Ба ибораи дигар, ҳарчанд дар сатҳи ҷумхуриявӣ қариб тамоми навъҳои матбуот – ҳам матбуоти давлативу хусусӣ, ҳам матбуоти ҳизбӣ, ҳам нашрияҳо барои ҷавонону наврасон ва кӯдакон, барои занон, нашрияҳои адабию бадеӣ, ҳизбӣ ва ғайра фаъолият менамоянд, аммо дар сатҳи вилоятиву ноҳиявӣ фаъолияти журналистикаи маҳаллӣ бештар дар чаҳорҷӯбаи нашрияҳои даврии маҳаллӣ, ки муассисонашон мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо мебошанд, маҳдуд гардонда шудааст.

Менечмент ва маркетинг дар матбуоти даврии маҳаллӣ

Дар замони муосир менечмент ва маркетинги BAO дар пешрафти тичорати расонаӣ нақши муҳим мебозад. Дар шароити рақобати шадид байни нашрияҳои даврӣ пайдо намудани роҳҳои ба мақсад мувофиқи таъсир ба хонанда ё аудиторияи имконпазир, ҷустуҷӯи шаклҳои нави ороиши рӯзномаҳо ва ба воситаи нақшаҳои графикҳои гуногун пешниҳод намудани мухтасароти мазмуну мундариҷаи мавод аҳаммияти бештар пайдо кардааст. Ороиши рӯзномаҳо самти муҳимми менечменти таҳрир ба ҳисоб меравад, ки ба баланд гардидани рақобатпазирии нашрия мусоидат мекунад. Ин

масъала ишора ба он мекунад, ки кормандони эҷодиву техникаи нашрияҳо ҳамеша дар чустучӯ бошанд ва роҳҳои қобили қабули бо тасвирҳои ҷолибу муассир оро додани нашрияҳо пайдо намоянд, ба баланд гардидани нашки иҷтимоии нашрияҳои маҳаллӣ таваччуи ҷиддӣ зоҳир кунанд.

Муҳаққиқони рус стратегияи маркетингӣ, журналистикаи иҷтимоӣ, контент (банақшагирии мундариҷаи иттилоотии сомонаи интернетӣ), мотиватсия (ба амал водор кардан; ҷараёни психикию физиологияе, ки рафтори инсонро идора намуда, самт, ташкил, фаъолият ва устуворию матонати онро муайян мекунад; қобилияти инсон барои аз ҷиҳати фаъолият таъмин намудани талаботи худ), ороишу дизайни нашрияҳо, омӯзондани кормандон ва дистрибутсия (ташкили паҳн кардани иттилоъ тавассути шабакаи иттилоърасон), реклама ва пешрафти фаъолонаи нашрияҳо аз ҷумлаи имкониятҳои то кунун ба таври пурра истифоданашудаи матбуоти даврӣ меҳисобанд. Мутаассифона, дар матбуоти даврии тоҷик, бахусус дар фаъолияти нашрияҳои даврии маҳаллӣ ба ин ҷиҳатҳо камтар эътибор медиҳанд.

Дар замони вусъат пайдо кардани муносибатҳои бозорӣ низ дар васоити ахбори оммаи маҳаллӣ тартиб додани нақшаи солона ба мақсад мувофиқ мебошад. Ҳарчанд мавзӯҳои нашрияҳои даврӣ аз раванди зиндагии иҷтимоӣ ва рӯйдодҳои муҳими рӯз пайдо ва интиҳоб мешаванд, аммо боз мавзӯҳои ҳастанд, ки умри нисбатан дароз доранд, ба ин ё он ҷашну маросим ва ё санаҳои таърихӣ алоқаманданд. Маҳз чунин мавзӯҳо метавонанд мундариҷаи нақшаҳои солонаи нашрияҳои даврӣро ташкил диҳанд. Ин иқдом баёнғари дарки талаботи нави бозори матбуоти даврӣ аст, зеро дар чунин нақшаи расонаӣ мавзӯи мавод ва рубрикаи он нишон дода мешавад, хонанда метавонад пешакӣ донад, ки ин ё он мавод дар қадом шумораи рӯзнома ба таъб хоҳад расид. Масалан, дар замони имрӯз, ки таваччу ба китоб ва мутолиаи он ҳукми расмӣ пайдо кардааст, метавонем ҷопи силсилавии ин ё он асари арзишманди бадеиро дар нашрияҳои даврӣ ба роҳ монем ва ба ин васила дар тадқиқи супоришҳои Пешвои миллат саҳмгузор шавем. Агар чунин тадбирҳо бештар карда шаванд алоқа бо хонанда зичтар мешавад. Ақидае, ки гӯё банақшагири ба чустучӯҳои эҷодӣ ва таҳқиқоти озод ҳалал мерасонад, саҳеҳ нест. Идораи нашрия бояд нақшаҳои мавзӯии солона, нимсола ва семоҳа дошта бошад. Дар он фаъолияти рӯзмарраи идораи нашрия, мавзӯҳо ва рубрикаҳои маводи интишоршаванда мунъакис шуда метавонад. Нақшаҳои нашрияҳои даврӣ барои хонанда ҳамчун нишони саривақт дарёфт намудани иттилоот хизмат хоҳанд кард.

Ҳангоми омӯзиши фаъолияти редаксионии матбуоти даврии маҳаллӣ ба омилҳои баланд бардоштани сатҳи фаъолияти эҷодии кормандон, имкониятҳои инкишофи чустучӯҳои эҷодии онҳо эътибор додан ба манфиат аст. Доир ба ҷорабиниҳои мухталифи иҷтимоиву фарҳангӣ нақшаҳои расонаӣ (медиапланҳо) мураттаб гардонидани журналистоне, ки барои инъикоси ин ё он воқеаи муҳимми иҷтимоӣ масъуланд, мушаххас вазиғадор карда шаванд. Ҳамчунин метавон дар бахшҳои шумораи бехтарин, саҳифаи бехтарини мавзӯӣ, маводи таҳлили бехтарин, журналисти маҳбуб ва амсоли ин озмунҳо доир

кард. Инчунин аз дигар роҳу усулҳои ҳавасмандгардонии муносибати эҷодӣ истифода кардан ба манфиати пешбурди кори нашрияҳои даврӣ шуда метавонад.

Умуман, ҷустуҷӯи шаклҳои нави эҷодно бо дарки таҷрибаи фаъолияти журналистони нашрия тавҷам ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ мебошад. Барои ба вучуд омадани дастгирии ҷамъиятӣ нисбат ба ин ё он иқдоми иқтисодиву иҷтимоии нашрия бояд кори почтаи онро фаъол намуд ва аз имкониятҳои он эҷодкорона истифода кард. Аз ҷумла ба таври мунтазам ҷоп намудани номаҳои хонандагон, ки инъикоскунандаи ҷанбаҳои мухталифи проблемаҳои бамиёнгузошта мебошанду дастгирӣ ёфтани эътироф нагардидани ин ё ин иқдомро бозгӯ менамоянд, на танҳо робитаи хонандагонро бо нашрияҳои даврӣ наздик мекунад, балки дар ташаккули афкори иҷтимоии аудитория ва «ба самти муайян» равона кардани он таъсири мусбат мерасонад.

Нашрияҳои даврии маҳаллиро ҳамчунин мебояд ба ҷиҳатҳои синну сол, ҷинсият ва дигар категорияҳои аудиторияи эҳтимолии худ эътибор диҳанд, тавассути ташкили саҳифаву рубрикаҳои махсус доир ба ҳаёти ҷавонон, занон ва собиқадорони меҳнат муштариёни гуногунро ҷалб кунанд. Ташкили замимаҳои мавзӯӣ низ дар нашрияҳои маҳаллӣ салоҳи қор аст. Масалан, дар шароити кунунӣ қариб бештари нашрияҳои маҳаллии Ҷумҳурии Қазоқистон замимаҳои ҳафтаина доранд. Дар замимаи нашрияҳои минтақавии Россия бошад, эълону рекламаҳои пулакӣ ҷоп мешаванд, ки ин боиси зиёд гардидани маблағ ва имкони пардохти қарзҳо мегардад. Рӯзномаҳои адади нашрашон зиёди Россия (ба монанди «Аргументы и факты») замимаҳои ҷудогона барои минтақаҳои дигар низ мебаронанд. Ҳамчунин формат ва ороиши полиграфии нашрияҳоро мувофиқи тақзои давраи замони бояд ба роҳ монд. Ин усул ҳам ба зиёд шудани шавқу завқи хонандагон нисбат ба нашрияҳои даврӣ таъсир расонад метавонад. Ҳамаи ин барои бештар шудани маҳбубияти нашрияҳои маҳаллӣ ва зиёд гардидани аудиторияи хонандагони таъсири мусбат хоҳад расонд [ниг.: 13].

Роҳи дигари муштарӣ пайдо кардани нашрияҳои маҳаллӣ шартнома бастанани онҳо бо ташкилоту муассисаҳо ва корхонаҳои нисбатан калон, муассисаҳои таълимӣ, ки дар маҳал фаъолият менамоянд, мебошад. Мувофиқи шартнома як саҳифаи рӯзномаро ҳамчун «ичора» дар ихтиёри онҳо метавон гузошт ё ба фаъолияти ин гуна корхонаю муассисаҳо бахшид. Албатта, дар шароити Тоҷикистон на ҳамаи ноҳияҳо чунин имконият доранд, аммо роҳи онро ёфтани мумкин аст. Масалан, бо супориши Асосзори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузорию озмуни «Фурӯғи субҳи доной» чорабини ҳарсола гардид. Инчунин сарвари давлат пешниҳод намуданд, ки «ҳамасола олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявиро оид ба илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баргузор намуда, ғолибони озмунҳо аз ҷониби вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз лиҳози моддиву маънавий кадрдонӣ ва ҳавасманд гардонида шаванд» [10]. Нашрияҳои даврӣ метавонанд дар саҳифаҳои худ аз рафти чунин

озмунҳо хабар диҳанд, голибонро тарғиб намоянд. Ба ин васила ҳам доираи хонандагон зиёд мегардаду ҳам кори нашрия пешрав. Нашрияҳои даврии маҳаллии мо метавонанд дар ташкили чунин озмунҳо дар миқёси маҳалли худ иқдомгузор бошанд. Ин ҳам як роҳи дар бозори расонаӣ муваффақ гардидани матбуоти маҳаллӣ шуда метавонад. Умуман, барои муваффақ гардидани матбуоти маҳаллӣ дар бозори расонаӣ омӯзиш ва дар амал ҷорӣ намудани таҷрибаи ҷомеаи расонавии кишварҳои дигари узви ИДМ ба манфиати кор хоҳад буд.

Ташкили сомонаҳои интернетии нашрияҳои маҳаллӣ ва саривақт бо ороиши ҷолиб дар шабакаи Интернет ҷойгир намудани нусхаи электронии ин типи матбуоти даврӣ низ аз омилҳои замонавии нуфуз пайдо кардани нашрияҳо, бавижа нашрияҳои даврии маҳаллӣ мебошад. Дар ин бахш дар таъҷиб бо усули таҳлили контентӣ тасниф намудани мундариҷаи маводи сомонаи интернетии нашрияҳои маҳаллӣ барои ошкор намудани баъзе паҳлуҳои мусбат, аз ҷумла барои муайян намудани инкишофи қобилияти эҷодии журналистоне, ки дар ин навъи матбуот фаъолият менамоянд, мусоидат менамояд.

Нашрияҳои маҳаллиро зарур аст, ки дар баробари истифодаи имконоти менеҷменту маркетинг ба журналистикаи иҷтимоӣ (сотсиожурналистика) майли бештар намоянд, балки ба он фаъолона машғул гарданд. Яке аз бахшҳои журналистикаи иҷтимоӣ робитаи бештар пайдо кардан бо мардум, бахусус бо аудиторияи нашрияҳои даврӣ мебошад. Дар ин самт моро мебарояд мардум, бахусус хонандагонро омӯзем, номаҳои ба редаксия воридгардидаҳо ҳамаҷониба таҳлил кунем, роҳҳои ҳавасмандгардонии хонандагонро дарёбем. Яке аз чунин роҳҳо ташкили пурсишҳои сотсиологӣ доир ба шакли мазмуни нашрияҳои даврӣ, гузаронидани мизҳои мудаввар ва дар заминаи таассурот ва натиҷаҳои ҳосилшуда, ки ифодагари талаботу эҳтиҷоти аудитория мебошад, сиёсати нашрияҳои маҳаллиро таҷдид намудан аст. Нашрияҳои маҳаллиро мебарояд бо риояи принципҳои асосии эҷодиву ғоявии хеш ба завқи рӯҳии хонандагон низ эътибор диҳанд.

Дар Паёми соли 2019-и худ Пешвои миллат махсус чунин таъкид намуданд: «Акнун вақти он расидааст, ки маъракаи бунёди мактабҳо ва боғчаву кӯдакитонҳоро вусъат бахшида, дар ин кори хайр ҳама якҷо саъю талош кунем ва саҳми худро барои ояндаи давлату миллат гузорем, яъне ғами фарзандонамонро хӯрем.

Ислоҳи ин мушкилоти ҷомеа, ки давлат ба он афзалият медиҳад, вазифаи ҳар як сокини бонангу номус ва боиродаву ватандӯст ба ҳисоб меравад ва бовар дорам, ки ин кори хайру савоб аз ҷониби аҳли ҷомеа дастгирӣ меёбад» [10].

Тарғибу ташвиқи «ин кори хайру савоб» метавонад барои рӯҳияи созандагӣ пайдо кардани мундариҷаи нашрияҳои даврӣ ва боз ҳам наздик гардидани робитаи онҳо бо «сокинони бонангу номус ва боиродаву ватандӯст» мусоидат кунад.

Василаи дигари тақон бахшидан ба фаъолияти нашрияҳои даврии маҳаллӣ дотатсияи давлатӣ аст. Ин андешаи нав нест, балки таҷрибаи кори таъбу нашри ҷаҳонист. Дар давлатҳои пешрафтаи дунё дар заминаи қонунҳои дахлдор барои пардохти хароҷоти қоғаз, хизматрасонии полиграфӣ, пардохти ҳаққи қалам ба нашрияҳои

даврии чопӣ маблағ ҷудо мекунад. Дар ин кишварҳо барои дастгирии давлатии ВАО-и чопӣ ва дигар расонаҳои хабарӣ ҳам дар сатҳи умумикишварӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ (маҳалҳо) қонунҳои дахлдор қабул карда шудааст. Маҳз ба шарофати дастгирии молии давлати нашрияҳои кӯдакону наврасон, нашрияҳо барои нафақагирону маҷрӯҳон фаъолиятшонро идома медиҳанд. Дар шароити имрӯзаи кишвари мо бисёр нашрияҳо, аз ҷумла нашрияҳои маҳаллӣ бо дотатсияи давлатӣ эҳтиёҷ доранд. Албатта, чунин дастгириҳо дар шаклҳои гуногун (буҷаи нашрия, таъмин бо таҷҳизот) амалӣ мешаванд, аммо онҳо нисбатан кам ва аксар якҷақтаанд. Чунин дастгирии давлатӣ имкон фароҳам меорад, ки сохтори фаъолияти матбуоти даврӣ бо забони миллӣ, ки дар шароити бозори иттилоот рақобатнопазир гардидааст, нигоҳ дошта шавад. Аз тарафи дигар, ҳарчанд имкони расондани фишори бевоситаи сиёсӣ ба нашрияҳои маҳаллӣ камтар аст, вале сиёсати пешниҳоди дотатасия метавонад роҳи хуби таъсир расондан ба нашрияҳо бошад. Ташкили семинарҳои омӯзишӣ барои муҳаррирони нашрияҳои маҳаллии сатҳи вилоятӣ ва шахриву ноҳиявӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои самарабахш байни масабдорони мақомоти ҳокимиятҳои давлатии маҳаллӣ бо нашрияҳои даврии маҳаллӣ низ аз омилҳои муҳими инкишофдиҳандаи ин типи матбуоти даврӣ буда метавонад.

Дар шароити имрӯза журналистони нашрияҳои маҳаллии сатҳи вилоятӣ ҳуқуқ ва имкон доранд, ки ба таври оммавӣ ба фаъолияти сиёсӣ машғул шаванд. Яке аз чунин чорабиниҳо дар назди идораҳои рӯзномаҳои вилоятӣ ташкил кардани клубҳои матбуотӣ (пресс-клубҳо) аст. Ин гуна пресс-клубҳо метавонанд барои сохторҳои Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ҳамчун минбар хизмат кунанд, дар ҷонибдорӣ иттилоотию тарғиботии сиёсати иҷтимоиву иқтисодии давлат саҳм гузоранд. Ҳадафи асосии клубҳои матбуотӣ метавонад шарҳу баёни сиёсати давлату ҳукумат, стратегияи миллии рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва барномаҳои инвеститсионии вилоят бошад. Дар чорабиниҳои клубҳои матбуотӣ ҳамчунин проблемаҳои рушди соҳибқориҳои хурду миёна, беҳтар гардидани вазъии иҷтимоиву иқтисодии сокинони вилоятҳо, таҳкими ризоияти байни миллатҳо, ҳамкориҳои мутақобила ва амсоли инро баррасӣ намудан мумкин аст. Дар қори клубҳои матбуотӣ ҷалби намояндагони муассисаву ташкилотҳои ҳукумативу ғайриҳукуматӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахвандони алоҳида ба манфиати қор аст. Шароите бояд ба вуҷуд оред, ки ҳамаи инҳо аз хизматрасониҳои клубҳои матбуотӣ бархӯрдор гардида тавонанд. Дар пурмаҳсул гардонидани ин самти фаъолият робитаи фаъоли журналистони идораи нашрияҳои вилоятӣ бо роҳбарият ва қормандони муассисаҳое, ки дар клубҳои матбуотӣ нишастҳои матбуотӣ ва мулоқотҳо доир менамоянд, нақши муҳим мебозад. Ҳамчунин ташкили чунин клубҳои матбуотӣ имкон фароҳам меорад, ки нашрияҳои даврии маҳаллӣ бидуни ягон эроди мақомоти марбута матолиби дорои хусусияти рекламавиरो (маводи PR) ба таъб расонанд.

Ҳамин тавр дар шароити кунунии муборизаҳои рақобатноки иттилоотӣ роҳҳоеро бояд пайдо кард, ки фаъолияти нашрияҳои маҳаллиро ҷоннок гардонад. Бо ин мақсад дар марказҳои вилоятҳо,

мисли он ки дар шаҳри Хучанд мавҷуд аст, бунёди хонаҳои матбуот ва таъмини он бо таҷҳизот ва техникаи замонавӣ зарур аст. Ҳамчунин роҳҳои баланд бардоштани музди меҳнати кормандони нашрияҳои маҳаллӣ, беҳтар намудани ороиши полиграфӣ, мазмуну мундариҷа ва услуби нигоҳиши ин типи нашрияҳои даврӣ бояд ҷустуҷӯ кард.

Комёбии фаъолияти таҳририя дар нашрияҳои маҳаллӣ аз бисёр ҷиҳат ба фарҳанги корпоративӣ (иттиҳодиявӣ), сатҳи касбии журналистон ва робитаҳои ғайриасмӣ байни онҳо вобаста аст. Ин омил аз кормандони нашрияҳои маҳаллӣ тақозо мекунад, ки барои баланд бардоштани савияи дониш, таҳсил ва сатҳи маълумоти худ мустақилона кор кунанд, зеро пас аз пош хӯрдани давлати Шӯроҳо бисёр институтҳо ва курсҳои тақмили ихтисос, ки барои кормандони ВАО-и умумииттифок пешбинӣ гардида буданд, аз байн рафтанд. Ҷаҳони имрӯза зуд тағйир меёбад, техникаву технология, бахусус техникаву технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ бо суръати кайҳонӣ пеш меравад. Ҳамаи ин тақозо менамояд, ки журналистон техникаву технологияи навро ба зудӣ аз худ намоянд ва дар фаъолияти худ аз омилҳои инноватсионӣ моҳирона истифода баранд. Зимнан, дар замони муосир омодагии касбии журналистон ногузир ва бидуни маърифати техникӣ фаъолият намудани онҳо дар ВАО ғайриимкон аст. Аммо дар чунин шароит аксар нашрияҳои маҳаллии сатҳи шаҳриву ноҳиявӣ сомонӣ интернетӣ худро надоранд. Аз ин рӯ, дар бораи ба тариқи мултимедиявӣ (чандрасонӣ) паҳн намудани иттилоот ҳоҷати сухан гуфтан нест.

Дар рақобатпазир гардидани нашрияҳои даврии маҳаллӣ дар бозори расонаӣ имичи онҳо таъсир гузошта метавонад. Имиҷ «аҳамияти рамзии объект мебошад, ки дар натиҷаи коркарди иттилоъ ҳосил шудааст» [11]. Имиҷ тавассути ба роҳ мондани робитаи тадриҷӣ бо аудитория шакл мегирад. Назариячиёни журанлистика шартан қисмҳои таркибии имичро ба биологӣ, иртиботӣ (коммуникативӣ), иҷтимоӣ, мифологӣ ва касбӣ ҷудо намудаанд [ниг.: 11]. Баланд гардидани имичи ин типи матбуоти даврӣ на танҳо ба беҳтар гардидани рақобатпазирии он, балки ба зиёд шудани адади нашр ва афзудани ғайрирасона аз ҳисоби реклама боис мегардад. Имиҷи нашрияҳои минтақавиро маҳз журналистоне, ки дар онҳо қору фаолият менамоянд, ба вучуд меоранд.

Ҳамзамон дар шароити кунунӣ ба роҳ мондани обунаи электронии нашрияҳои даврии маҳаллӣ, истифодаи шабакаи Интернет бо мақсади ба амал овардани робитаи мутақобила бо хонанда ва ташкили марказҳои компютерӣ дар идораҳои ин гуна нашрияҳои даврӣ ниҳоят муҳим мебошад. Ташкили марказҳои компютерӣ дар идораҳои нашрияҳои даврии маҳаллӣ имкон фароҳам меорад, ки бо дигар нашрияҳои маҳаллӣ ва матбуоти даврии ҷумҳуриявӣ робитаи бевосита ба роҳ монда шавад, ба таври фаврӣ дастрас кардани маводи зарурӣ ва нашри он имконпазир гардад. Бо вучуди ин пешрафту тамкили нашрияҳои даврии маҳаллӣ танҳо бо фароҳам овардани таҷҳизоти техникӣ маҳдуд намешавад. Дар баробари ин дар мавриди талаботи хонанда, самаранокии нақшаҳои расонаӣ ва маркетинги идораи нашрияҳои даврӣ қорҳоро боз ҳам беҳтарро ба роҳ мондан зарур аст.

Махсусиятҳои чопи реклама дар матбуоти даврии маҳаллӣ

Ҳар гуна нашрияи даврӣ ҳамчун маҳсули ҷаҳолияти иҷтимоии инсон дорои табиати дугона мебошад: он, пеш аз ҳама, воситаи пахши ахбори омма буда, дар ҳомае вазифаҳои муайяни ҷамъиятиро ба ҷо меорад. Аз тарафи дигар, нашрияи даврӣ объекти моддӣ ё ашёе мебошад, ки дар корхонаи истеҳсоли (дар матбаа) тайёр карда шудаасту дорои нишондиҳандаҳои ҳисмонӣ – вазн, ҳаҷм, зичӣ ва ғайра аст, ҳамчунин арзиши тичоратӣ дорад [1, с. 6]. Яъне чопи нашрияи даврӣ ҳарҷоти муайяни маблағро талаб мекунад. Дар шароити кунунӣ маблағе, ки аз фурӯш ё обунаи нашрияҳои даврӣ ба даст оварда мешавад, ҳарҷоти онҳоро пурра пӯшонда наметавонад. Аз ин рӯ, реклама аз воситаҳои муҳими таъмини даромад дар воситаҳои ахбори омма, махсусан, матбуоти даврӣ доништа мешавад. Агар реклама дар нашрияҳои ҷумҳуриявӣ сатҳи баланди фароғирӣ дошта бошад, дар матбуоти маҳаллӣ он бо дурусту дақиқ ба ҳадаф расиданаш фарқ мекунад, зеро доираи фароғирӣ аудиторияи матбуоти маҳаллӣ нисбатан маҳдуд буда, маводи чопи он зуд ба ҳадаф мерасад.

Чопи реклама дар матбуоти даврии маҳаллӣ низ имконпазир буда, шавқу завқи мардумро бедор карда метавонад. Тавассути реклама мардум дар бораи вижаҳои молу маҳсулот, ифтиҳои маркази нави савдо дар ин ё он ҷаҳаи шаҳру ноҳия, иқдоми мухталиф, бо нархи нисбатан арзон ба фурӯш бароварда шудани молу маҳсулоти гуногун, ворид шудани доруҳои нав ба дорухонаҳо, ба комёбии беназир мушарраф гардидани ин ё он шахс ва амсоли ин маълумоти ҷолиб ва муфид дарёфт карда метавонанд.

Ҳангоми банақшагирии реклама дар матбуоти даврии маҳаллӣ ба назар гирифтани хусусияти нашрия, адади нашр, доира ва ҳудуди пахш, усулу василаҳои дастрасӣ ба муштариён, фосилаи нашр, арзиши қабули реклама, ҳолатҳои иҷтимоиву демографии хондандагон ва амсоли ин зарур аст. Дар ҳолати яхела будани ин нишондодҳо, афзалият ба он нашрияе дода мешавад, ки робитааш бо аудиторияи мақсаднок бештар аст.

Реклама дар матбуоти даврии маҳаллӣ метавонад ҳамчун ҷузъи таркибии маҷмӯи тадбирҳои марбут ба баланд бардоштани донишу тасурути истеъмолкунандагон доир ба маҳсулот бошад, он метавонад ҳам ба ташкилотҳои рекламадиҳанда фоида орад ва ҳам воситаи мустақили пешрафти нашрияҳои даврӣ гардад. Аз тарафи дигар, нашрияҳои даврии маҳаллӣ метавонанд рекламаи маҳсулоти корхонаву ширкатҳои маҳаллиро дар муқоиса бо нашрияҳои марказӣ бо нархи нисбатан арзон интишор намоянд.

Умуман, реклама дар матбуоти даврии маҳаллӣ усули арзон ва самарабахши ҷустуҷӯи таъминкунандагони молу маҳсулот, хариди яқлухти мол ва шарикони тичоратӣ ба ҳисоб меравад.

Айни замон дар идораи ағлаби нашрияҳои даврии кишварҳои пешрафта шӯъбаҳои маркетинг ё реклама ба таври самарабахш ҷаҳолият менамоянд. Вазифаи онҳо бештар кардани роҳҳои паҳн кардани нашрияҳои даврӣ, ҷалби рекламагуздорон, ҷустуҷӯи сарпарастон, қабули эълонҳо ва афзун намудани теъдоди муштариён аст. Аксари нашрияҳои даврӣ бо хизматрасониҳои ғайриштатии рекламавӣ ва паҳнкунандагони газетаҳо ҳамкорӣ доранд, ки ҳам ҳуди онҳо аз ин ҳисоб соҳиби маблағ

мегарданду ҳам ба газетаҳо имкон фароҳам меоранд, ки дар шароити болоравии рақобат фаъолият намоянд.

Мутаассифона, айни замон дар матбуоти даврии маҳаллии ҷумҳурии мо ҷалби реклама ба таври зарурӣ ба роҳ монда нашудааст, ки сабабҳои гуногун дорад. Сабаби асосӣ набудани талабот ва маърифат нашудани манфиати реклама аз ҷониби мардум аст. Бинобар ин аксари нашрияҳои даврии маҳаллии мо на ин ки шуъбаҳои маркетингу реклама надоранд, балки аз тарафи онҳо барои ҷалби реклама ҳатто кӯшише ба ҳарч дода намешавад. Онҳо то ҳанӯз дастнигари мақомоти давлатии ҳокимиятҳои маҳаллӣ буда, ба маблағи обуна, ки як навъ ба таври иҷборӣ сурат мегирад ва дотатсияи ҳукумати маҳал, ки ниҳоят ночиз аст, умед мебаранд. Маблағе, ки имрӯз нашрияҳои маҳаллӣ аз ҳисоби чопи эълонҳо ба даст меоранд, ниҳоят ночиз буда харочотро намерӯшонанд. Бо чунин маблағ адади нашри рӯзномаҳо ҳатто 10-20 ё 50-100 нусха зиёд кардан ғайриимкон аст.

Хулоса

Аз таҳлилу баррасии муҳтасари вазъи кунунӣ ва махсусиятҳои рушди инкишофи омилҳои инноватсионӣ дар матбуоти даврии маҳаллии кишварамон ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Ҳарчанд матбуоти даврии маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсули иерархияи замони Шӯравӣ буда, пайдоиш ва ташаккули он ба солҳои сиюми асри XX ва пас аз он рост меояд, он ҳамчун унсурҳои муҳим ва комилҳуқуқи системаи матбуоти умумиҷумҳуриявӣ арзи ҳастӣ карда, ифодакунандаи арзишҳои миллӣ мебошад.

2. Дар шароити пешрафти васоити ахбори оммаи электронӣ низ фаъолияти матбуоти даврии маҳаллӣ зарурат дорад. Ҳарчанд дар ҷумҳурӣ нашрияҳои даврии маҳаллии мустақил ба таври зарурӣ ташаккул наёфтаанд ва муассисони нашрияҳои даврии маҳаллӣ мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо мебошанд, нашрияҳои даврии маҳаллӣ ягона минбари баёни розу ниёзи мардум ба ҳисоб мераванд, ки дар байни қишри муайяни аҳоли нуфӯзу эътибор доранд.

3. Қаробати бештар доштан бо мардуми маҳал кормандони матбуоти даврии маҳаллиро водор менамояд, ки ағлаб дар бораи проблемаву мушкилоте нависанд, ки инъикосгари ҳаёти мардуми маҳал бошад. Дар ин зимн, робитаи матбуоти даврии маҳаллӣ бо хонандагон, баланд бардоштани оммавияти нашрияҳои даврӣ ва ба таъбу завқи хонанда мувофиқ гардондани мазмуну мундариҷаи онҳо аз вазифаҳои муҳимми кормандони эҷодиву техникаи ин типии матбуоти даврӣ ба ҳисоб меравад.

4. Барои пешрафти матбуоти даврии маҳаллӣ, маҳбубияти бештар пайдо кардан дар байни хонандагон ва таъмини рақобатпазирии он дуруст ба роҳ мондани фаъолияти менеҷментиву маркетингӣ ва истифодаи омилҳои инноватсионӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Бо ин мақсад роҳҳои муҳталифи таъсир расондан ба хонандагон, аз ҷумла бештар намудани тарзи ороиш, таҳияи нақшаҳои расонавии солона, баланд бардоштани сатҳи фаъолияти эҷодии кормандон, дарёфти усулҳои нави ҷустуҷӯҳои эҷодӣ, ба роҳ мондани озмунҳои шумораи бештарин, саҳифаи бештарин, маводи бештарин ва бо ин роҳ ҳавасманд

намудани кормандони эҷодиву техникии нашрияҳои маҳаллӣ зарур дониста мешавад.

5. Ташкили саҳифаҳои мавзӯӣ доир ба ҳаёти ҷавонону занон, собиқадорони меҳнат, ҳамчунин аз рӯйи имкон ташкилу ба роҳ мондани чопи замимаҳои мавзӯӣ доир ба фаъолияти корхонаву муассисаҳо ва коллективҳои меҳнатии ҳудуди маҳал аз роҳҳои самараноки ҷалби тавачҷуҳи кишрҳои мухталифи ҷомеа ба матбуоти даврии маҳаллӣ мебошад.

6. Дар шароити кунунӣ барои ҷалби тавачҷуҳи бештари ҷавонон ба матбуоти маҳаллӣ ташкили сомонаҳои интернетии ин гуна нашрияҳои даврӣ ва саривақт дар шабакаи Интернет ҷойгир намудани нусхаи элетронии онҳо ногузир ва ба манфиати кор аст.

7. Ба роҳ мондани ҳамкориҳои самарабахши байни мансабдорони сатҳҳои мухталифи маҳаллӣ бо нашрияҳои даврӣ, дастгирии давлатӣ дар шакли пешниҳоди дотатсия омили муҳимми инкишофу пешрафти ин навъи матбуот, рақобатбазир гардидани он дар бозори иттилоот ва роҳи хуби таъсир расондан ба ин навъи маҳсулоти ҷопӣ ба ҳисоб меравад.

8. Азбаски маблағи аз ҳисоби обуна ё фурӯш бадастовардашуда хароҷоти матбуоти маҳаллиро намерӯшонанд, ҷалби реклама дар матбуоти маҳаллӣ воситаи муҳимми таъмини даромад буда метавонад.

Адабиёт

1. Акопов, А. И. Общий курс издательского дела. Учебное пособие для студентов-журналистов / А.И. Акопов. – Воронеж, 2004. – 218 с.

2. Грабельников, А. А. Массовая информация в России: от первой газеты до информационного общества / А. А. Грабельников. – М., 2001. – 186 с.

3. Журналистика: профессия, призвание или политика? – Астана: Елорда, 2003. – 69 с.

4. Комилов, К. Вижагиҳои матбуоти маҳаллӣ дар даврони истиклол (дар мисоли вилояти Суғд) / К. Комилов. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 328 с.

5. Кондратьев, Э. В. Связи с общественностью / Э. В. Кондратьев, Р. Н. Абрамов. – М., 2003. – 126 с.

6. Қутбиддинов, А. Моҳият ва таъиноти матбуоти маҳаллӣ (Баъзе масъалаҳои назарии шинохти матбуоти маҳаллӣ бо рӯҷӯҳои таърихӣ) / А. Қутбиддинов. – Душанбе: Аржанг, 2018. – 160 с.

7. Муродов, М., Қутбиддинов, Б. Баъзе омилҳои рушди матбуоти маҳаллӣ / М. Муродов, Б. Қутбиддинов // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №1 (41). – С.91 – 100

8. Муродов, М. Баъзе андешаҳо доир ба вазъи имрӯзаи матбуоти маҳаллӣ ва дурнамои он / М. Муродов // Паёмномаи фарҳанг. – 2019. – №1(45). – С.86 - 96.

9. Муродов, М. Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон: Донишнома / М. Муродов, А. Қутбиддинов, М. Ҷумъаев, Қ. Исоев. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 200 с;

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26 декабри соли 2019 // Ҷумҳурият. – 2019. – 27 декабр.

11. Почепцов, Г. Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г. Г. Почепцов. – М., 2000. – 175 с.

12. Шарифов, А. Журналист ва рӯзнома дар шароити маҳал / А. Шарифов. – Исфара: Набӣ Фаҳрӣ, 2018. – 92 с.

13. Шынгысова, Н. Т. Региональная печать Казахстана в новом формате / Н. Т. Шынгысова [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Philologia/65135.doc.htm (санаи мурочиат 17.12.2019).

Муродов М., Чумъаев М.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ФАКТОРОВ В МЕСТНОЙ ПРЕССЕ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются некоторые особенности использования и формирования инновационных факторов в местной периодической печати Республики Таджикистан.

Успех местной периодической печати во многом зависит от их содержания и значения. Публикации материалов, имеющих отношение к жизни общества, освещение проблем отражающих трудности людей, установление контактов с читателями является одним из факторов повышающих популярность местной периодики и удовлетворяющих потребности аудитории.

В то же время в условиях интенсивной конкуренции, местной прессе важно найти способы потенциального воздействия на читательскую аудиторию, искать инновационные методы оформления газет, при помощи различных графиков и диаграмм, представлять журналистские и публицистические материалы, улучшить работу с различными категориями аудитории (возраст, пол и занятость), создание и регулярная публикация тематических страниц, касающихся жизни молодежи, женщин, ветеранов труда, издание тематических приложений, веб-сайтов. В тоже время редакциям необходимо определить правильное управление и маркетинг а также сосредоточить больше внимания на социальную журналистику.

Публикация объявлений и реклама также могут быть важным средством пополнения бюджета для периодических изданий, поскольку сфера охвата местных средств массовой информации довольно ограничена.

Ключевые слова: инновация, социальная журналистика, местная пресса, информационное пространство, аудитория, менеджмент, маркетинг, конкуренция, оформление, медиа, редакция, креатив, реклама, фактор.

Murodov M., Jumyayev M.

SOME FEATURES OF FORMATION OF INNOVATIVE FACTORS IN THE LOCAL PRESS OF TAJIKISTAN

The article discusses some features of the use and formation of innovative factors in the local periodical of the Republic of Tajikistan. The success of local periodicals depends largely on their content and significance. Publication of materials related to community life, coverage of problems reflecting the

difficulties of people, establishing contact with readers is one of the factors that increase the popularity of local periodicals and satisfy the taste of the audience.

At the same time, in conditions of intense competition, it is important for local press to find ways of potential impact on readers or audiences, to seek innovative methods for newspaper design, using various graphs and charts to present journalistic materials, working with different categories of audiences (age, gender and employment), the creation and regular publication of thematic pages relating to the lives of youth, women, labor veterans, the publication of thematic applications, websites, the definition of good governance and marketing and focus more on social journalism.

Publishing an advertisement and advertising can also be an important means of making income for periodicals, since the scope of local media is rather limited, advertising in this type of print is quickly targeted.

Keywords: innovation, social journalism, local press, information space, audience, management, marketing, competition, design, media, editorial staff, creative, advertising, factor.

ТДУ 002+07+9 тоҷик+070
Мирзоев С.

«ҲАҚИҚАТИ СУҒД» – ҲАМЧУН НАШРИЯИ ВИЛОЯТӢ

Дар мақола фаъолияти кунунии нашрияи “Ҳақиқати Суғд” дар ҳошияи як сафари хидматӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Мушоҳидаҳо нишон дод, ки вазъ ва шароити кори идораи рӯзнома нисбатан хуб буда, нерӯи эҷодии басанда дорад. Нашрия дар ҳаҷми чор саҳифаи формати А-2, ҳафтае се маротиба, бо теъдоди 8450 нусха интишор мегардад. Он дорои саҳифаҳои махсус, аз қабилӣ «Ҷомеа ва замон», «Минбари шумо», «Розу ниёзи мардум», «Пайгоми ҷавонӣ», «Ҳунар – беҳ аз симу зар», «Ҳикмати Сино», «Рӯҳафзо», «Сафинаи Сайхун», «Меҳрпайванд», «Чаманоро» ва ғайра аст, ки аз рангорангии мундариҷаи нашрия шаҳодаи медиҳанд. Дар ин ва дигар саҳифаҳои нашрия воқеиёти марбут ба сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, варзиш, сайёҳӣ, фарҳанг, кишоварзӣ, тандурустӣ, ҳамчунин назму наср дарҷ мегарданд. Аксари матолиби нашрия ба талаботи касбӣ ҷавобгӯ буда, дар онҳо принсипи ҳақиқатнигорӣ риоя мешавад.

Рӯзномаи “Ҳақиқати Суғд”-ро наметавон аз мушкилот ва камбудии пурра орӣ донист. Бо вучуди ин нашрияи мазкур нисбат ба дигар нашрияҳои маҳаллии кишвар фаъолу пешсаф аст.

Калидвожаҳо: Минтақа, “Ҳақиқати Суғд”, вазъ, дурнамо, матбуоти даврии маҳаллӣ, маҳал, матолиб, рӯзнома, нашрия, саҳифа, эҷод, мушкилот, нуқсон, танқид, таҳлил, баррасӣ.

«Ҳақиқати Суғд» – аввалин нашрияи маҳаллӣ

Дар идомаи силсиласафарҳои хидматӣ, ки мувофиқи лоиҳаи «Вазъ ва дурнамои матбуоти маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2016-2020)» амалӣ гардидаанд, бо мақсади омӯзиши вазъи кунунии

нашрияҳои «Ҳақиқати Суғд» ва «Насими Исфара» ба шаҳрҳои Хучанд ва Исфараи вилояти Суғд сафари навбатӣ анҷом додем, ки вазъи имрӯзаи нашрияҳои мазкур дар шакли мақолаҳои алоҳида ба таъб мерасанд. Дар ин таҳқиқ танҳо рӯзномаи вилоятии «Ҳақиқати Суғд» мавриди назар ва таҳлилу баррасӣ қарор мегирад.

Шаҳри Хучанд ва атрофи он дар тӯли таърих борҳо мавриди ҳуҷум ва талаву торочи ғосибон қарор гирифта, бо вучуди он ҳама фишору тааддихо фарҳангу тамаддун, улуму маориф ва урфу одоти тоҷиконро ҳифз карда тавонист. Даврони маркази маъмурии Империяи Россия буданро, ки хоҳу ноҳоқ аксари масоили сиёсӣ идеологӣ ва фарҳангӣ ба хориҷ тааллуқ дошт, аз сар гузаронид ва бо вучуди таъсирпазирӣ хувияту ҳастии миллиро ҳифз ва дубора барқарор сохт. Сокинони он аз азал шоиртаъб, эҷодкор, илмдӯст, фарҳангсолор ва маорифпарвар ба воя расидаанд, ки хислати маорифпарварӣ, илмдӯстӣ ва фарҳангсолорӣ онҳо дар навбати аввал шароиту имконоти таъбу нашр ва заминаҳои таъсиси матбуоти музофотиро нисбати дигар минтақаҳои Тоҷикистон тезтару бештар намуд. Ин ҳама боис гардид, ки нахустин нашрияи маҳаллии Тоҷикистон дар ин вилоят ба вучуд ояд. Имрӯз дар ҳудуди ин вилоят қариб 30 нашрияи даврӣ пайваста ба таъб мерасанд ва ҳаёти иҷтимоии шаҳру ноҳияҳои онро ҳамачониба мавриди инъикос қарор медиҳанд. Матбуоти даврии ин вилоят тибқи таснифоти китоби «Вижагиҳои матбуоти маҳаллӣ дар даврони истиқлолият» ба чор гурӯҳ: вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва кӯдакона тақсим гардида, дар шакли рӯзнома, ҳафтанома ва маҷалла дастраси омма мегарданд [1, с. 8]. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки дар умум матбуоти ин вилоят, сарфи назар аз нуқсонҳои камбудихо нисбати матбуоти дигар минтақаҳои Тоҷикистон аз ҳама ҷиҳат фаъол ва пешсаф мебошад.

Мавриди тазаккур аст, ки матбуоти маҳаллӣ ҷузъи муқтадири матбуоти ҷумҳуриявӣ маҳсуб гардида, аз оғози пайдоиши худ барои ҳама кишварҳо аҳамияти маҳсус доштааст. Инъикоси ҳамачонибаи масоили маҳал, аз қабилӣ тарғибу ташвиқи сиёсати ҳукуматҳои мақомоти маҳаллӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, илму маориф, ҷорводорию кишоварзӣ, маҳсусан тарғиб ва ҳифзу нигоҳдории фарҳанги бумӣ ва урфу одоти милли ба дӯши матбуоти маҳаллӣ будааст. Имрӯз ин типӣ матбуот дар ҳама кишварҳои олам фаъол буда, ғояҳои миллию маҳаллиро тарғибу ташвиқ месозад. Ба андешаи К. Комилов “Матбуоти маҳаллӣ чун рӯки муҳим ва зарурии фазои иттилоотиву фарҳангии Тоҷикистони мустақил дар низоми васоити ахбори оммаи кишвар, дар тарғибу ташвиқи сиёсати давлатии иттилоотии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешбурди соҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ташаккулу таҳкими ҳисси меҳанпарастӣ, ифтихори милли, таъмини амнияти ҷомеа, пешгирии қонунвайронкуниву ҷинояткорӣ, тақмили баланд бардоштани савияи ҳуқуқиву маърифатии аҳоли, хосатан, ҷавонон дар музофот мавқеъ ва нақши бориз дорад” [1, с. 312]. Ба назари муаллифони китоби “Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон”: “Нашрияи ноҳиявӣ ҳамчун василаи бузурги таълиму тарбия барои пешрафти кишварҳо истифода

гардидаву мегардад. Ин рисолат ҳарчанд хоси замони шӯравӣ буд, аммо то кунун боқӣ мондааст” [6, с.185]. Ба пиндошти муҳаққиқ М. Чумъаев: “...рӯзномаҳои маҳаллӣ на танҳо барои иҷрои ҳадафҳои давлату ҳукумат, тарғиби ғояҳои давру замон ва амалӣ намудани нақшаҳои истеҳсолӣ, балки ба пешрафту инкишофи соҳаҳои фарҳангу маориф ва тарбияи одами замони нав низ мусоидат намуд” [7, с. 32].

Дар кишвари мо қариб 90 сол аст, ки матбуоти маҳаллӣ арзи ҳастӣ намуда, дар самти ҳудодоҳии сокинони музофот ва боҳабар гардонидани онҳо аз навгониҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар хидмати шоёнро анҷом медиҳад. 25 март соли 1930 «Ҳақиқати Суғд» ҳамчун нашрияи Кумитаи ҳизбии округи Хучанд, Шӯрои вакилони халқии меҳнаткашон ва Раёсати иттифоқҳои касабаи округ, аввалин бор бо унвони «Роҳи колхозчӣ» ба таъбу расид ва ба таъсиси матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон замина гузошт. Дар давоми фаъолият унвонаш борҳо дигар шудааст. Чунонки собиқадорони рӯзнома Сайидамин Ҷило ва Сурайё Ҳакимова навиштаанд: «...муҳаррири аввалин Муҳаммадҷон Ҳасанов буд. Аз шумораи 61-ум (7-уми ноябри соли 1930) рӯзнома “Пролетари Хучанд” ном гирифт. Соли 1940 баъди ташкил ёфтани вилояти Ленинобод рӯзнома номи “Стахановчӣ”-ро гирифта, чун органи Комитети партиявӣ ва Комитети совети вилоятӣ бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва узбекӣ нашр мешуд. Аз 1-уми январи соли 1948 рӯзнома “Ҳақиқати Ленинобод” номгузорӣ шуд. 5-уми майи соли 1971 то пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳафтае 5 мартаба нашр мешуд. Аз соли 2008 бо номи “Ҳақиқати Суғд” ҳафтае се мартаба интишор мешавад» [4, с. 4].

Рӯзнома аз ибтидои фаъолият то имрӯз бо мардум буди дар хидмати мардум. Дар китоби «Бозтоби ҳақиқат» вобаста ба фаъолияти доманадори ин нашрия чунин андеша дарҷ гардидааст: «Давоми мавҷудияташ ин рӯзнома роҳи пуршарафро тай намуда, дар ҳар давру замон рисолати азалии хеш минбари розу ниёз, ифодагари раъйи мардуми созандаву ободкор будани худро ба ҷо овардааст. Дар давраҳои аввали таъсис ёфтани рӯзнома барои мардум чун чароғи хидояти роҳнамо, нерӯбахши мардум, дар давраи мудҳиши Ҷанги Бузурги Ватанӣ сафарбаркунандаи халқ ба наздикшавии Рӯзи Ғалаба, дар солҳои азхудкунии даштҳои доманфароҳу ташналаби Мирзочӯлу Дилварзини тоҷик илҳомбахши халқ ба созандагиву бунёдкорӣ буд» (3, с. 4). Рӯзнома дар ҳама марҳилаҳои фаъолияти худ, қабл аз ҚБВ, замони шӯравӣ ва замони имрӯз бо тараннум ва ташвиқу тарғиби ингуна ғояҳо ҳаракат намуда, хосатан дар домани худ ҳамчун мактаби бузурги одамсозӣ садҳо нафаронро тарбият намуда, ба ҷодаҳои зиндагӣ раҳнамун сохтааст. Аз ин дидгоҳ рисолати инсонсозӣ ва роҳнамоии он дар ҳама давру замон намоён ба назар мерасад. Чунонки муаллифони «Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон» навиштаанд: «Рӯзнома ба яке аз мактабҳои бонуфузи омода кардани кадрҳои соҳаи рӯзноманигорӣ табдил ёфта буд. Рӯзноманигорони номдори чумхӯрӣ аз қабиле А. Ҳочибоев, Ҳ. Содик ва дигарон аз мактаби нашрия баҳра бардоштаанд» [6, с. 4]. Гарчанде дар саргах ва ибтидои таъсисёбии рӯзнома ҳамчун омили таъсис бузургмардоне чун Зариф Рачабов,

Бобочон Ғафуров, Муҳаммадҷон Ҳасанов, Қурбон Баҳлулзода, Мирзо Турсунзода, Раҳим Ҷалил, Ҳочӣ Содӣқ, Муҳиддин Аминзода, Аминҷон Шукӯҳӣ ва дигарон қарор доштанд ва боиси пешрафту тараққи он гардида буданд, аммо нақши рӯзнома дар рушди илмию адабии эшон низ бениҳоят калон аст. Гузашта аз ин нафарони зиёди дигар дар рӯзнома қору ғаёлият намуда, фикри хешро сайқал дода, ба дараҷаҳои баланди илмию эҷодӣ расидаанд. Дар пешбурди нашрия муҳаррирони зиёд нақш доранд, ки ҳамчун анъанаи нек дар идораи нашрия акси онҳо бо навиштаҷот овозон аст ва ҳар кас аз мушоҳидаи он сайри таҳрихӣ мекунад аз ғаёлияти эшон маълумоти кутӯхе ба даст меорад.

Вазъи кунунӣ

Чуноне ишора гардид, «Ҳақиқати Суғд» аз соли 2008 инҷониб ҳамчун нашрияи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд ғаёлият мекунад. Нашрия дар ҳаҷми чор саҳифаи А 2, бо забони тоҷикӣ, бо теъдоди 8450 нусха, дар як ҳафта се маротиба таҳти шиори «Бани одам аъзои якдигаранд» нашр мешавад. Мухторов Абдулло Шокирович аз соли 2008 инҷониб сармуҳаррири нашрия аст. Дар рӯзнома айни замон 14 нафар корманди эҷодӣ ғаёлият мекунанд. Маоши ҳадди ақал 400 ва ҳадди аксар 900 сомониро ташкил медиҳад. Кормандон ин маоши ночизро мадди назар накарда, ба хоҳири сайқали касбу маҳорат ва муҳаббат ба он, ҳамзамон хидмати халқу миллат дилгармона ғаёлият мекунанд. Ҳалли мушкилоти иқтисодии худро аз дигар роҳҳо ҷӯё мешаванд. Идораи нашрия дар қабати сеюми бинои навбунёди «Кохи матбуот» иҷоранишин буда, бо тамоми шароити қорӣ муҷаҳҳаз аст. Ҳама кормандон дар як утоқи фароҳу барҳаво ғаёлият мекунанд. Утоқҳои онҳо бо деворҳои шишагӣ ҷудо гардида, кормандон аз вазъи ҳолати ҳамдигар шӯҳид мешаванд. Ин гуна ба роҳ мондани қор як навъ шаффофиятро таъмин мекунад. Ба назари сармуҳаррир камбудии идораи нашрия дар он аст, ки гарм қардани он дар сардиҳо мушкил мешавад. Ҳама кормандон бо компютер, мизу курсиҳои замонавӣ таъминанд. Гарчанде сифати хидматрасонӣ паст ҳам бошад, аммо ҳама компютерҳо бо интернет пайвастанд. Нашрия ҳаққи қалам дорад, ки ба як шумора 300 сомонӣ рост меояд. Ҳамчунин дар ҷашнҳо ба кормандон муқофотпулӣ дода мешавад. Сомонаи нашрия дар шабакаи ҷаҳонии интернет зери унвони «Ҳақиқати Суғд, нуқта тҷ» (www.hakikati-sugd.tj) ғаёлол аст. Ҳар шумораи газета зери рубрикаи «РӯЗНОМА» дар сомона ҷой дода мешавад ва хонандагон онро ба осонӣ дастрас дастрас қарда метавонанд. Ҳамзамон аҳбору гузоришҳо ва дигар матолиби рӯзнома дар сомона ба таври алоҳида гузошта мешавад. Нашрия аз бозҷопи ба қасрати матолиб дурӣ меҷӯяд, ки хуб аст. Аз мушоҳидаҳо ва гуфтаи сармуҳаррир маълум гардид, ки нашрия баъзан аз агентии иттилоотии Ховар, сомонаи расмии Президент ва Хадамоти матбуотии Президент аҳбору гузоришҳоро бознашр мекунад. Чунин услуби қор рӯзномаро дар назди аудиториа маҳбуб гардонид, онро эмин нигоҳ доштааст. Яке аз мушкилоти идораи рӯзнома ҷалб нағаштани мутахассисони ҷавон ба қори он мебошад. Махсусан ҷавононе, ки дар донишгоҳҳои

Душанбе ва Хучанд касби рӯзноманигориро меомӯзанд, ба кори эҷодӣ фаро гирифта намешаванд. Ин падида сабаб дорад. Онҳо ба идораи рӯзнома ташриф меоранд ва мехоҳанд дар он ҷо кор кунанд, аммо лаёқат ва маҳорати пасти касбиашон ба ин монеа мешавад. Маълум мегардад, ки онҳо касби рӯзноманигориро ба хубӣ аз худ накарда, ҳамзамон таҷрибаи эҷодӣ надоранд. Ҳамин ки супориши редакцияро бигиранд, дигар бар намегарданд. Онҳое, ки дар роҳи эҷод сабуранд ва истодагарӣ мекунанд, тадричан обу тоб меёбанд ва ба кори рӯзнома дилбастагӣ пайдо мекунанд. Омили дигар маоши пасти кормандон аст. Имрӯз ҷавонон бо маоши паст қаноат накарда, майл ба тичорат ва дигар қорҳои сердаромад мекунанд ва ё ба муҳочират мераванд.

Робитаи рӯзнома бо мардум қавӣ аст. Ба андешаи сармуҳаррир ҳар сол то 3000 мактуб ба идораи нашрия ворид мешавад, ки аз арзи сипосу миннатдорӣ то мушкилоти номанигоронро фаро мегиранд. Рӯзнома ҳамеша ба ҳалли мушкилоти мардум мусоидат мекунад. Почта ғаёб аст ва рӯзнома сари вақт ба дасти хонанда мерасад. Обунаи газета барои як сол 117 сомонӣ аст. Қариб дар 10 шаҳру ноҳияи вилоят нашрия мухбирони ҷамоатӣ дорад, ки пайваста хабару мақолаҳо ирсол менамоянд. Азбаски бо забонҳои узбекию русӣ нашрияҳои алоҳида нашр мегарданд, «Ҳақиқати Суғд» танҳо бо як забон – тоҷикӣ мебарояд. Он нашрияи асосии вилоят ба ҳисоб рафта бо дигар нашрияҳо ҳамкориҳои зиҷ дорад, аммо нашрияҳои дигар ба он ягон тобеият ва вобастагӣ надоранд, онҳо мустақиланд. Идораи нашрия мошини хидматӣ дорад. Аз рекламаву эълон нашрия кам истифода мекунад. Нашрия дар ҷопхонаи шаҳри Хучанд бо сифати аъло ба таъб мерасад ва дар ин самт мушкилиҳои надорад.

Нигоҳе ба мундариҷаи рӯзнома

Бо 14 нафар корманди эҷодии нашрия пурсиши сотсиологӣ анҷом дода шуд. Собикаи кори пурсидашудагон аз 4 то 40 солро ташкил медиҳад. Аз ин теъдод 8 нафар ихтисоси рӯзноманигорӣ, 4 нафар филологӣ ва 2 нафар маълумоти олии ихтисосҳои дигарро доранд. Тамоми кормандон ба саволҳои пурсишномаҳо ҷавоб гардониданд, вобаста ба рушди рӯзнома ва алалхусус беҳдошти зиндагии рӯзноманигории маҳаллӣ назари худро иброз намудаанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: ҷалби рӯзноманигорони нашрияҳои маҳаллӣ ба тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ, таъмини кадрҳои маҳаллӣ, таъмини технологияи муосир, ҷалби мутахассисони ҷавон, ислоҳи пешниҳоди матолиб ва интихоби дурусти сарлавҳаҳо, риояи забон, сомонии интернетӣ, инъикоси масоили доғи рӯз, бо дигар нашрияҳо ҳамкорӣ кардан, ҳавасманд кардани кормандони эҷодӣ, фароҳам кардани сафарҳои хидмати дохилию хориҷӣ.

Аз мушоҳидаву суҳбатҳо ва, хусусан аз натиҷаи пурсишномаҳо маълум гардид, ки кормандони нашрияи «Ҳақиқати Суғд» ҳамагӣ аз касбият бархӯрдор буда, ба андозаи муайян қонунмандии пешаи рӯзноманигориро дарк мекунанд. Муҳтавои матолиби нашрия воқеият доштани андешаҳои онҳоро тасдиқ месозад.

Бо кӯмаку дастгирии сармуҳаррир А. Мухторов шумораҳои солҳои (2017-2019)-и нашрияро дар шакли электронии PDF бо худ овардем, ки ба кори таҳқиқию пажӯҳишии мо ҳамаҷониба мусоидат кард ва барои таҳқиқоти минбаъда низ ба кор хоҳанд рафт. Аз мушоҳидаи ин бастаҳо метавон сифати чоп, ороиш, услуб ва муҳтавои матолиби рӯзномаҳо ба хубӣ муайян намуд. Табиист, ки дар замони муосир дизайн ва ё ороиши нашрия, ҷобачогузорию дурусти матолибу аксҳо муҳим буда, як усули муассири ҷалби тавачҷуҳи хонанда ба ҳисоб меравад. Дизайн дар шароити феълӣ чехраи рӯзнома ба ҳисоб меравад. Ин принцип дар рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» риоя мегардад. Сифати чоп ва виҷиши он хуб ба роҳ монда шуда, баъзан ранга ва аглаб сиёҳу сафед чоп мешавад. Махсусан, ба муносибати ин ё он ҷашн рӯзнома ба худ рангу услуби хос мегирад. Аксҳо муносиб ба матолиб дарҷ гардида, як навъ моҳияти матлабро таҷассум мекунанд. Одатан дар саҳифаи аввали рӯзнома маводи расмӣ, аз қабиле паёму табриқоти Пешвои миллат ва раиси вилоят ҷой дода мешавад. Дар саҳифаҳои дигар мавзӯҳои муҳталиф инъикос мешаванд. Матолиби нашрия ҳама соҳоти ҷомеа – сиёсату иқтисодиёт, фарҳангу варзиш, кишоварзӣ ва ғайраро фаро мегирад. Махсусияти «Ҳақиқати Суғд» нисбати дигар нашрияҳои маҳаллӣ дар он аст, ки қариб дар ҳар шуморааш мавзӯоти муҳимми иҷтимоӣ дарҷ карда мешавад. Дар як шумора метавон мавзӯҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва амсоли инҳоро пайдо кард. Тавозун дар самти пайғирӣ ва таҳлили матолиб риоя мегардад, ки имрӯз хоси на ҳама нашрияҳои маҳаллист. Аксари нашрияҳои маҳаллӣ имрӯз ҳафтае як маротиба ё дар моҳ ду ва ё як бор бо теъдоти кам нашр мешаванд, онҳо қудрат надоранд, ки дар ҳар шумораи худ қулли мавзӯҳои маҳалро фарогиранд. «Ҳақиқати Суғд» аз ин ҷиҳат фарқ мекунад, он бо теъдоди зиёд ва фосилаи наشري наздик (ҳафтае се маротиба) тавонистааст тамоми масъалаҳои иҷтимоиро фаро гирад.

Тарғибу ташвиқи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ аз вазифаҳои муҳимми рӯзнома маҳсуб меёбад. Ҷунончи ишора гардид, саҳифаи аввали рӯзнома ба ин мавзӯи ихтисос шудааст. Аз ин дидгоҳ нақши идеологии рӯзнома дар масири давлатдорӣ намоёнтар аст. Масъалаву мавзӯҳои ҳувияти миллӣ, ватанхоҳию ватанпарастӣ, истиқлолияти давлатӣ, ваҳдати миллӣ, конституция, парчам, суруди миллӣ ва дигар арзишҳои муқаддасот ва арқони асосии давлатдорӣ дар мадди аввал қарор мегиранд. Ин тамоюл ба ҳеч ваҷҳ тавачҷуҳи нашрияро ба дигар масоил кам намекунад. Ҷун аз ҷониби дигар назар афканем, хоҳем дид, ки тарғибу ташвиқи фарҳанги миллию бумӣ меҳвари баҳсҳои рӯзномаҳо ташкил медиҳад. Сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ, рушди ҳамаҷонибаи деҳот низ аз мавзӯҳои асосии имрӯзаи газета мебошад. Дар ҳар шумораи нашрия масоили иҷтимоӣ бо ҳама самтҳои ба таҳлилу баррасии ҳамаҷониба фаро гирифта шудааст. Бахусус, мушкилоти оилавӣ, маводи муҳаддир, қонуншиканӣ, дуздӣ ғоратгарӣ, ахлоқи бад ва дигар дарду доғи мучтамаи маҳал дар рӯзнома мавқеи намоён доранд. Соҳаҳои кишоварзӣ, қорводорӣ, обёрӣ, ки дар замони шӯравӣ мавзӯи

асосии матбуоти маҳаллиро ташкил меоданд ва дар матбуоти даврии маҳаллии имрӯз кам ба назар мерасанд, дар саҳифаҳои «Ҳақиқати Суғд» пайваста матраҳ мегарданд. Бурду бохт, барору нобарориҳо, тараққию таҳаввули соҳаи кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад ва ҳамеша комёбиҳои соҳа ба мардум манзур мегардад.

Осори адабӣ, шеърӯ хикоя низ зери рубрикаҳо ва саҳифаҳои махсус дарҷ мегарданд ва таъби шеърдӯстиву фитрати шоиронаи сокинони маҳалро болида месозанд. Дахҳо шеърҳои навҷод, ки бештар ба масъалаҳои ватану ватандорӣ ва муҳаббати марзу бум бахшида шудаанд, аз ҷониби шоирони барҷаста, навқадамҳои пайроҳаи эҷод ва мактаббачагони шеърдӯсту эҷодкор ба идораи нашрия ирсол мегарданд ва дар саҳифаи истироҳатии рӯзнома бо номи «Сафинаи Сайхун» ба таъб мерасанд.

Танқиди асосноки ин ё он соҳаи ҷамъият, ки ҷавҳар ва функсияи аҳаммиятноки матбуот ба ҳисоб меравад, то ҳол дар нашрия маъмул аст. Ҷунин матолиб гарчанде дар шумораҳои нашрия ба шакли мухталиф ва пароканда ба таъб мерасанд, аммо бештар дар саҳифаҳои махсус ва зери рубрикаҳои хос ҷоп мешаванд, ки ин усул тавачҷуҳи хонандаро бештар ҷалб мекунад. Аз назарпурсиҳо маълум гардид, ки ба роҳ мондани саҳифаҳои махсус боиси бештар гардидани тавачҷуҳи мардум ба рӯзнома шудааст, хонандагон ҷопи ҳар шумораро бесаброна интизор мешудаанд. Саҳифаҳои махсуси рӯзнома мавзӯоти мухталифро фаро мегиранд. Аз ҷумла аксари масоили сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ фарҳангӣ, варзишӣ саноатӣ ва ғайра дар саҳифаҳои «Ҷомеа ва замон», «Минбари шумо», «Розу ниёзи мардум», «Пайғоми ҷавонӣ», «Ҳунар – беҳ аз симу зар», «Ҳикмати Сино», «Рӯҳафзо», «Сафинаи сайхун», «Меҳрпайванд» ва «Чаманоро» ҷой гирифтаанд. Дар сомонаи нашрия рубрикае ба тарзи пурсишнома зери унвони «Қадоми аз саҳифаҳои махсуси рӯзнома ба шумо писанд аст?», амал мекунад, ки тавассути он метавон фикру ақидаҳо ва сатҳи мутолиаи хонандагони рӯзнома, махсусан аҳаммияти саҳифаҳои мазкурро ба осонӣ муайян кард. Маълум мегардад, ки хонандагон ҳамаи ин саҳифаҳоро мутолиа мекунанд, аммо дар ин миён саҳифаҳои «Розу ниёзи мардум» ва «Минбари шумо» мақоми хос доранд. Дарҷаи овоздиҳии қорбарони сомона ба саҳифаи «Розу ниёзи мардум» 25,4% ва ба саҳифаи «Минбари шумо» 27,2 % мерасад [2]. Аз ин пурсиш бармеояд, ки мардум бештар меҳоянд матолиби ифодакунандаи дарду алам ва розу ниёзи ҳешро пайдо намоянд, ҳалли мушкилоти худро аз матолиби рӯзнома дарёбанд. Ин ҷо як нигоҳи иҷмолӣ ба саҳифаҳои мазкур менамоем, то аҳаммияту вижагии онҳоро пай бурда тавонем. Саҳифаи «Ҷомеа ва замон» хусусияти сиёсӣ-тарғиботӣ, «Минбари шумо» - танқидӣ-ислоҳӣ, «Розу ниёзи мардум» - пурсишу посух, «Пайғоми ҷавонӣ» - дунёи ҷавонӣ, «Ҳунар-беҳ аз симу зар» - ҳунар ва ҳунармандӣ, «Ҳикмати Сино» - тандурустӣ, «Рӯҳафзо» - фароғатӣ, «Сафинаи сайхун» - адабӣ, «Меҳрпайванд» - фарҳангӣ ва «Чаманоро» - гендерӣ доранд.

“Ифротгарой хатар ба амнияти кишвар” (2019.– 22 январ), «Таҷҳизот оё ба яғмо рафт? Ё кучост эҳсоси масъулият?», “Орзуи 22-

солаи ман” (2017. – 2 феврал), “Рисолати чавонони имрӯз” (2017. – 10 январ), “Олими тоҷик дар маҷаллаи Ҳиндустон” (2017. – 21 январ), “Сабабҳои гирифтории фишорбаландӣ” (2017. – 26 январ), “Тухми умед”, “Латифаҳои нав” (2017. – 26 январ), “Духтари ҳалвопази Самарқандӣ” (2017. – 4 феврал), “Нони гарми меҳнатӣ” (2017. – 9 феврал), “Сарводаи мрамарин” (2017. – 25 феврал) ва амсоли ин дар ин саҳифаҳо ба ҷашм мерасанд. Муҳтавои аксари матолиби ин саҳифаҳо ба талаботи касбӣ ҷавобгӯ буда, хонданбоб ва дархӯри ҳаёти мардуманд. Дар онҳо принсипи беғаразӣ риоя шудааст. Саҳифаи “Ҷомеа ва замон” мардумро аз хатари терроризм ва зухуроти номатлуби он огоҳ месозад. Он паҳлуҳои гуногуни вабои асрро фаро гирифта, ҳамчун минбари афкори солим дар замони тезутунди сиёсӣ ба ҷомеа хидмат мекунад, ба зидди терроризму экстремизм муборизаи беамон мебарад. Мардуми маҳал, махсусан ҷавонро аз шумиҳо ва натиҷаҳои нохуши ҳизбҳои равиҳои номатлуб огоҳ месозад ва сатҳи гаравиши онҳоро камтар менамояд. Сокинони маҳал тавассути саҳифаи “Минбари шумо” мушкилоти худро арз мекунанд, ки дар бештар маврид онҳо ҳалли худро меёбанд. Ба маводи танқидӣ воқунишҳо мешавад. Ҳаёти ҷавонон, нақши онҳо дар пешбурди ҷомеа, вазоиф ва масъулиятҳо, бурду бохт, дастовардҳои илмӣ ва варзишӣ, тарғибу ташвиқ ба зиндагии шоиста, хидмати Ватан, ҳифзи марзу бум ва ғайра хоси саҳифаи «Пайгоми ҷавонӣ» буда, дар ин самт нақши он ҳамачониба намоён аст. Матолиби махсус вобаста ба ҳифзи тандурустӣ, роҳҳои пешгирии бемориҳо, нигоҳубини дурусти бадан ва ғайра бо назару андешаҳои коришиносони соҳаи тиб дар саҳифаи “Ҳикмати Сино” дарҷ мегарданд. Саҳифаи гӯё ба як мактаби машваратӣ ва ё бунгоҳи хурди тиббӣ табдил ёфтааст, ки хонандагон шумораи ҷадиди рӯзномаҳо ҷӯё мешаванд ва дар ҳол бахри пайдо намудани хабару навид, маслиҳати мутахассис, ғизоҳои давобахш ва дармони бемориҳои худ ба мутолиаи саҳифа оғоз мекунанд. Агар, аз як ҷониб, саҳифа ба хонанда ройгон маслиҳат диҳад, аз ҷониби дигар, бештар афқору тавсияҳои психологиро нашр менамояд, ки умеди беморро ба зиндагӣ бештар мекунад ва бар асоси фикри мусбат ӯ шифо меёбад.

Ҳамин тариқ, дар саҳифаҳои дигари нашрия маводи фароғатӣ, шеърҳои ҳикоя, маълумоти таърихӣ дар бораи адибону нависандагонӣ дохилию хориҷӣ, иброи розу ниёз, вориди гаштан ба дунёи ҷавонон ва ғайра матраҳ мегарданд. Сафаҳои мазкур ба як комплекси илмӣ-маърифатӣ табдил ёфтааст, ки хонанда метавонад доир ба ағлаби масоили ҳаётии маълумоти муфид пайдо кунад. Умуман, иқтидор ва нерӯи ин нашрияро танҳо бо саҳифаҳои махсус наметавон арзёбӣ намуд, дар он масъалаҳои гуногуни ҳаёти маҳал ва ҷумҳурӣ берун аз ин саҳифаҳо низ инъикос карда мешаванд. Ин нерӯи эҷодӣ ва тавачҷуҳи эҷодкоронро ба нашрия бозгӯ мекунад.

Аз пажӯҳиш бармеояд, ки рӯзномаи “Ҳақиқати Суғд” дар низомии матбуоти даврии вилояти Тоҷикистон мақоми ҷашмрас дорад. Он бо баъзе хусусиёт ва вижагиҳо, ки баррасӣ шуд, аз дигар нашрияҳо фарқ мекунад. Аммо, бо вучуди ин наметавон рӯзномаи

мавриди назарро аз нуқсону камбудӣ ораи донист, чунки имрӯз фаъолияти матбуоти маҳаллии Тоҷикистон ва мушкилоту норасоӣҳои он якранг ба назар мерасад. Махсусан пайгирӣ ва наشري маводи супоришӣ ва як навъ дар идораи Мақомот қарор доштани ин типи матбуоти даврӣ маводи онро якранг кардааст. Ин камбудӣ дар ин рӯзнома низ ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, баҳои мо ба фаъолияти рӯзнома дар дараҷаи нисбӣ шакл гирифт.

Адабиёт

1. Азимов, А. Матбуот ва тарбияи мухбирон / А. Азимов. – Душанбе, 2018. – 32с.
2. Комилов, К. Вижагиҳои матбуоти маҳаллӣ дар даврони истиқлол / К. Комилов. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 328 с.
3. Қодирӣ, А. Табрики Раиси вилояти Суғд ба ифтихори 85-солагии таъсисёбии рӯзномаи вилоятӣ “Ҳақиқати Суғд” // Бозтоби ҳақиқат (маҷмӯаи мақолаҳо). – Хучанд, 2015.– 376 с.
4. Қутбиддинов, А. Ҳ. Моҳият ва таъиноти матбуоти маҳаллӣ (Баъзе масъалаҳои назарии шинохти матбуоти маҳаллӣ бо рӯзномаҳои таърихӣ) / А.Ҳ. Қутбиддинов. – Душанбе: Аржанг, 2018.- 160 с.
5. Муродов, М. Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон / М. Муродов, А. Қутбиддинов, М. Чумъаев, Қ. Исоев. – Душанбе, 2018. – 200 с.
6. Усмон, И. Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон (маҷмӯаи мақолаҳо ва мусоҳибаҳо) / Усмон И. – Душанбе, 2016.-672 с.
7. Шарифзода, Қ. Газета (рӯзнома) аз таърих, вазифаҳои иҷтимоӣ, таснифот ва сохтори редаксияи он (Дастури таълимӣ) / Қ. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 104 с.

Манбаъ

8. Ҳақиқати Суғд: Нашрияти Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд – 2017-2019
9. www.hakikati-sugd.tj

Мирзоев С.

«ҲАКИКАТИ СУҒД» – КАК ОБЛАСТНАЯ ГАЗЕТА

В статье рассмотрена текущая деятельность газеты “Хақиқати Суғд” (“Соғдийская правда”). Изучение и исследование показывают, что деятельность редакции газеты и условия работы идёт должным образом и творческая деятельность журналистов отвечает требованиям времени. Газета издаётся в объёме четырёх страниц А-4, три раза в неделю, в количестве 8450 экземпляров. В нём имеются специальные рубрики и страницы, такие как: «Чома ва замон», «Минбари шумо», «Розу ниёзи мардум», «Пайгоми чавони», «Хунар – бех аз симу зар», «Ҳикмати Сино», «Рухафзо», «Сафинаи Сайхун», «Мехрпайванд», «Чаманоро» и др, которые способствуют разнообразию содержания газеты. На страницах газеты отражаются события связанные с политикой, экономикой, общественной жизнью, спортом, туризмом, культурой, сельским хозяйством, здравоохранением, а также отрывки из поэзии и прозы. Содержание

большинства статей газеты отвечают профессиональным навыкам журналистов и в них соблюдаются принцип реализма.

Несмотря на некоторые проблемы и недостатки данная газета относительно других периодических изданий региона отличается своей востребованностью у читателей.

Ключевые слова: область, “Хакикати Сугд”, положение, перспектива, местная периодическая пресса, темы обсуждения, газета, издание, страница, творчество, проблемы, недостатки, критика, анализ, рассмотрение.

Mirzoev S.

“HAQIQATI SUGHD” AS A REGIONAL NEWSPAPER

This article discusses the content and activities of the newspaper “Haqiqati Sughd”, which was studied during a short fieldwork. The study and research show that the situation and working conditions in this newspaper are relatively well under way and there is enough creative power in it. The newspaper is published in four volumes of A-4 size, three times a week, in 8450 copies. It has special pages, such as: “Jomea va zamon”, “Minbari shumo”, “Rozi niyozi mardum”, “Payghomi javoni”, “Hunar – beh az simu zar”, “Hikmati Sino”, “Ruhafzo”, “Safinai Sayhun”, “Mehrpayvand”, “Chamanoro”, etc., which contribute to the diversity of the contents of the newspaper. These and other pages of the newspaper reflect events related to politics, economics, public life, sports, tourism, culture, agriculture, health, as well as poetry and prose. Most of the newspaper’s articles meet professional skills and they respect the principle of realism.

Despite all this, it cannot be considered that the newspaper “Haqiqati Sughd” has no problems and disadvantages. But with all the shortcomings, this newspaper is active and innovative in relation to other local newspapers.

Keywords: Sughd region, newspaper, “Haqiqati Sughd”, position, perspective, local periodical press, topic, publication, page, creativity, problems, shortcomings, criticism, analysis, consideration.

ТДУ 37 тоҷик+008+39 тоҷик+02+027

Чумъаев М.

ЗИ ФАРҲАНГ ГҶЕМУ ЧҶЕМ СУХАН(дар хошияи маҷмӯаи илми «Осор». – Душанбе: Аржанг,
2019. – Ҷ. VI. – 480 с.)

Миллати мо фарҳангию тамаддунсоз мебошад. Ҳифз намудани мероси фарҳангӣ ва дар ин замина таракқи додани соҳаҳои мухталифи фарҳанг боиси баланд гардидани сатҳи маънавияти ҷомеа хоҳад шуд. Дар замони имрӯза омӯзиши амиқи таъриху фарҳанги гузаштаву муосири халқи тоҷик, ба баланд гардидани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстӣ мусоидат намуда, дар замири мардум эҳтиром ба арзишҳои миллиро бедор мекунад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ ба рушди соҳаҳои мухталифи фарҳанг тавачҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад, зеро фарҳанг баёнгари таърихи гузаштаву муосир мебошад. Омӯзиши мероси фарҳангии гузашта ва муаррифии он ба наслҳои имрӯзу оянда, пеш аз ҳама, вазифаи муҳаққиқони соҳа ба ҳисоб меравад.

Барои таҳқиқи соҳаҳои мухталифи фарҳанги миллӣ дар Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Фаъолияти илмӣ олимону муҳаққиқони ин муассисаи тадқиқотӣ дар маҷаллаи илмию таҳлилии «Паёмномаи фарҳанг», маҷмӯаҳои алоҳидаи илмӣ ва дар силсила-маҷмӯаи «Осор» инъикос карда мешаванд. То имрӯз панҷ чилди ин силсила-маҷмӯа ба таърифи расидааст. Ба наздикӣ чилди шашуми он аз ҷоп баромад. Дар ин чилд муҳимтарин дастовардҳои олимону кормандони ин муассисаи илмию тадқиқотӣ дар соли 2019 ҷамъ оварда шуда, он аз сарсухан ва панҷ қисми алоҳида иборат мебошад. Дар онҳо муҳимтарин масъалаҳои фарҳанги миллӣ мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтаанд.

Аз ҷумла дар баҳши «Санъатшиносӣ» ду мақолаи илмӣ ҷой дода шудааст. Мақолаи аввал – «**Вазни рубоӣ ва андешаҳои атрофи он**» ба қалами Арбоби хунари Ҷумҳурии Тоҷикистон, ходими пешбари илмӣ ПИТФИ, профессор Ҷӯраҳон Обидпур тааллуқ дорад. Дар ин мақола дар заминаи далелҳои зикр гардидааст, ки рубоӣҳои асосгузори адабиёти тоҷикӣ форс Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ на дар қолаби вазни арӯз, балки бар асоси ритми оҳанг эҷод гардидаанд. Ба андешаи муаллифи мақола устод Рӯдакӣ донандаи хуби илми мусиқӣ буд ва аз айёми наврасӣ навохтани якҷанд сози мусиқиро омӯхта, суруд низ мехондааст. Аз ин рӯ, шеърҳои ӯ, баҳусус рубоӣташ бисёр равону хушоҳанг баромада, дар ин ё он ритми оҳанг озод ва табиӣ суруда мешаванд. Дар ашъори Одам-уш-шуаро матн бо мусиқӣ дар тавъамии пурра қарор дошта, тавлиди силсилаи нағмаву усул (ритмика)-и оҳангҳои тоҷикӣ ба назар мерасад, ки имрӯз низ дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад. Бар асоси далелҳои муаллиф таъкид мекунанд, ки устод Рӯдакӣ эҳтимол на вазни рубоӣ, балки шакли мукаммали ин жанри шеърро дар ҷор мисраъ ва қофияву радиф муқаррар намуда бошад. Муаллиф ба асоси қонунҳои мусиқӣ рубоӣёт ва дигар анвои ашъори Рӯдакиро тақтеъ намуда, ба чунин хулоса меояд, ки дар ашъори асосгузори адабиёти тоҷикӣ форс на вазни арӯзи арабӣ, балки ритми мусиқӣ мавқеи назаррас дорад, зеро қабл аз замони Рӯдакӣ ва то дар шеъри тоҷикӣ роиҷ гардидани арӯзи арабӣ низ шеър бо ритми мусиқӣ офарида мешуд, ки устод Рӯдакӣ низ ин анъанаро идома додааст. Дар асоси таҳлили намунаҳои ашъори Рӯдакӣ аз рӯйи ритми мусиқӣ муаллиф ба хулоса меояд, ки устод дар баробари эҷоди шеър, мутриб, сароянда ва оҳангсози барҷаста низ будааст, зеро дар намунаҳои боқимондаи ашъори ин суҳанвари бузург бисёр навъҳои мукаммали ритми мусиқӣ ба назар мерасанд, ки онҳоро ба 9 гурӯҳи қомил ҷудо кардан мумкин аст. Баъди муайян намудани андозаҳои мусиқии ашъори Одам-уш-шуаро муаллифи мақола чунин хулоса мекунанд,

ки шеърҳои устод қариб дар ритми андозаҳои мусиқӣ, ки дар тамоми халқу миллатҳои олам мавҷуданд, офарида шудаанд ва аз ҳамин сабаб имрӯз ҳам дар мусиқии классикӣ, ҳам дар сурудҳои халқӣ ва ҳам дар мусиқии касбӣ васеъ истифода мешаванд. Дар охир муаллиф ба хулоса меояд, ки устод Рӯдакӣ на танҳо асосгузори адабиёти классикии тоҷикӣ форс, балки офаридаи ритмика – нағмаву усули сурудҳои тоҷикӣ низ мебошад ва месазад, ки дар ин соҳа низ ӯ асосгузор номида шавад.

Мақолаи дигари бахши «Санъатшиносӣ» – «Эҷодиёти мусиқии халқи тоҷик» махсули эҷоди номзоди илмҳои таърих, муовини директори ПИТФИ оид ба корҳои илмӣ Абӯбакр Зубайдӣ мебошад. Мақолаи мазкур тадқиқоти мукаммали илмӣ буда, дар он соҳт ва жанрҳои эҷодиёти мусиқии анъанавии тоҷик, ки дар давоми садсолаҳо ташаккул ёфтааст, таҳлилу баррасӣ мегардад. Муаллиф дар асоси далелҳои муътамад таърихи фарҳанги мусиқии тоҷиконро ба замони қадим ва ташаккули тафаккури мусиқии халқӣ тоҷикро ба давраи ғуломдорӣ мансуб медонад. Ба андешаи ӯ аввалин маълумотҳоро дар бораи мусиқӣ ва соҳову жанрҳои мухталифи он аз китоби муқаддаси «Авесто» пайдо кардан мумкин аст. Қисмҳои таркибии ин китоби муқаддас – «Готҳо»-ву «Яштҳо» ва «Ясноҳо» дар шакли суруд ва овозҳои иҷро карда мешуданд. Дар омӯзиши таърихи фарҳанги мусиқии халқи тоҷик дар замони қадим ва асрҳои миёна аҳамияти хос доштани сарчашмаҳои адабию таърихӣ таъкид карда мешавад. Дар мақола навҳои мусиқӣ аз рӯи мундариҷа, вобаста ба тарзи иҷро, аз рӯи алоқамандӣ бо дигар навҳои санъат ва вобаста ба иҷрои сахнаӣ тасниф карда мешаванд. Дар иртибот ба ин дар бораи мусиқии мардумӣ-анъанавии халқи тоҷик ва жанрҳои он, мусиқии мардумӣ (фолклорӣ)-и тоҷик, жанрҳои мусиқии касбӣ-мардумии тоҷик ва Фалак – ҳамчун навҳои мусиқии касбии мардуми тоҷик, жанрҳои мусиқии касбӣ-анъанавии тоҷик ва Шашмақом ҳамчун мусиқии касбии классикии тоҷик, инчунин дар бораи эҷодиёти оҳангсозони мардумӣ маълумот дода шудааст. Масъалаҳои таърихи мусиқии тоҷик, ки дар мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, барои муҳаққиқони ин соҳа бисёр муҳимманд.

Дар бахши «Китобхонашиносӣ» мақолаи номзоди илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ Шуъбаи китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ ПИТФИ Қурбоналӣ Буризода бо номи «Таҳқиқи мавод оид ба таърих, вазъ ва фаъолияти “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон”» ҷой дода шудааст. Дар ин кори таҳқиқотӣ сарчашмаҳои дар матбуоти даврии ҷумҳурӣ ва берун аз он интишорнамудаи олимону мутахассисон истифода гардида, осори марбут ба таърих, вазъ ва фаъолияти Палатаи китобҳо (аз соли 2005 Муассисаи давлатии «Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон») аз солҳои сиюми асри гузашта то замони имрӯза мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар асоси омӯзиш муаллиф муайян менамояд, ки нахустин маводи ҷолиб, ки ба фаъолияти Палатаи китобҳои Тоҷикистон бахшида шудааст, бо унвони «Палатаи китобҳои ҶШС Тоҷикистон» соли 1937 дар шумораи 3-юми маҷаллаи соҳавии «Советская библиография» дарҷ гардидааст. Дар ин мақолаи мухтасар дар баробари фаъолияти муассисаи мушкilotи он низ зикр гардида, роҳҳои бартараф намудани ин мушкilotи нишон дода шудааст. Таъкид карда мешавад, ки захираи бойгонии нодири миллии ва, махсусан, фаъолияти ноширии Хонаи китоби Тоҷикистон ҳамеша дар мадди назари олимону муҳаққиқони соҳа қарор доштааст. Пас аз солҳои 30-юми асри гузашта олимону муҳаққиқони тоҷик дар ин бора дар саҳифаҳои матбуоти даврий, маҷаллаҳои илмӣ, инчунин дар маҷмӯаҳои фарҳангии таърихӣ ва оморӣ дар бораи фаъолияти Хонаи китоб маълумоти ҷолиб ба таърих расондаанд. Ба ақидаи муаллиф дар бораи фаъолияти Хонаи китоби Тоҷикистон пас аз солҳои 60-уми асри XX ҳам дар маҷаллаҳои илмӣ миллии

ва ҳам дар нашрияҳои илмие, ки дар Маскаву Ленинград ба таъб мерасиданд, мақолаҳо чоп гардидаанд, ки дар ин самт саҳми олимони тоҷику рус калон мешавад. Муаллиф фаъолияти Муассисаи давлатии «Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон»-ро дар замони истиқлолият мавриди баррасӣ қарор дода, таъкид менамояд, ки дар ин давра барои фаъолияти самарабахши муассиса шароити мусоид фароҳам омад. Айни замон ин муассиса дар ҳоли рушд қарор дошта, кормандони он барои ҷамъ овардани китобу матбуоти ҷопӣ ва зиёд намудани захираи бойгонии он пайваста талош менамоянд ва барои баланд бардоштани мазмуну мундариҷаи нашрияҳои ҷорию тарҷеии муассиса кӯшиш ба ҳарч дода мешавад. Тартиб додани репертураи комили китоби ҷопии тоҷик, нусхабардорӣ кардани тамоми матбуоти хазинаи Хонаи китоби Тоҷикистон ва ташкили пойгоҳи электронии муассиса, муҳайё намудани ҳолати мусоид барои ҳифзу ногоҳдории матбуоти ҷопие, ки дар бойгонии муассиса мавҷуд аст, аз масъалаҳои ҳалталаб ном бурда мешаванд.

Бахши публитсистикаи «Осор» ду мақолаи илмиро дар бар мегирад. Мақолаи якуми ин бахш – **«Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии шинохти публитсистикаи муосир»** ба қалами доктори илмҳои филология, профессор Мурод Муродов тааллуқ дошта, дар он ба публитсистикаи замони муосир аз диди нав мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Мақолаи мазкур аз се қисм ва хулоса иборат буда, худ як асари мукаммали илмиро ташкил медиҳад. Дар он дар баробари масъалаҳои назарии шинохти публитсистикаи бадеии муосир ба вижаҳои интиҳоби мавзӯ ва қаҳрамон, тасвири инсонӣ бунёдкор дар эҷодиёти адибону публитситони алоҳида тавачҷуҳ зоҳир гардидааст.

Дар қисми аввал дар бораи паҳлуҳои назарии шинохти публитситика суҳан меравад. Дар иртибот ба нақши публитсистикаи дар шароити рушду инкишофи техникаву технология, омӯзишу баррасии омилҳои назариявӣ таъриҳии инкишофи публитсистикаи ва таҳлили воқеияти имрӯза таъкид карда мешавад, ки табиати публитсистикаи вобаста ба шароити ҳар даври замон дигаргун мешавад, тағйир меёбад, аммо он аз байн намеравад. Воқеӣ будани мавзӯ ва бо факт асоснок кардани он, образнокии суҳан, оҳангҳои иҷтимоӣ ва мавқеъгириҳои ҳадафмандӣ сиёсӣ аз ҷумлаи хусусиятҳо, тарғиби ғояҳои пешқадам ва таъсири бевоста расондан ба афкори омма таъйиноти публитсистикаи доништа мешавад. Дар шароити рушди Интернет нақши публитситика барои ҷимояи манфиатҳои милливу давлатӣ, дар бедории эҳсоси иҷтимоии мардум, баланд гардидани ҳисси худшиносӣ худогоҳӣ, рӯҳияи ободкориву созандагӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар қисми дуюми мақола ба анъанаи чехраофаринӣ дар публитсистикаи то замони истиқлол тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад. Таъкид қарор дода мешавад, ки тасвири чехраи инсонӣ кор дар публитсистикаи аз солҳои сиёми асри гузашта ибтидо мегирад. Рӯзноманигорону публитситони ҷавон ба қадри тавон кӯшиш ба ҳарч додаанд, то ҷараёни ободкорӣ замони ва нақши инсонҳои алоҳидаро дар ин ҷараён нишон диҳанд. Зимни муқоисаи силсилаи мақолаву очеркҳои Мирсаид Миршакар, Абдулганӣ Мирзоев ва Алиӣ Хуш, ки дар матбуоти даврии солҳои сиёми ба таъб расидаанд, муаллиф таъкид мекунад, ки дар ин асарҳо дар баробари ҷараёни корҳои созандагӣ, нақши инсонҳои алоҳида низ дар пешрафти ин гуна корҳо нишон дода шудааст. Муаллифон дар баробари муносибати нав ба меҳнат, ба ҳислату характер, рӯҳияи созанда ва дараҷаи маърифати қаҳрамонон тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар матбуоти охири солҳои 50-ум ва солҳои 60-уму 70-уми асри ХХ аз нигоҳи публитсистиқилои нав пайдо кардани таҷассуми чехраи инсонӣ кор ба таҳаввули жанри очерк дар ин солҳо марбут доништа мешавад, ки дар ин самт нақши насли нави публитсистиқило, ба монанди Мутеулло Начмиддинов, Аъзам Сидқӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Ибод Файзуллоев, Шодон Ҳаниф, Бахтиёр Муртазоев, Нур Табаров, Иноят Насриддин, Ато Ҳамдам ва дигарон муҳим арзёбӣ мегардад.

Таъкид карда мешавад, ки аксари публитсистон дар тасвири чеҳраи инсонҳои кор ба муваффақиятҳо ноил гардида бошанд ҳам, баъзан ба ғаъолияти онҳо берун аз арсаи меҳнат тавачҷуҳ зоҳир нагардидааст, ки ин аз сатҳи назар кардани муаллифон ба масъала дарак медиҳад. Бо вучуди ин образҳои тасвирнамудаи публитсистон тимсоли ҳақиқати воқеӣ буда, барои ташаккули минбаъдаи чеҳрафаринӣ дар публитсистика анъанаи хосро ба вучуд овардааст.

Қисми сеюми мақола «**Баъзе вижагиҳои публитсистикаи бадеии замони муосир**» унвон дорад. Муаллиф дар ин қисм зимни баррасии осори бадеии замони истиқлол дар оҳанги публитсистӣ тасвир ёфтани воқеияти иҷтимоии замонро таъкид менамояд. Масалан, дар осори назмию насрии аксари адибони замони имрӯза унсурҳои публитсистиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки инро ҳаргиз ба камхунарӣ ё завқу салиқаи пасти эҷодкор нисбат додан нашояд, зеро, аз як тараф, эҷодкор низ аз равандҳои ҷомеа дар қанор буда наметавонад, аз тарафи дигар, масъулияти шаҳрвандиву мавқеи иҷтимоӣ ўро водор менамояд, ки нисбат ба ҳодисаҳои замони худ бетараф набошад. Муаллиф ҳамчун намуна асарҳои «Нақби Истиқлол»-и Бахтиёр Муртазоев, «Сангрзаҳои Сангтӯда»-и Ҳанифаи Муҳаммадохир, «Достони Роғун» ва «Мардистон»-и Шералӣ Мӯсоро ба ҳам муқоиса намуда, дар натиҷаи омӯзишу таҳлил ва муқоисаи асарҳои публитсистии нависандагону эҷодкорон ба чунин натиҷа мерасад, ки шароити имрӯза тақозо мекунад, ки бисёр адибон ба публитсистика рӯ оранд, зеро публитсистика рӯҳияи давру замонро ифода намуда дар инъикоси масъалаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа афзалияти бештар дорад. Хусусияти мавсимӣ касб намудани баъзе очеркҳо ва дар арафаи солгарду ҷашнҳои мавлуди шахсони алоҳида ба таъъ расидани онҳо, ба ҷойи тасвири лаҳзаҳои ҷолиби ҳаёти воқеӣ аз усули нақл истифода бурдан аз камҳавсалагии муаллифон дониста мешавад, ки барои ворид гардидан ба ҷаҳони ботинии қаҳрамон имкон фароҳам намеорад. Рисолати тарбиявии публитсистика махсус таъкид карда шуда, дар ин самт аз эътибори аҳли қалам дур мондани публитсистикаи ҳаҷвӣ ва ба таври зарурӣ истифода накардан аз имконоти таъсирбахши жанрҳои публитсистикаи ҳаҷвӣ бо таассуф ёдрас мегардад.

Дар натиҷаи омӯзишу баррасӣ муаллиф ба чунин хулоса мерасад, ки публитсистикаи имрӯза то ҳанӯз тамоми воқеаҳои муҳими ҳаётро дар бар нагирифтааст ва дар инъикоси тамоми рӯйдодҳои ҳаёти ҷомеа низ аз имкониятҳои публитсистика ба таври пурра истифода намешавад. Эҳёву гирифтани фарҳанг ва арзишҳои миллӣ, мубориза ба муқобили бегонапарастиву ифротгароӣ, тарғиби анъанаву суннатҳои мардумӣ, зарурати муҳоҷирати меҳнатӣ ва нигоҳ доштани асолату ҳуввияти миллӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои муҳимме дониста мешаванд, ки бояд дар асарҳои публитсистии мавриди инъикосу баррасӣ қарор дода шаванд.

Албатта, дар доираи як асар ё як мақола тамоми масъалаҳои вобаста ба публитсистикаи муосирро матраҳ кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки мақолаи «**Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии шинохти публитсистикаи муосир**»-и профессор М. Муродов барои таҳқиқи омӯзиши минбаъдаи публитсистикаи муосир заминаи воқеӣ фароҳам оварда, барои анҷом додани таҳқиқотҳои густурда дар ин самт роҳ мекушояд.

Мақолаи дуюми бахши публитсистикашиносӣ «**Назар ба таърих, вазъи кунунӣ ва мундариҷаи нашрияи “Шухрати Ашт”**» унвон дошта муаллифи он ходими пешбари илмии ПИТФИ М. Ҷумъаев мебошад. Дар мақола доир ба таърихи ташаккул, вазъи кунунӣ ва мазмуну мундариҷаи нашрияи ноҳиявии «Шухрати Ашт» сухан меравад. Заминаҳои пайдоиши нашрия баррасӣ гардида, маводи шумораи нахустини он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Таъкид карда мешавад, ки шумораи нахустини рӯнома, ки бо номи «Зарбдори Ашт» аз 22-юми майи соли 1933 ба таъъ расидааст, на танҳо аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, балки аз ҷиҳати ороиш низ ифодакунандаи рӯҳияи замон мебошад. Нақши нашрия дар тарбияи кадрҳои журналистӣ ва зиёиёни эҷод-

кори ноҳия муассир арзёбӣ карда мешавад. Муаллиф вазъи кунунии «Шухрати Ашт»-ро ҳамсони дигар нашрияҳои ноҳиявӣ ҳисобида, таъкид менамояд, ки ҳарчанд дар идораи нашрия нерӯи эҷодӣ мавҷуд аст, барои дар як ҳафта якчанд маротиба ба роҳ мондани чопи он имконияти моддӣ вучуд надорад. Дар шароити пешрафти техникаву технологияи иттилоотӣ идораи нашрияи «Шухрати Ашт» то ҳанӯз ба шабакаи Интернет пайваст нест. Бо тақозои замони имрӯз дар нашрия ба чопи маводи дорои хусусияти сиёсӣ афзалият дода мешавад. Маводи расмӣ баъзан тӯлониву дилгиркунанда инъикос мегардад, ки ин боиси коста гардидани нуфузи нашрия дар байни хонандагон мешавад. Мавқеи назаррас надоштани жанри хабар дар нашрия ба фосилаи тӯлонии чопи шумораҳои он марбут доништа мешавад. Мақолаи мазкур барои муҳаққиқону унвонҷӯйни соҳаи журналистика пешбинӣ гардида, барои анҷом додани таҳқиқоти муфассали илмӣ дар бораи рӯзномаи ноҳиявии «Шухрати Ашт» замина мегузорад.

Баҳши «**Мероси фарҳангӣ**»-и «Осор» фарогири се мақолаи илмӣ мебошад. «**Аҳамияти рисолаи «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и Абдурахмони Муштаҷир дар омӯзиши фарҳанги моддӣ ва маънавии сокинони водиҳои Зарафшон ва Фондарё**». Чунин унвон дорад мақолаи доктори илмҳои таърих, ходими пешбари илмии ПИТФИ Ҳамза Камол, ки дар баҳши «Мероси фарҳангӣ» ҷой дода шудааст. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» ҳарчанд ҳисоботи экспедитсияи ҳарбӣ ба болооби Зарафшон буда, барои ҳадамоти ҷосусии Россияи Подшоҳӣ омода гардидааст, барои омӯзиши вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва моддию маънавии сокинони водиҳои Зарафшону Фондарё дар нимаи дуюми асри XIX, хусусиятҳои иқтисодиву иқлимӣ ва табиӣ ин мавзӯҳо аҳамияти калон дорад. Аз ин сарчашмаи таърихӣ дар бораи шумораи аҳолии бисёр деҳаҳо, усули таълим дар мактабҳои деҳа, урфу одат, маросимҳои тӯю сур, мотаму чаноза, тарзи пӯшидани либос, ҳамчунин дар бораи ҷойҳои муқаддас, аз ҷумла мазору масҷидҳои, ки дар ин водиҳо мавҷуданд, маълумотҳои ҷолиби таърихиву этнографӣ пайдо намудан мумкин аст. Ин ҳама баёнгари таваҷҷуҳи муаллифи «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» ба анъанаву суннатҳои тоҷикони ин минтақаи кӯҳистон мебошад. Ба ақидаи муаллифи мақола ҳангоми таҳқиқотҳои илмӣ доир ба таъриху мардумшиносӣ ва омӯзиши фарҳанги моддиву маънавии сокинони водиҳои Зарафшон ва Фондарё истифодаи факту далелҳои ин сарчашмаи таърихӣ аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Пажӯҳандагони фарҳанги моддиву ғайримоддӣ ва муҳаққиқони илмҳои таъриху мардумшиносӣ дар таҳқиқотҳои худ аз ин мақола истифода бурда метавонанд. Он барои тамоми дӯстдорони таъриху фарҳанги миллӣ низ аҳамияти калон дорад.

Натиҷаи омӯзиши вазъи бозихҳои суннатии бачагона дар шароити имрӯза, хусусияту аҳамияти ин бозихҳо дар ташаккули қобилияту истеъдоди бачагон ва баланд гардидани завқи эстетикӣ онҳо дар мақолаи дуюми ин бахш мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин мақола «**Бозихҳои бачагона ҳамчун унсурҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ**» ном дошта, аз тарафи номзади илмҳои филология, муовини директори ПИТФИ оид ба корҳои илмию методӣ Дилшод Раҳимӣ навишта шудааст. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки бозихҳои бачагона омилҳои муҳими инкишофи ақлию зеҳнии кӯдакон ба ҳисоб рафта, ба шарофати онҳо ҳислатҳои хушғориву зиракӣ, кунҷқобӣ, ҷусту ҷолоқӣ бачагон бештар мегардад. Аз он изҳори таассуф карда мешавад, ки дар шароити пешрафти технологияи иттилоотӣ, бисёр бачагон ба бозихҳои компютерӣ рӯ меоранд, ин боиси аз байн рафтани бозихҳои суннатии бачагона мегардад. Дар замони густариши ҷаҳонишавӣ вазъи бозихҳои бачагона дар минтақаҳои кишвар нигаронкунанда арзёбӣ гардида, эҳёи бозихҳои бачагонаи азбайнрафта ҳамчун унсури ғайримоддӣ ва дуруст ба роҳ мондани онҳо дар байни бачагон муҳим доништа мешавад. Муаллифи мақола ҳамчунин бархе аз бозихҳои бачагонро, ки дар минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ мавҷуданд,

мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, умумият ва фарқи бозиҳоеро, ки дар ин ё он маҳал бо номҳои мухталиф ёд мешаванд, нишон медиҳад. Ба андешаи муаллиф бозиҳои компютери ё андроидӣ ба рушди зеҳни кӯдак мусоидат намоёнд ҳам, ба ташаккули физиологии майнаи сари кӯдак ва қувваи босираи ӯ зарари калон доранд. Аз тарафи дигар, кӯдакон саргарми чунин бозиҳо гардида аз ҷамъият дур мешаванд. Таъкид карда мешавад, ки аксари бозиҳои анъанавии бачагона бо серҳаракатӣ иҷро карда мешаванд, ки барои обутоби ҷисмонӣ ва тандурустии бачагон мусоидат намоёнд. Чунин бозиҳо дар замири наврасон хислатҳои тифоқию мададрасонӣ ба ҳамдигарро тарбия намуда, кӯдакони ба зиндагии оянда омода намоёнд. Барои эҳёи бозиҳои азбайнрафтаи бачагона ва ҳифзу ба ояндагон ба мерос гузоштани онҳо ҳамчун унсурҳои фарҳанги ғайримоддӣ омода намудани маҷмӯаи бозиҳои бачагона ва барои истифода ба муассисаҳои томактабии таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод намудани онҳо мувофиқи мақсад дониста мешавад.

Вазъи кунунии ҳунарҳои мадунӣ дар якҷанд шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар таҳқиқи «**Вижагиҳои касбу ҳунарҳои мардумӣ дар кишвар**» баррасӣ шудааст. Муаллифи мақола мудир бахши фарҳанги ғайримоддӣ Маркази мероси фарҳангии тоҷикони ПИТФИ Зафар Холмуродов мебошад. Мақолаи мазкур низ шомили бахши «**Мероси фарҳангӣ**» буда, дар он ҳунармандӣ ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги суннатии мардуми тоҷик арзёбӣ мегардад. Аз он ихлоси таассуф карда мешавад, ки бо ворид гардидани маҳсулоти корхонавӣ дар бозорҳо ва инкишофи техникаву технологияи саноатӣ мавқеи ҳунарҳои дастӣ як андоза танг мегардад. Бо вучуди ин ҳастанд шахсоне, ки барои ривож додани ҳунарҳои мардумӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Дар бисёр мавзӯҳо ҳунарҳои дастии мардумӣ авлодӣ буда, аз падар ба писар ё аз модар ба духтар мерос мемонанд. Солҳои охир бо дастгирии ҳукумати ҷумҳурӣ дар бисёр шаҳру ноҳияҳо барои ривоҷи ҳунарҳои дастӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Ба шарофати ҳамин имрӯз дар Коллеҷи ҳунарҳои мардумии шаҳри Истаравшан аз рӯйи 12 ихтисос мутахассисон тайёр карда мешаванд. Ҳамчунин дар бисёр деҳоти ин шаҳр занони хонашин ба ҷомадӯзӣ ва рӯймоли миён машғул мебошанд. Касбу ҳунарҳои оҳангарӣ, кордсозӣ, кандакорӣ дар ҷӯб, гачкорӣ, тунукасоӣ, ҳалвогарӣ, гулдӯзӣ, кашидадӯзӣ, зардӯзӣ, атласу адрасбофӣ ва ғайра дар ин шаҳр хеле раванқ ёфтаанд. Иқдоми ҳукумати вилояти Суғд дар мавриди ташкили коргоҳҳои атласу адрасбофӣ дар пешрафти ҳунарҳои дастии мардумӣ шоистаи дастгирӣ арзёбӣ карда мешавад. Муаллиф ҳамчунин дар бораи ҳунарҳои сохтани соҳҳои миллӣ, сандуқсоӣ, сангиосиёбтарошӣ дар ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлон маълумот дода, таъкид медорад, ки дар бештари шаҳру навоҳии минтақаи Кӯлоб дар қиёс ба ҳунарҳои мардона ҳунарҳои дастии занона фаъол мебошанд. Дар мақола инчунин дар бораи рушди ҳунарҳои мардумӣ дар ноҳияҳои Шаҳритусу Чалолиддини Балхӣ, Панҷ, ноҳияҳои водии Рашт ва вилояти мухтори Кӯхистони Бадахшон маълумот дода шуда, бархе аз ҳунарҳои мардумии сокинони ин мавзӯҳо мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифта, монандӣ ва фарқи онҳо бо ҳунарҳои мардумии ҳамсон, ки дар дигар мавзӯҳои ҷумҳурӣ ба назар расидаанд, баён карда мешавад. Зимни омӯзиш муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки ҳунармандон мехоҳанд, аввал аз халқии фарзандон, ҳешовандон ва маҳалли зисташон шогирд тайёр кунанд ва бо ин роҳ ҳунари худро ба наслҳои оянда ба мерос гузоранд. Аз эҳёи баъзе ҳунарҳои мардумӣ дар солҳои охир ихлоси қаноатмандӣ карда мешавад.

Фарҳанги Наврӯз ва тараннуми он дар осори шоирони адабиёти классикии тоҷикӣ форс дар пажӯҳиши доктори илмҳои филология, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Мирзо Муллоаҳмад, ки бо номи «**Фарҳанги Наврӯз ва бозтоби он дар шеър**» дар бахши «**Фарҳанг ва адаб**»-и маҷмӯа ҷой дода шудааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар бораи моҳияти Наврӯз, пайдоиш ва шеваи таҷлили он маълумот дода,

чанбаи умумибашарӣ доштани ин ҷашни фархундаро таъкид менамояд. Наврӯз ҳамчун орзуву мароми инсон, пайвандгари дӯстиву бародарӣ ва зудояндаи кинаву озурдагиҳо тавсиф карда шуда, аз зумраи ҷашнҳое доништа мешавад, ки робитаи инсонро бо табиат бозтоб менамояд. Ба андешаи муаллиф таҷассуми фарҳанги наврӯзӣ дар адабиёти тоҷику форс аз падари шеърӣ тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оғоз гардидааст. Устод Рӯдакӣ дар тасвири баҳор ба наққоши чирадасте монанд карда мешавад, ки зебоиҳои табиатро ниҳоят ҷаззобу дилнишин ба қалам додааст. Хонанда аз хунари тасвиргароти Рӯдакӣ ба вачд омада, худро дар оғӯши табиати афсункори фасли баҳор эҳсос менамояд. Бозтоби фарҳанги Наврӯз дар ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ – Аммо-раи Марвазӣ ва Робиаи Балхӣ низ муҳимму воқеӣ арзёбӣ карда мешавад. Таъкид карда мешавад, ки дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ борҳо ҷашни Наврӯз ёд ва ба таърихи пайдоиш ва фарҳанги таҷлили он дар замони бостон тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Дар ашъори шоирони аҳди Ғазнавиён – Унсурӣ Балхӣ, Фарруҳии Систонӣ, Манучехрии Домғонӣ, Асҷади Марвазӣ ба яке аз мавзӯҳои асосӣ табдил ёфтани бозтоби фарҳанги Наврӯз ва бо вижагиҳои хос идома ёфтани чунин анъана дар ашъори шоирони асрҳои минбаъда низ таъкид карда шудааст. Таҷассуми фарҳанги Наврӯз дар ҳама давру замон аз мавзӯҳои муҳимми ашъори шоирон доништа шуда, таҳқиқу баррасии он барои муайян намудани фазилатҳои Наврӯз муҳим доништа мешавад.

Масъалаҳои таҳияву паҳши иттилоъ ва маълумотҳои электронӣ оид ба фаъолияти ташкилоту муассисаҳои фарҳангии Тоҷикистон, арбобони давлатию сиёсӣ, ходимони намоёни ҷамъиятӣ ва илму фарҳанг, шахсиятҳои шинохтаи соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ дар Веб-сомонаи Википедияи тоҷикӣ дар мақолаи дигари бахши «**Фарҳанг ва адаб**» баррасӣ гардидаанд. Мақола «**Иньякоси фарҳанги тоҷикон дар Википедияи тоҷикӣ**» унвон дошта, ба қалами номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии ПИТФИ Шухрат Саъдиев тааллуқ дорад. Пажӯҳиш дар самти таҳлили иттилооту маълумоти марбут ба фарҳанги миллӣ дар Википедияи тоҷикӣ (бо истифодаи шабакаи Интернет) кӯшиши аввалин буда, дар он доир ба гурӯҳу бахшҳои соҳаҳои фарҳанги Тоҷикистон дар донишномаи озоди электронӣ маълумоти хаттӣ омӯри пешниҳод гардидааст. Албатта, маълумотҳо ва мақолаҳои мухтасари энциклопедие, ки дар Википедияи тоҷикӣ ҷой доранд бо мурури замон тағйиру такмил дода мешаванд, вале таҳқиқоти мазкур аз он ҷиҳат муҳим аст, ки дар он бори аввал маълумоти дар донишномаи озоди электронӣ – Википедияи тоҷикӣ ҷойдошта мавриди арзёбӣ қарор гирифта, маълумотҳои электронии соҳаҳои мухталифи фарҳанги миллӣ таснифу гурӯҳбандӣ карда шудаанд.

Ин чилди «Осор»-и ПИТФИ низ давоми мантиқии чилдҳои қаблӣ буда, таҳқиқотҳои илмӣ дар он ҷойдошта ба масъалаҳои мухталифи соҳаи фарҳанг бахшида шудаанд. Таҳлилу баррасии масъалаҳои таҳқиқшаванда дар сатҳи хуб анҷом ёфта, ҳар як мақола асари комилро ташкил медиҳад ва дорои заминаи хуби илмӣ ба ҳисоб меравад. Дар навиштани мақолаҳои илмӣ «Осор» методҳои мухталифи таҳқиқоти илмӣ истифода шуда, ҳар як пажӯҳиши ин асар баёнгари ҷаҳонбинии илмӣ муаллиф мебошад ва бо масъулияти баланд анҷом дода шудааст. Метавон гуфт, ки ба таъб расидани чунин асари мукаммали илмӣ баёнгари фаъолияти пурсамари олимону пажӯҳишгарони ПИТФИ дар соли 2019 буда, барои дар оянда анҷом додани таҳқиқотҳои густурдаи илмӣ дар соҳаҳои мухталифи фарҳанги миллӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

МУАЛЛИФОН

Аттоев Ш., ходими пешбари илмии ПИТФИ.

Аъламшоев Қ. номзади илмҳои таърих, ходими илмии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони ПИТФИ.

Бердиева Ш. ходими илмии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони ПИТФИ.

Давлатов Ф., мудири шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ

Мирзоев С., ходими илмии ПИТФИ.

Муродов М. Б., доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири шуъбаи ахбори омма ва таъбу нашри ПИТФИ.

Ошурмамадова В., магистеранти Донишгоҳи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода.

Пиров С. номзади илмҳои педагогӣ, муҳаррири СИЭМТ.

Раҳимӣ Д., номзади илмҳои филология, муовини директори ПИТФИ оид ба корҳои методӣ.

Холмуродов З. – мудири бахши фарҳанги ғайримоддии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони ПИТФИ.

Чумъаев М., номзади илмҳои филология, ходими пешбари илми ПИТФИ.

АВТОРЫ

Аттоев Ш., ведущий научный сотрудник НИИКИ.

Аъламшоев Қ. кандидат исторических наук, научный сотрудник Центра культурного наследия таджиков НИИКИ.

Бердиева Ш., научный сотрудник Центра культурного наследия таджиков НИИКИ.

Давлатов Ф., зав. отделом культуры и искусствования НИИКИ.

Джумаев М., кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник НИИКИ.

Мирзоев С. научный сотрудник НИИКИ.

Муродов М., доктор филологических наук, профессор, зав. отделом СМИ и издательского дела НИИКИ.

Ошурмамадова В., магистрант Таджикского государственного института искусства и культуры имени Мирзо Турсунзаде.

Пиров С. кандидат педагогических наук, редактор ГНРНТЭ

Раҳими Д., кандидат филологических наук, заместитель директора НИИКИ по методической работе.

Холмуродов З. – зав. отделом нематериальной культуры Центра культурного наследия таджиков НИИКИ.

AUTHORS

Alamshoev Q. Candidate of historical sciences, Scientific worker of the Centre for cultural heritage of Tajiks.

Attoev Sh., Researcher of the Department of the Culture and Leisure issues of the RICl.

Berdieva Sh., Senior researcher of the Centre for cultural heritage of Tajiks.

Davlatov F., Head of the Department of Art and Cultural studies of the RICl.

Jumaev M.O. Candidate of philological sciences, Leading scientific worker at the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICl.

Kholmurodov Z., Head of the Sector of intangible cultural heritage at the Centre for cultural heritage of Tajiks.

Mirzoev S. Scientific worker of the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICl.

Murodov M., Doctor of philological sciences, Head of the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICl.

Oshurmamadova V., Magistrant of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzoda,

Pirov S. Candidate in pedagogical studies, Editor at the Tajik National Encyclopedia office.

Rahimi D., Candidate of philological sciences, Deputy Director on methodical issues of the RICl.

МУНДАРИЧА

Фарҳангшиносӣ

Раҳимӣ Д. Ифодаи номи рангҳо дар гуфтори хунармандон.....	5
Бердиева Ш. Назарияи ташаккули нерӯи инсонӣ ва ҷанбаҳои фарҳангии он.....	14

Мероси фарҳангӣ

Аламшоев Қ. Анъанаҳои ҷашни Сада дар Помир.....	25
Холмуродов З. Мавқеи об дар маросимҳои иҷтимоии тоҷикон.....	39

Фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ

Пиров С. Сайри таърихӣ ба сайёҳии экспедитсионӣ.....	50

Санъатшиносӣ

Давлатов Ф. Вижагиҳои хунари нақшофаринии Тухфа Фозилова.....	63
Атгоев Ш. Мутриби чирадасти оҳангҳои Шашмақом.....	74
Ошурмамадов В. Назари иҷмолӣ ба таърихи санъати рақс дар Тоҷикистон.....	80

ВАО ва таъбу нашр

Муродов М., Ҷумъаев М. Баъзе вижагиҳои ташаккули омилҳои инноватсионӣ дар матбуоти маҳаллии Тоҷикистон	89
Мирзоев С. «Ҳақиқати Суғд» – ҳамчун нашрияи вилоятӣ.....	102

Танқид ва китобиёт

Ҷумъаев М. Зи фарҳанг гӯему ҷӯем сухан.....	112
Муаллифон.....	119

СОДЕРЖАНИЕ

Культурология

- Рахими Д.** Выражение названия цветов и их оттенков на языке ремесленников.....5
Бердиева Ш. Теория формирования человеческого капитала и его культурологические аспекты.....14

Культурное наследие

- Аламшоев К.** Традиции праздника Сада в Памире.....25
Холмуродов З. Место воды в социальных обрядах таджиков.....39

Социально-культурная деятельность

- Пиров С.** Исторический экскурс в экспедиционный туризм.....50

Искусствоведение

- Давлатов Ф.** Особенности создания образов в творчестве Тухфы Фозиловой.....63
Аттоев Ш. Великий исполнитель мелодий Шашмакома.....74
Ошурмамадов В. Об истории искусства танца в Таджикистане.....80

СМИ и издательское дело

- Муродов М., Чумбаев М.** Некоторые особенности формирования инновационных факторов в местной прессе Таджикистана.....89
Мирзоев С. «Хакиккати Сугд» – как областная газета.....102

Критика и библиография

- Джумаев М.** Говорим о культуре и ее значениях.....112
Авторы.....119

CONTENTS

Cultural studies

- Rahimi D.** Expression of the color names and their tints in language of Tajik craftsmen.....5
Berdieva Sh. Theory of the formation of human capital and its cultural aspects 14

Cultural heritage

- Alamshoev Q.** Traditions related to the Sada celebration in Pamirs.....25
Kholmurodov Z. The roles of water in traditional Tajik rituals and customs 39

Social and cultural activities

- Pirov S.** Historical background of the tourism excursion 50

Art studies

- Davlatov F.** Features of creating images of Tuhfa Fozilova in the theatre scenes 63
Attoev Sh. Performer of the melodies of Shashmakom 74
Oshurmamadov V. A general look to the history of dance art in Tajikistan 80

Mass Media and publishing issues

- Murodov M., Jumyaev M.** Some features of formation of innovative factors in the local press of Tajikistan 89
Mirzoev S., “Haqiqati Sughd” as a regional newspaper. 102

Review and critiques

- Jumaev M.** We speak on culture and its meanings 112

- Authors**.....119

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИХӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) раво карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳими мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоари илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологияи мақола, дурустии иқтибосҳои нишон-додашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоӣҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин ҳулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудӣҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳии матни ҷопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудӣҳо мақолаи илмӣ такроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои ҷопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбат дода шуда, ҷопи он аз тарафи ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздихӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздихии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода карда наметавонанд.

Тақризҳо дар идораи маҷалла ба муддати 5 то сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дарҳости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении сдается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, ҳунарҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навгонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, хошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилҳо китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи қору муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Накшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузори карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғи мо: Душанбе, хиёбони Н. Қаробоев, 17 (ошёнаи 2), ПИТФИ, шуъбаи ахбори омма. Тел.: (+992 37) 233-84-58; email: murodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ
Требования к научным статьям, поступающим
в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, билиотековедению, СМИ и печатные издания, народные ремесла и другие, имеющие новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название

Наш адрес: Душанбе, проспект Н. Каробаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой и информации. Тел.: (+992 37) 233-84-58; email: murodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2020, № 1 (49)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание
2020, № 1 (49)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2020, № 1 (49)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Шариф Комилзода

Мухаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муродов Мурод

Мухаррири техникӣ
Ҷумъабой Қузиёв

Ба чоп 18.03.2020 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Қоғазии офсетӣ. Хуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № 08 /20

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг» ба таъбири расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

